

A BENSŐ EMBER FÖLFEDEZÉSE

(A RÓMAI STOIKUSOK)

Irta: *Halasy-Nagy József*

A külső ember a világban, a dolgok között él s a benső ember az, aki fölébe tud emelkedni a világnak, ki tud szabadulni a dolgok fojtogató öleléséből. S az elsőtől ehhez a másodikhoz eljutni nem könnyű feladat. Danténak meg kellett járnia a poklot és a purgatóriumot, hogy a paradicsom fényét megláthassa s minden ember az önismeret pokoljárásán keresztül juthat el ahhoz a benső emberhez, akit a maga jobb részének, igazi énjének nevezhet.

Életünk és történetünk a külső emberre való eszméléssel kezdődik, aki rabságban él, mert a sorsnak és a természetnek súlya nehezedik rá. Európában a görög filozófia kísérelte meg első ízben, hogy felszabadítsa az embert ebből a szolgaságból és megizleltesse vele a benső, lelki szabadság ízét. A görögök ugyanis nem elégedtek meg azzal a kérdéssel, hogy micsoda a világ, hanem ennél még jobban érdekelte őket az a másik kérdés: micsoda az ember, aki szemben áll a világgal és megismeri és alakítja azt? S akkor ráeszméltek, hogy a megismerő és cselekvő ember nagyobb, mint a világ, mert hiszen a megismerés átfogja és a cselekvés az ember tervei szerint átalakítja a világot. De ez az ember már nem is az, aki elvész a dolgok tömkelegében, nem a külső ember, akire ránehezedik a természet vastörvénye, hanem egy másik lény: az a belső ember, akit esze és eszes akarata kiemel a világból, hogy az istenek rokonává tegye. A görög bölcselkedés lényegében hatalmas küzdelem, hogy elfeledtesse velünk ama külső, természeti ember nyomorúságát és kicsinységét s ráébresszen bennünket arra a nagyszerű és fenséges szabad lényre, aki az ész révén bennünk lakozik. Amannak a sorsa a földhöz kötöttség, emez azonban a gondolat szabadságával, az eszmék napfényes csúcsán tölti életét, ahol nincs köd és nincs sötétség, hanem csupa déli verő, örökös fény és világosság. A filozófia a görög életben valóban kinyitotta a szemet, hogy lássa azt is, ami több, mint a test, mert gondolat s megtanította híveit rá, hogy félelem nélkül, felszabadult lélekkel járassák a gondolat országútját. Ő tanította Sophoklést, mikor az «Antigoné» kardalait közt elragadtatott ódát zeng róla, hogy

mily sok nagy dolog van a világon, de egy sincs oly nagyszerű, mint az ember, aki nagyobb és hatalmasabb a világ minden dolgánál. Ezek után könnyű megértenünk, miért mondotta az egyik görög bölcselkedő, Antisthenés, mikor azt kérdezték tőle: mi haszna van a filozófiának? — az, hogy képessé tesz az önmagunkkal való találkozásra!

Tagadhatatlan, hogy a görög szellemnek igen nagy érdeme van a gondolkodó ember benső szabadságának megszerzésében, de egyúttal vannak korlátai is. Annyira szerelmese volt az eszmének és az egyetemesnek, hogy miatta kész volt az egyesnek és a különösnek feláldozására. Platon pl. az egyén életének célját abban látja, hogy olvadjon fel, semmisüljön meg a közösségben. Az ideális élet szerinte csupa szolgálat, csupa önfeláldozás, mikor az eszméért élek s nem önmagamért. Aristotelés pedig azt tanítja, hogy a tudomány útja az egyestől az általános felé vezet, mert a törvény érdekli, vagyis az, ami sok egyes esetnek közös vonása. Éppen ezért a görög filozófus szemében az egyes nem érdekes: nincs érzéke az iránt, ami különös és egyedülvaló a világban, — ennek a szemléletétől az egyetemes szférája felé törekszik.

Egy más kornak és más szellemű népnek kellett a görög filozófia formáival találkoznia, hogy észrevegye és megbecsülje azt, ami páratlan és egyedüli a világ valóságában. S ez volt a római nép és a római szellem. Unos untilig szoktuk emlegetni azt az igazságot, hogy a meghódított Görögország végül mégis győzedelmeskedett, mert meghódította Róma szellemét. Ez a hódítás azonban mindvégig felszínes maradt, mert magát Róma lelkét nem tudta megváltoztatni. A görög formákon át Róma lelke szólt s ez a lélek sokban egészen más volt, mint a görögöké. A görög ugyanis nem cselekvő, hanem gondolkodó, elmélkedő faj volt, aki nagyobb volt a tudományban és művészetben, mint a cselekvésben. Róma pedig az akarat embereit nevelte a világ számára. Athén a gondolat idealistáit, Róma a tett realistáit emelte piederasztárra. S aki cselekszik, az nem lehet vak és idegen a valóság egyéni vonásai iránt, mert nem általános szkémákkal, hanem eleven, a térben és időben csak egyszer előforduló lényekkel és helyzetekkel van dolga.

Rómának ebből a gyakorlati szelleméből fakadt az a megérzése, hogy az egyéniség valami egészen sajátos, pótolhatatlan érték, mely ha eltűnik a világból, másikkal maradék nélkül soha többé nem helyettesíthető s hogy az ember nem az az elvont észlény, akit a görög filozófusok kerestek benne, hanem konkrét történeti valóság, aki csupán a maga egyszerűségében tud élni és gondolkodni, valamint cselekedni. A görög általános ész helyett

Róma az egyéni lelket vette észre és becsülte meg az emberben, azt a lelket, amely éppen a maga egyszerűségében és mindenki más-tól való különbözőségében jelent értéket.

Róma ezzel a felfogással valójában hűtlen lett a görög filozófiához, mert fontosabbnak látta az egyéni lélek sorsát, mint az általános eszmék megismerését. Lényegében a filozófiai látást a vallási látással cserélte föl, melynek jellemzője a lélek sorsa felől táplált gond és aggodalom. Még pedig nem a világlélek, vagy más ilyen egyetemesség, hanem a magam személyes lelkének léte és megmaradása felől táplált gond. Így érthető csak, hogy Róma védőszárnyai alatt a filozófia elhajlik a vallás felé és a hatalmas birodalom melegágya lesz azoknak a messze keleti vallásoknak, amelyek szabadulást és örök életet ígérnek ennek az egyéni léleknek.

Hosszú volt az út, míg a világban élő ember ki tudta magát szakítani ebből a világból és odafordulhatott a felé a benső ember felé, aki a világ fölött él. A stoikus filozófiának római követői végezték el e feladat java részét, akik időszámításunk első századaiban felfedezték, hogy az ember értékét nem a rangja, nem is a vagyona, vagy a hivatala adja meg, hanem egy sokkal nagyobb valaki, az, akit a magunk személyiségének érzünk. A személy az a benső ember, aki az állandó énünk. Aki velünk marad a szerencsében és a szerencsétlenségben egyaránt s aki úgy tudja nézni a szerencse változásait, mint tőle teljesen idegen dolgokat, amelyek az ő igazi valóját nem érintik. A görögök szívesen állították oda az emberrel szembe a világot, a változóval a változatlant és az egyessel az egyetemet, a római stoikus azonban nem hagyta ezek fényében elhalványulni az embert, akinek van szerepe és jelentősége még ezekkel a nagy realitásokkal szemben is. Ezért arra törekszik, hogy a világgal szemben körülbástyázza magát, hogy szigorúan elkülönítse, mi vagyok én, mi az enyém s mi a világ ruhája rajtam. A dolgok nem az enyéme, de enyéme róluk alkotott gondolataim. Én sem vagyok dolog s a dolog sem lehet az én énemé. Én én vagyok s csak az az enyém, ami ehhez az énemhez tartozik.

Érthető tehát, ha a filozófia Rómában többet foglalkozik az emberrel, mint a dolgok világával: kevésbé érdeklik a világegyetem titkai, mint az igaz emberinek vonásai. Ennek az új életérzésnek csakhamar megfelelő irodalmi formát is keres és megtalálja azt abban az elemzésben, hogy mi tartozik hozzám és mi tartozik a világhoz. Végző formáját pedig a lelki önarcképben leli föl, mely egy lélekben fölszabadult személyiségnek rajza önmagáról.

Valóban szabad ez a személyiség, mert a dolgok világa nem az én világom. A dolgok ugyanis nem léphetnek be az én lelkembe : kívül maradnak rajtam. Csak úgy hathatnak rám, ha gondolatokat keltenek bennem. A gondolataim azonban már az én hatalmamban vannak : részei az én szellemi világomnak. Itéletet tartatok felettük, összehasonlíthatom őket, egyiket a másik fölé rendelhetem, figyelhetek rájuk vagy el is felejthetem. A dolgok kisiklanak a hatalmamból, de a gondolataim fölött úrrá tudok lenni. Ebből levonják ezek a rómaiak azt a következményt, hogy ha a magam ura akarok maradni, akkor távol kell magamat tartani a dolgoktól és a gondolataimmal foglalkozni, amelyek valóban az enyéme. Minden egyénnek megvan tehát a maga világa, ahol úr és otthon van, de ha túllép ezen, idegen területre téved s ahelyett, hogy úr lenne, egy tőle idegen hatalom szolgájává, a dolgok játéklabdájává lesz.

Az enyém és a másé, a parancsolás és az engedelmesség, az uralom és a szolgálat azok a kategóriák, melyek szemszögéből nézik az egész mindenséget ezek a római stoikusok. Más szóval jogi szempontokat alkalmaznak mindenre s így nőtt e filozófia nyomán nagygyá a római jog, mely a jogosnak és jogtalanak mértéke lett aztán Európa népeinek szemében.

Ha most már megkérdezzük ezeket a gondolkodókat, akik ily élesen elválasztották egymástól az ember benső énjét és a külső világot, afelől, hogy micsoda az emberi élet legnagyobb feladata, egész természetes lesz az a válasz, hogy legjobb, ha az ember békében él önmagával. Ha szavai és cselekedetei nem jutnak ellentétbe azzal a tudattal, melyet kiki önmagáról alkot magának. S ez a tudat igen magas volt. A stoikus bölcs büszke volt arra, hogy életében a saját elvei uralkodnak s nem a benyomások zűrzavara. A következetesség és acélos jellem volt az ideálja. Életét önmaga korlátozta a saját tudatvilágára s önként vonult vissza a külső világ elől. Amabban úr volt, emezt pedig elviselte, eltűrte. Nem védekezhetett az öregség, a betegség és a halál támadásai ellen, de módját kereste, hogyan lehet mindezzel közömbös mosollyal szembe nézni. A filozófiát jó tanítónak és vigasztalónak vélte a betegség és halál keserőségei ellen s büszke volt rá, ha szinte isteni fenséggel tudta hordozni a betegséget és ha a fájdalom érzése nélkül lelki nyugalommal tudott meghalni.

Talán rideg és túlságosan egyszerű léleknek látszik előttünk az ilyen ember, de a jellem ereje tiszteletet parancsol vele szemben. A római császárság története tele van ezeknek az erős jellemeknek példáival, akik rendszeren a császárok ellenzéke sorában foglaltak

helyet. Egyszer Vespasianus császár arra kérte Helvidius Priscust, hogy ne jelenjék meg a szenátus ülésén, mert fél a felszólalásától. «Megteheted, hogy ne engedj be, — felelt neki Priscus, — de amíg én tagja vagyok a szenátusnak, nekem meg kell ott jelennem.» — Jól van, menj oda, de ne szólalj föl! — «Ne kérdezd a véleményemet és én hallgatni fogok.» — De ezt nem tehetem, mondta a császár, aki egyúttal a szenátusnak is elnöke volt hivatala szerint, meg kell, hogy kérdezzek. — «Akkor pedig kell, hogy én feleljek neked és azt mondjam, amit helyesnek és igazságosnak látok!» Mily egyszerűek Helvidius Priscus válaszai. Nyoma sincs bennük a hősi póznak, mégis érezzük belőlük a hősi jellemet. Megkapó benne az a tudat, hogy az embernek egyetlen kötelessége viselni annak a szerepnek feladatait, melyet sorsunk ura jelölt ki számunkra s ettől sem fenyegetés, sem a halál rettenései sem szabad, hogy eltéríthessenek bennünket.

A jellemnek ezen a magaslatán lehull az emberről minden földi ékesség, de lehull a koldus condrája is. Gazdag és szegény, császár és rabszolga, fényes udvaronc és a mindennapi gondokkal küszködő polgár találkoznak a közös emberség színvonalán. A lélek, mely bennük él, fölfedezi a többi emberrel való testvériségét, s a szeretetben meglátja azt a kapcsolatot, mely embert emberrel összefűz, tekintet nélkül arra, hogy trónon ül talán az egyik és szegényes viskóban éhezik a másik. A történelemnek egyik nagy fordulója volt, mikor a bölcelet a szerep mögött észrevétette az embert. Azt az embert, aki a maga pusztá emberségében él igazán és minden más emberben testvérét pillantja meg. Nagy dolog ez abban a világban, ahol a társadalom léte úgyszólván a rabszolgaság intézményén nyugszik, mely ember és ember között oly mélyreható különbséget tesz. Az, akinek lelkét átjárta a római stoikus bölcelet szelleme, nem állott idegenül a kereszténység eszméivel szemben, hanem a szeretet vallásában a maga eszméinek beteljesedését látta. Ha azt keressük, hogyan hódíthatta meg az Evangélium oly rohamosan a római birodalom lakosságát, nem szabad megfeledkeznünk ezekről a filozófusokról, akik megmunkálták a pogány talajt a kereszténység igazságainak befogadására.

S ne higyjük, hogy a pogány stoikus azért, mert annyira hangsúlyozta énjének és a világnak egymástól való különbözősét, sőt a világnak rá nézve abszolút közömbös voltát, valami olyan önző életet élt volna, mely kiszakította őt a nagy emberi közösségekből. Ennek éppen az ellenkezője igaz. Az egyes ember a maga életével tartozik belesimulni a nagy egésznek, az egyetemes emberi közösségnek és a világegyetemnek életébe. A boldogtalan éppen

az az ember, aki nem tud harmóniában élni a maga benső valójával és más akar lenni, mint aminek lennie kell. Ilyen az esztelen ember, aki nem ismeri föl a maga igazi helyzetét, de a bölcs éppen azért, mert tisztában van a maga világi szerepével, nem lázadzik ellene és megnyugvásának s bölcsességének jutalma a boldogság. A bölcs élete tehát könnyen gördül a maga útján, míg az esztelené tele van zökkenőkkel, kisiklásokkal. Ennek a stoikus életfelfogásnak találó rajzát adja Plotinos, az ókor nagy misztikusa, mikor azt mondja, hogy az egyetemes Ész kinek-kinek adott egy szerepet a világban s e szerep az egyén testére van szabva. Tőle függ, hogy mit tud kihozni belőle. A gonosz és esztelen ember olyan, mint a rossz színész : nem törődik a szerepével s játékaival rossz hírbe keveri a rendezőt is, meg önmagát is, miközben tönkreteszi a darabot. A jó és bölcs ember ellenben lelkiismeretesen tanulmányozza a szerző szándékát s úgy játssza szerepét, mintha a saját lelkéből fakadna a nézők szeme láttára. A más darabjában is önmagát tudja adni s ezzel kitünteti magát is, meg a darabot is.

A stoikus bölcseség az összeomló antik világnak igazi nevelője volt. Megtanította híveit, hogyan állhatnak meg bátran és férfiasan, mikor minden inog körülöttük. S különösen három bölcs férfiú az, akinek ezen a téren hervadhatatlan érdemeik vannak : *Seneca*, *Epictetus* és *Marcus Aurelius*. Igen különböző egyéniségek, de mind a három élő tanítónk ma is. Róluk igazán elmondható egyiküknek az a mondása, hogy a «nagy emberek emlékezete époly épületes hatású, mint a személyes jelenlétük».

Seneca időszámításunk első századában élt. Nero császár nevelője, majd bizalmas udvaronca volt, de kegyvesztetten császári tanítványa küldte őt halálba. Gyakorlati szellem, akinek szemében a bölcselet se egyéb, mint a helyes élet és cselekvés tanítója. Írásai még ma is vonzó olvasmányok, mert őszinte ethikai-vallásos érzése magával tud ragadni. Általában tanulságos a gondolkodása azért, mert érdekesen olvad egybe nála vallás és filozófia : láthatjuk, hogyan hatalmasodik el e kor embereinek lelkén a vallás és miképen szorítja háttérbe a logikus elmélkedés útján járó bölcselkedést. A világegyetem magyarázatában is azokat a mozzanatokat hangsúlyozza, melyekben a vallásos vigaszt kereső lélek megnyugvást találhat. Az ő szemében Isten már szinte az a személyes lény, aki atyai gondoskodással fordul a világ és az ember felé. Ezzel a pogány filozófia a keresztény hit közelébe jut. Bizonyosan ez a közelség volt forrása annak a hagyománynak, mely kapcsolatot keresett Seneca és Pál apostol között s az ókorban egy levelezés is forgott közkézen, melyet állítólag e két férfiú

váltott egymással. A test Seneca szemében a lélek börtöne s a halál a szebb és jobb örökélet kezdete. Bizonyosan ez a meggyőződés a forrása annak a szelidségnek és emberszeretetnek, mely tanításából kiárad. A szeretetet és odaadást sokkal határozottabban értékeli, mint ahogy ez a régebbi filozófusoknál szokásos. Az emberi nem egységének és testvériségének meglepően meleg kifejezést tudott adni. Tőle származik az a keresztény léleknek is ékességére való mondás: másnak kell élned, ha a magad életét akarod élni.

Seneca számára a bölcselet főleg vigasztaló az élet bajai közepette, de Epictetus ajkán jellemformáló hatalom válik belőle. Ez a görög származású stoikus Nero egyik testőrének és kegyencének volt felszabadított rabszolgája. Rómában csakhamar ismert filozófussá vált, akihez úgy fordultak tanácsért és vigaszért az emberek, mint lelkiatyához szokás. Domitianus császár meg is elégette a korabeli filozófusoknak ezt a szereplését s valamennyit elűzte Rómából. Így került Epictetus egy epirusi ki. városba, ahol azonban tovább is igen sokan felkeresték őt a Rómából Görögországba utazó öregek és ifjak. Két témája van különösen: a benső, lelki szabadság és az Istennel való közösség. A bölcselet az ő felfogása szerint arra való, hogy felemelje azok fejét is, akiké le van hajtva és hogy szegényen és elnyomottan is szembenézhesünk a gazdagokkal és a zsarnokokkal. Ő hangsúlyozza leghatározottabban, hogy benső, lelki életet kell élnünk, hogy ne fájjon nekünk a világ. Az embert valami nagy és fenséges lénynek tartja. Isten az ember atyja s az ember Isten szellemének részese és rokona. Éppen azért azt követeli, hogy életünk szakadatlan istentisztelet legyen s folyton Isten akaratát figyeljük, mert csak ez válik javunkra.

Epictetust olvasva lehetetlen, hogy ne gondoljunk Tertulianus mondására, mely szerint «a lélek természete szerint keresztény» s így nem is szólhat valójában a kereszténységgel ellentétes módon. Valóban zavarban vagyunk itt, mert ez a pogány filozófus sok kereszténynél keresztényebb. Egészen természetesnek tűnik tehát föl, hogy e kor szellemének egy másik emléke: Marcus Aurelius császár *Elmélkedései* szintén a legmélyebben érintik lelkünket.

A császár naponkint való lelkiismereti vizsgálatait őrzik e kis könyv lapjai, melyről Taine azt mondja, hogy minden művelt ember ágyafejénél ott kellene lennie, hogy esténként olvassunk belőle és jobbakká lehessünk általa. Renan Kempis Tamással hasonlítja össze és a legemberibb könyvnek tartja, amit valaha írtak. Stuart Mill szerint pedig Marcus Aurelius ugyan dogmatikus

értlemben nem keresztény, de lélekben és jellemben jobb keresztény, mint az összes, kereszténységet valló fejedelmek, akik azóta uralkodtak. E magasztaló megállapítások igazságát a magyar olvasó könnyen ellenőrizheti, mert Huszti József fordításában magyarul is olvashatja a lelki önarcképnek ezt a megragadó példáját.

Nem világmagyarázó elméletek ezek, hanem a gyakorlati életbölcse ség gyöngyszemei. Minden darabjából a kötelességének élő nemes lélek vonásai tükröződnek. Az a megkapó benne, hogy írója nem akar színészkedni, hanem tartózkodás nélküi beszél önmagáról s akiről így szól, arról érdemes beszélni, mert jó és emelkedett lélek. Nem a császár, hanem az ember beszél hozzánk. Mint bölcselő sem ölti magára hatásos elvek királyi bitorát, hogy velük élete valóságát elleplezze, inkább az a célja, hogy magát igaz mivoltában megmutassa. Marcus Aurelius könyvéből nem a római császár palotájának, hanem a keresztény kolostoroknak a levegője áramlik felénk, — az udvari élet zaja helyett a szerzetesi élet csendje és elmélkedésben töltött békessége. Alaptémája : hogyan simulhat bele az egyén élete a világegyetem rendjébe, mert egyedül ebben van a lét értelme. «Ha az istenek nem törődnek is velem — úgymond —, tudom, hogy két hazám van : Róma, amennyiben Marcus Aurelius vagyok és a világegyetem, amennyiben ember vagyok. S az egyedüli jó az, mely hasznos mind a két hazámnak.» Ezen a nyomon elindulva keresi aztán, hogyan lehet jó császár és jó ember egyaránt. S a feleletet nem a világban, hanem önmagában találhatja meg erre a kérdésre. Befelé fordul tehát a lélek, a benső ember felé és elmenekül a világból. A Garam csöndes partján még jobban rátalál önmagára, mint Róma zajában. Mert a lélekkel mindenütt lehet beszélgetni. «Lelkem — szól hozzá a filozófus császár —, mikor leszel végre jó, egyszerű, egységes, kendőzetlen és átlátszóbb a téged körülburkoló testnél? Megízleled-e végre az emberszerető gyöngéd kedély adta boldogságot? Betelsz-e már egyszer, kiküszöbölöd-e szükségleteidet, hogy az élet örömeinek élvezéséhez semmit ne kívánj, semmit ne óhajts, sem élő, sem élettelen dolgot, sem továbbélvezésre szánt időt, sem más helyet, vagy vidéket, sem tisztább levegőt, sem barátságosabb emberekből álló környezetet? Megelégszel-e már a dolgok jelen állapotával, örülsz-e mindannak, ami van, meggyőződ-e végre magadat, hogy minden rendelkezésedre áll, hasznodra van és az istenektől származik s mindaz a jövőben is hasznodra lesz, amit ők jónak látnak és amit ők ama legtökéletesebb lény, az élő természet, épsége érdekében néked juttatnak? Ez az élő természet jó, igazságos, szép,

mindent létrehoz, tartalmaz és magába foglalja azt is, ami feloszlik abból a célból, hogy belőle más hasonló dolgok származzanak. Mikor jutsz el végre az istenekkel és az emberekkel való együttélésben a tökéletességnek arra a fokára, hogy te sem teszel nekik szemrehányást, viszont arra sem adsz okot, hogy ők téged elítéljenek.»

Innen már csak egy lépés és szinte észrevétlenül jutunk át a pogány filozófiából a kereszténység világába. Seneca, Epictetus és Marcus Aurelius annak a bizonyosságai, hogy a római császárság korabeli antik világ már belefáradt a lét zajába, örökös küzdelmeibe és a külső világ helyett egy másikat, szebbet és jobbat keresett. *Fölfedezte a benső embert*, de még inkább *sejtette*, mint világosan látta annak az igaz valóját. Ráeszmélt, hogy a személyes emberi létnek különös és pótolhatatlan értéke van a világegyetemben s hogy bárki hiányoznék közülünk, császár vagy rabszolga, szegényebb lenne a világ. De a pogány bölcsesség még abban fáradozott, hogyan lehetne ezt a személyt szinte eltüntetni a világegyetemben, mert sorsát nem tudta tőle elválasztani.

Mint a villám hasított bele ebbe a fáradt világba a keresztény tanítás, mely egyszerre megoldotta a kínzó kérdéseket is, melyektől ezek a pogány bölcsek nem tudtak szabadulni. Az egyéni lélek sorsa a világtörténet tengelye lett. Szent Ágoston már a Teremtő színe előtt tesz vallomást arról a lélekről, mellyel Marcus Aurelius még csak magányos beszélgetést folytatott. Rádöbbsentette a hanyatló Róma embereit, hogy semmi sem oly fontos, mint hogy egy lélek megigazul-e, vagy elkárhozik, s hogy a világtörténet maga sem egyéb, mint a jóknak elkülönülése a gonoszoktól. Továbbá, hogy az egyház kebelében valósággá lett az emberi nemnek az a testvérisége, melyről a pogányság legnemesebb lelkei még csak álmodni mertek. «Ne tekintgess a külső világba, mert a benső emberben lakozik az igazság!» — hirdeti Szent Ágoston s ezzel tovább építi most már keresztény talajon azt a világfelfogást, melyhez egy-egy építő követ ezek a római stoikus bölcsek faragtak. De ez már egy más világ: a keresztény középkor s egy más lélek, mely azonban ősei közé sorolja Senecát, Epictetust és Marcus Aureliust is. Az a benső ember, akire ők figyelmeztették az emberiséget, eleven valóság ma is, mikor talán újra a kellenél jobban elmerültünk a külső világ dolgaiban.

WILLIAM RUTTLER YEATS

1865—1939

A világirodalom egyik legnagyobb költője volt, de mi, magyarok alig ismertük. Akik egynéhány versét magyarra lefordították, szintén csak abból a szűkös anyagból válogathattak, amelyeket a nem nagyon bőkezű antológiákban találtak. Soha egyetlen irodalmi vagy avant garde színházunknak eszébe nem jutott, hogy költői legendadrámáiból legalább egyet bemutassanak. Így az a kép, amelyet a szélesebb irodalmi érdeklődésű olvasó Yeastról alkothat, nemcsak igen hézagos, hanem a legnagyobb mértékben egyoldalú is.

Talán még azt sem érzi ki költészetének hozzánk került cserépdarabjaiból, milyen nagy költő volt és hogy nem akart és nem is tudott más lenni, csak költő a szó legtisztább, legemelkedettebb értelmében. Kivetni magából minden salakot, minden olyan prózai és barbár csengésű vagy tartalmú gondolatot és szót, amely a költészet magasztosságának fontos összhangját csak a legcsekélyebb mértékben zavarhatja, fölemelni a költészetet abba az étheri magasságba, ahol már nem fröccsenhet rá a köznapiságnak makulátlan foltja sem, ez az eszmény lobogott benne szinte földöntúli lángolással. A múlt század végének esztétikai kultúrája is kevés ilyen költőt adott. Talán csak Stefan George, a fiatal Hofmannsthal, William Blake, Maurice Maeterlinck és Paul Valéry fogható hozzá. A világháborút követő huszas években mint új irány jelszava harsant bele az irodalmi köztudatba a tiszta költészet, melynek Valéry volt Allahja és Bremond abbé az ő prófétája. Akkor azt hitték, hogy a színbolizmusnak ez a Mallarmén keresztül való megújrodása a hermetikus sejtelmesség tisztaságai felé egészen ismeretlen területekre nyitja meg az utat a költészetnek. Pedig ezen az úton Valéry előtt már járt egy költő. W. B. Yeats már ifjúságában azzal vádolta Anglia nagy költőit: Browningot, Swinburne-t, de különösen Tennyson-t, hogy nem voltak tisztában a költészet lényegével és nem ismerték határait, verseikbe sok olyan tisztátalan elem is belekerült, olyan esetlegesség, köznapiság, fölösleges sallang, aminek egyáltalában nincs köze a költé-

szethez. Az angol költészetből csak Blaket és Shelleyt ismerte el és a belga Maeterlinckkel érzett rokonságot.

Hogy szelleme ilyen idealisztikussá formálódott, abban nagy része van környezetének is. Apja Jack Butler Yeats preraphaelita festő volt, ahhoz a körhöz tartozott, amelyben William Morris, Burne-Jones, Dante Gabriel Rossetti átszellemült karcsú alakjai lebegtek egy legendás álomvilág titokzatosságában, mint valami új álmatagabb Botticelli magikus tavaszában. Apja őt is festőnek szánta. Három évig növendéke is volt W. B. Yeats a dublini festő akadémiának, de tehetsége és hajlama sokkal inkább vonzotta a költészet felé és Wilde biztatására 21 éves korától kezdve teljesen az irodalomnak szentelte magát.

Volt azonban Yeats költészetének a preraphaelita felmagasztosultságon és misztikus ünnepiségen kívül másik ihletője is. Ez a másik forrás, bár hangulati és díszítő elemeiben sok rokonságot mutat az elsővel, mégsem engedte legalább eleinte, hogy Yeats költészete teljesen elszakadva a földtől, bele vesszen a testetlen csapongások bizonytalan kódébe, hanem éltető talajt adott neki, lehorgonyozta a népi lélek ősi, nagy közösségébe és költői pályájája kezdetén az ősi ír lélek, a gael hagyományok mithikus költőjévé avatta őt. Egy új bard született, aki ifjú éveit az írországi Sligo grófság erdősegeiben töltötte. A fák zúgó morajlásától kísérvé hallgatta öreg parasztok szájáról az ősi kelta eredetű legendákat, a mélabús, álmatag ír táj, a zöld sziget varázsa lelkébe edződött még mielőtt Londonban Shelley, Maeterlinck, Ibsen és Wilde hatása alá kerülhetett volna. Ennek a kettős hatásnak kohójában olvadt ki lelkéből az alkotások tiszta érce. Gazdag és változatos ez a mű. Végtelen tisztaságig és egyszerűségig csiszolt, népi közvetlenségű és mégis emelkedett dalokból és balladákból, félig mithikus, félig misztikus prózai elbeszélésekből, hősi páthoszu s nagyobbrészt az ír legendavilágban gyökeredző drámai költemények egész sorából áll. Hozzájárul ezekhez egy sor essay, amelyekben korát, világnézetét és költői hitvallását igyekezett megvilágítani. Később került a költészetet formáló hatásokhoz egy harmadik is, az indiai bölcelet. Nem volt szerencsés hatás a ködös spekulációk, a teozofikus, de a spanyol misztikusok forró és erős emberi érzésvilágát nélkülöző elragadtatások felé sodorták költészetét, amely lassan, lassan valósággal valami egyéni vallás himnikus és réveteg mitológiájává ritkult. Yeats éppen az

ellenkező utat tette meg, mint Stefan George, aki előbb kezdte különös révedéseinek, mithikus sugárzásoktól átremeggett regebirodalmának felépítését és lassan olvadt át elzárkózott körének kis közösségéből az ősi néplélek nagy közösségébe s annak legmélyebb rezdüléseit átérzve valósággal valeszi megsejtője és előfutárja lett az új Németországnak. Yeats pályája kezdetén akart az ír nép s az ír lélek nagy feltámasztója lenni befelé és dicsőségeinek hirdetője az egész világ felé. Első versköteteteiben valóban a legmodernebb és legérzékenyebb világművészet nyelvére fordítja le szűkebb hazája legendáit.

Mindenáron hatni akart népére és úgy érezte, hogy ennek a hatásnak legalkalmasabb eszköze a színház. Megalapította hát Angliában az első nemzeti színházat, az «Abbey Theatre-t». Ezt a színházat az ő darabjával nyitották meg, itt játszották többi drámáját is és itt adatta elő felfedezettjének, Sygnenek, a nagy ír drámaírónak darabjait.

Yeats drámáihoz is az ír monda- és legendavilágból vett tárgyakat. A Countess Cathleen (Cathleen grófnő) hősnője eladja lelkét az ördögnek, hogy árával megsegíthesse és megválthassa a szegényeket. The land of heart's desire (Szív vágyának országa), amelyet egyik színház egyfolytában hat évig játszott a kereszténység és pogányság ellentétét viszi színpadra hatásos jelenetekben. Egyik leghíresebb darabja Cathleen ni Hoolihan című egyfelvonásosa, az ebben szereplő öreg koldúsanyó, régi alakja az ír mondavilágnak, mint Cathleen ni Uallacháin s allegorikus jelensége tulajdonképpen az ír nép szimbóluma. A Shadow Vaters (Árnyékvizek) hőse az örökkévaló szerelem földjét keresi. Nemcsak színpadi hatások, hanem csodálatos költői szépségek is élnek ezekben a drámai költeményekben.

Esoterikus és fantasztikus elbeszéléseit The secret Rose (A titokzatos rózsza) című kötetében gyűjtötte össze. Míg természetfölötti, az abszolútumot kereső csapongásainak legjobb kifejezője a Vision (Egy látomás) című prózai munkája és a Csigalépcső (The Winding Stair) című verskötetete.

Tanítványa, T. S. Eliot azt írja róla, hogy nincs talán a legnagyobbak között egyetlen egy sem, aki mélyebb és hosszabb belső fejlődésen ment volna át, mint Yeats. Erről a költő gyönyörű önvallomásában a Trembling of the Veilben ad számot. Meggyőződése, hogy a költészetnek, amelyet az élet és a rendeltetés bölcselete hat át, óriási feladata van.

Azt írja : «ha egy hatalmas és jóságos Szellem a világnak valami rendeltetést szánt, akkor ezt könnyebben meg lehet fejteni a költők szavaiból, amelyek a világ szíve vágyait egyesítik magukban, mint történelmi följegyzésekből vagy elmélkedésekből, amelyekben a szív elsorvad».

Sajnos, éppen népe nem tudta őt soha megérteni, a világ annál nagyobb elismeréssel volt iránta, amit a Nobel-díj legmagasabb irodalmi kitüntetése is eléggé igazol.

Kállay Miklós

WILLIAM BUTTLER YEATS KÖLTEMÉNYEIBŐL

SZERELMI BÁNAT

*Pajkos veréb csacsogjon, ennyi kell,
lobogó nyári ég és holdarany,
vagy álmodat a szellő zengje el
a lombokon s nem vagy boldogtalan.*

*Míg jő egy lány, és sápadt arca vonz,
a könnyeit felinnád reszketeg
s üldözve, mint Odysseus a bronz-
hajón, tagadnád szenvedélyedet,*

*vagy göggel, mint Priamus hadra kel,
zuhansz a végzetedbe s holdarany
nem boldogít, szellő sem sirja el
már bánatod, szegény boldogtalan.*

FEHÉR MADARAK

*Az esti homályban az ég peremén
kék csillagok égnek,
fehér madarak, amilyen te meg én,
sikongnak a szélnek,
sissenne a vad tarajon zuhan el
hab habra, a tenger
most úgy zúborog, mint szívben a bánat
s bánatban az ember.*

A hó-liliom meg a rózsza tövén
felcsillan a harmat,
s a harmat a sok zizegő levelen
oly félve takargat
egy álmot, amely nem röppen oly sietőn,
mint az ég peremén
az a fény, röppenjünk hát vele, kedves,
tova most, te még én.

Feltépve a sós levegőt intsünk még
a dán szigeteknek,
az esteli kék sugarakba ezüst-
szárnyaink beremegnek.
Csak rejtse a hó-liliom meg a rózsza
a harmatos vágyat,
fehér madarak, amilyen te meg én,
mindig tova szállnak. Hegedüs Zoltán fordítása

HÓFÚTTA PESTI UTCÁN

HEGEDÜS ZOLTÁNNAK

És megyünk mi vígan a télbe,
a nedves járdán cuppog a régi cipóm,
s mondjuk: Kosztolányi, ha élne,
most köszálnánk vele e téli időn.

Szájamról mint hűs tej csorog le versed,
mit szavalva sivitok a szélnek,
s a körúton bámul a bamba tömeg;
nini: bolondok, rímbe beszélnek.

Kibuggyan számon szeretőd neve: Eszter,
szemedben felvillan a tünde alak
és látom én is, keblén aranykeresztel,
mikor ringott haján a szalmakalap.

És megyünk mi vígan és fázva,
zilált hajunkra halk eső pereg,
a fák ágain mintha szél hárfázna,
— köröttünk oly búsak az emberek.

Végh György

A NAGY VÁLÓPER

(ELBESZÉLÉS)

Irta: Zilahy Lajos

KÜLFÖLDÖN voltam néhány hétig, hazajövet már a vonaton hallottam az egyik ismerősömtől, hogy Imréék válnak. Egy válóper a mai világban igazán nem nagy dolog. De vannak válóperek, amiknek híre úgyszólván mint a halálhír. Két ember hosszú, boldog együttélése mindnyájunknak vigasztalás, útmutatás. Az életben való hitnek is a forrása egy ilyen szép házasság. Hányszor jöttem el tőlük felüdülve! Hetekre meggyógyította világfájdalmamat az a pár óra, amit velük töltöttem. Egészséges jókedv és őszinteség áradt belőlük. Nem szeretem az olyan házastársakat, akik folyton az egymás kezét cirógatják és minden szavukból méz csöpög. Az ilyen mindig gyanús nekem. Lappangó fájdalmakat és ellentéteket érzek a nagy édesség mögött. Imre és Irma nem ebből a fajtából valók voltak. Gyakran hallottam őket veszekedni, vörös arccal egymásra kiabálni. Ezek rögtön kifüstöltek magukból mindent, ami bántotta őket s az ilyen kis viharok után úgy érezte magát az ember a közelükben, mint a jól kiszellőztetett szobában. Egyszer náluk ebédeltem, valamin akkor is összehajóztunk. Ekkor még fiatal házasok voltak. A szavak egyre dühösebben csaptak össze, végül is Irma az asztal fölött hirtelen pofonütötte Imrét. A pofon után dermesztő csend támadt. De néhány pillanat múlva mindkettőjükből egyszerre robbant ki a nevetés. Mindig az volt az érzésem, hogy ez a két ember, ha egyedül van, sohasem veszekszik. Mintha az az édes, mély szeretet, amely összefűzte őket, legbensőbb titkuk lett volna, amely nem tartozik a külvilágra. Láttam őket az élet nehéz pillanataiban is. Amikor Irmát vakbélműtétre vitték. Az operáció alatt együtt várakoztam a folyosón Imrével. Olyan zöld volt, mint az éretlen szilva s a keze reszketett, ahogy egymásután gyujtott rá a cigarettákra. Egyszer meg Irma éjszaka

két óraker vert fel álmomból. Könnyektől fuldokolva mondta el, hogy Imrének éjfélkor kellett volna megérkezni Párisból az Orient Express-szel. Nem jött. Mi van vele? Szinte őrjöngött a kétségbeeséstől.

Ez a két ember nagyon szerette egymást. Most válnak. Húsz év után válnak. Egy fiúk van : Kisimre. Mindnyájan csak így hívtuk : Kisimre. Családi levelekben is így szerepelt a neve, egybeírva : Kisimre. A fiú most tizenkilenc éves és műegyetemi hallgató. Milyen szörnyű lehet egy ilyen fiúnak a tudat, hogy a szülei válnak. Vajjon mi történhetett köztük? Mi szakította el ezt a két embert egymástól? Valami újonnan támadt végzetes szerelem? A férfi vagy az asszony életében jelentkezett az a bizonyos harmadik? Ezt egyikről sem tudtam elképzelni. De hát ki tudja. A titok egyre jobban izgatott. A hír csak úgy szólt : Imréék válnak.

Felidéztem minden emlékeimet Imréről, akit gyerekkora óta ismertem. Pontosan emlékszem arra a napra, amikor először láttam. Szeptember volt, az iskolai beiratások napja, a kilencvenes évek végefelé. Mind a ketten hétévesek voltunk.

A kis alföldi város poros, akácfás utcáján, a vízszabályozási mérnök háza előtt nagy csoportba verődtek a gyerekek. Én is odafutottam. A néma csoport közepén egy idegen kisfiú állott. Karbatett kézzel, nyugodt arccal tűrte a rámeredő gyerekszemek leplezetlen kíváncsiságát.

— Ki ez a gyerek? — kérdeztem suttogva Bereczki Jóskát, aki a szomszédunkban lakott s aki már harmadik elemista volt. Sárgahajú, szeplős, ádáz pofa.

Jóska nem vette le a szemét a gyerekről, miközben megadta a felvilágosítást :

— A mérnöknek az onokaöccse. Most hozták Németországbul. Nem tud egy szót se magyarul.

A német gyerek felfelé fésült hajával, komoly, szegletes arcával olyan volt, mint egy parányi Hindenburg. Mi csak néztük, mint valami idegen állatot. Nem láttunk mi még eleven németet sohasem. Valahogy nem ment a fejünkbe, hogy valaki, akinek keze, lába, feje, füle, orra,

szája van, aki ugyanolyan, mint a többi gyerek, nem tud magyarul. Ebben volt valami rejtelmes és megdöbbentő.

Bereczki Jóska lassan a hátamögé került és megnyálázott két ujjával, mint valami rövid korbáccsal, nagyot sózott a német sógor hátuljára, ott, ahol a tömött húson megfeszült a nadrág.

A kis Hindenburg hirtelen hátrafordult és nagyot vakkantott nevéttében. Tetszett neki az ismerkedés.

Egy félóra múlva már repült a kemény bőrlabda az utca magasra felvert napsütött porában, kezdődött a méta s a német gyerek is velünk rohant a játék hevében. Már a szava is megjött. Magas, éles hangon kiáltotta Jóska felé :

— Na also du blöder Kerl, was machst du denn dort?

Nem értettük, mit kiabál, de ez nem volt fontos, mert mindnyájan ordítottunk.

Aztán elmúlt nyolc esztendő. A négy elemi és az algimnázium négy osztálya. Emlékszem: évváró ünnepély volt. Kint az udvaron, az eperfák alatt. A diákzenekar a «Zimberi-zombori szép asszony» kezdetű dalt nyúzta. Hogy milyen lehetett ez a zenemutatvány, azt ilyen sok idő múlva csak onnan tudom megítélni, hogy akkor nekem is hegedű volt a kezemben. A zenekar után szavalat következett. Fehrenburg Imre szavalata. Ekkor már nem felfelé fésülve viselte a haját, hanem oldaltválasztva. Nyulánk, karcsú fiú volt. Kipirult arccal állt a dobogón és ércesen csendült meg erős, fiatal hangja :

*Kiállott Rákóczi a majtényi síkra,
Reá támaszkodék pántos pallosára.
Reá támaszkodék pántos pallosára,
Reá rivalkodék az réz dobosára.*

Fehrenburg Imre. Nyolc év után úgy szállt belőle a magyar szó, olyan tisztán, kicsit bihari ízzel keveredve, mintha az anyatejjel szívta volna magába.

Fehrenburg Imre magyar fiú lett. Németországban azóta sem járt, rokoni kapcsolatai megszűntek, mert árva gyerek volt. Csak annyiban különbözött tőlünk, hogy folyé-

konyan beszélt németül és Csuka tanár úr németórán sohasem szólította ki felelni. De a bizonyítványában németből mindig kitűnőt kapott. Odahaza a nagynénje, a mérnök felesége, aki német származású asszony volt, németül beszélt vele. Emlékszem, egyszer, amikor Imre már jól tudott magyarul, az udvar végiben a farakás tetején ültünk. Beszélt nekem Nürnbergről, a szülővárosáról. A Pegnitz folyóról, amelyet öreg kőhidak borítanak, Barbarossa fekete váráról, a kerek, pogány tornyokról és utcanevekről, amelyek már alig jutottak eszébe. Szomorúság ült a szemében, mikor gyermekkorra eltűnt csodavárosáról beszélt.

Aztán megint elmúlt nyolc esztendő. Én Erdélybe kerültem felsőgimnáziumba, ő Pestre. Én jogász lettem, ő technikus. A komáromi várban találkoztunk újra, mikor kitört a háború. Mind a ketten a vadászokhoz vonultunk be. Ő mindjárt névjegyet nyomatott, amelyre ez volt írva : Emmerich von Fehrenburg, Einjährig Freiwilliger. De ebben nem volt semmi különös, hiszen a közösknél szolgált. A kaszárnya, aztán a harctér nagyon összekovácsolt bennünket. Ő tanította meg a legénységet a Wacht am Rhein szövegére. A zászlóaljnál, amely eredetileg Klagenfurtban székel, osztrákok is szolgáltak. A népfelkelők között pedig sok volt a nyitramegyei tót. Így aztán rukkolásnál elosztottuk a nótákat, felváltva énekeltük az «Örmester úr fekete subájá»-t, a «Tam dole lucsko zelená»-t és a Wacht am Rhein-t. A magyar-német-tót testvériség szép napjai voltak ezek. Most, ha visszagondolok a hosszú menetelésekre, az aranyszőrű torniszterekre és ezekre a váltakozó, kavargó, háromnyelvű katonanótákra, mintha a monarchia hatyúdálát hallanám a lemergi országúton a trombitaszó mögött a porfelhőben.

Alighogy leszereltünk, pár hét múlva, karácsony előtt táviratot kaptam Imrétől : «Gyere azonnal, nagy baj van, házasodom».

Én voltam az esküvői tanuja. A menyasszonya: Bogárdy Irma. Hajlósderekű, barna leány, a menyasszonyi fátyol alatt láttam meg először. Irma apja ügyvéd volt a kun városban és két cikluson át Kossuth-párti képviselő. Akkor

még élt Ádám bácsi, de már nagyon süket volt. Mintha a saját kiabálásától süketült volna meg, annyit összekiabált földi pályáján. Gyaluforgács alakú sárgafehér bajuszát olyan mozdulattal pederte meg néha, mintha tőből akarta volna kitépni. Egy-egy torokköszörülése szinte az egész világot elseperte maga elől. Karakán magyar volt, a régi fajtából.

A fiatal pár Pestre költözött, Imre egy keményítőgyárban dolgozott, mint vegyész mérnök. Kétszobás lakásuk volt a Ráday-utcában. A rákövetkező évben megszületett a gyerek: Kisimre. Évekig azon folyt a vita, hogy vajjon a gyerek az apjához, vagy az anyjához hasonlít-e? Ezt nehéz volt megállapítani. A gyerek arca, fejformája, tekintete kaméleonszerűen változott hol az apja szegletes, kemény vonásai, hol az anyja tojásdad arca felé. Végül is tízéves korában valami semleges ponton állapodott meg.

Ebben az időben sokat jártam hozzájuk. Imréről cégvezető lett, ekkor már Budán laktak kertés villában. Két évvel ezelőtt meghívták vezető igazgatónak egy új vegyészeti gyár élére. Pár hónap múlva kormányfőtanácsos lett. Vörösesszőke haja a halántéka körül már hirtelen fehérbe csapott s ez a tarkaság nagyon érdekessé tette erős, szép vonalú fejét. Borotvált arcát mintha friss agyagból mintázták volna. Kék szemén még nem viselt szemüveget, akkor se, ha olvasott. De megvastagodott, már egy kis pocakot is eresztett. Ha ezt szóbahozták előtte, hirtelen behúzta a hasát és kikérte magának az aljas rágalmat. Negyvenhat éves volt, méltóságos úr, vezérigazgató.

És most válnak. Hiába kutattam át minden emlékeimet róla is, Irmáról is, nem találtam semmi magyarázatot, hogy miért szakadnak el húsz ilyen esztendő után. Már külön is költöztek, amint hallom. Elhatároztam, hogy külön-külön felkeresem őket, hátha a baráti szó még tud segíteni.

Este hat óra volt, suhogott a szél, arcomba vert a havaseső, amikor a villába becsengettem. A kert sötét volt, a villának is csak az egyik emeleti ablakában égett a lámpa. Mialatt a kapunyitásra vártam, az volt az érzésem, hogy halottasházba megyek. Eszembe jutottak a régi nyári esték, a hajnalba nyúló poharazások a színes lámpaernyők alatt

a nyitott terraszon, a sok autó, a kivilágított kert, amikor Imréék nagyobb vacsorát adtak. A legjobb pesti társaság fordult meg a tágas ebédlőben — politikusok, írók, művészek —, a vendégkönyvbe be volt írva Magyarország háború utáni történelme. Híres konyha volt ez, szakértők megállapítása szerint itt tálalták hetedhétország legjobb malacpörköltjét.

Most mintha a személyzet is eltűnt volna. Kisimre jött ajtót nyitni, hajadonfőtt, vállára dobott télikabáttal.

— Anyu egy kicsit gyöngékedik — mondta, miközben bevezetett.

— Mi baja?

A fiú elgondolkozva felhúzta a vállát és nem felelt.

Irmát a nappaliban találtam. A díványon feküdt, lába azzal a borszinű angol pléddel volt betakarva, amit jól ismertem közös autókirándulásainkról. Félig felemelkedett a fehér párnáról, amit a feje alá tett és messziről a kezét nyújtotta. Mosolygott, de a mosolyában titkos erőfeszítést éreztem. És az is különös volt, hogy nem szólt semmit, csak mosolygott. Féltem, hogy rögtön elsírja magát. De aztán nyugodtan szólalt meg, mintha a szavaknak sikerült volna utat találni a szív és a torok útvesztőiben, ahol ilyen pillanatokban a könnyek leskelődnek. Kicsit fáradt és fakó volt a hangja :

— Isten hozta. Üljön le. Akar egy teát?

— Köszönöm, nem kérek.

Körülnéztem a szobában. Kisimre már nem volt mögöttem, úgy éreztem, a fiú szándékosan hagyott egyedül bennünket. Már első pillanatra is valami változást éreztem a szobán. Valami hiányzott belőle, de hirtelenében nem tudtam, mi az, ami hiányzik. Aztán észrevettem, hogy a dohányzóasztalon már nincs ott a cigarettatárca gyűjtemény. Emlékeztem: tizenöt-húsz ezüst tárca szokott itt feküdni az asztalon. A tárcák eltűntek.

Irma megigazította lábán a takarót és azt mondta :

— Gondolom, azért jött, meg akarja tudni, mi történt. Némán bólintottam.

Az asszony, ujjait arcához támasztva, élesen nézett

maga elé a levegőbe, mintha azon tündött volna, hol ragadja meg a mondanivalót. Aztán halk, színtelen hangon kezdte :

— Imre az utóbbi években gyakran kiutazott Németországba. Ez nem tűnt fel nekem, ő maga is azt mondta üzleti ügyekben jár. Most a tavasszal azonban egyszerre csak meglepő dologgal állt elő. Azt mondta, hogy Coblenzben állást kínálnak neki és felvetette a kérdést, nem volna-e okosabb, ha Németországba költöznénk? Én nagyon határozottan nemet mondtam. Képzeld el : Coblenz. Idegen város, idegen emberek, bevallom, nem is tudok jól németül. Előlről kezdjem az életet? És miért? Még ha szükség kényyszerítene bennünket. De itt van a szép állása, nagy fizetése, nem is tudom, hogy juthatott ilyen képtelen terv az eszébe. Hetekig nem beszéltünk a dologról, de ettől kezdve különös változást vettem rajta észre. Napokon át szótlan és mogorva volt, mintha belülről emésztette volna valami. Éreztem, hogy most már nem osztja meg velem a gondolatait. Kétségbeesve láttam, hogy valami néma fal emelkedik közénk. Augusztusban újra elutazott. Azt mondta, csak néhány napra megy, de három hétig volt távol. Aznap este, mikor visszajött, nagyon szomorúnak látszott. Reggel öt óráig beszélgettünk. Itt ült, ebben a székben. Azzal kezdte, hogy ő már határozott. Vissza fog menni Németországba, neki most ott a helye, mert ő németnek érzi magát. Könyörgött, hogy menjek vele. De én nem tudtam kimondani ezt a szót, bárhogy szerettem volna. Aztán én kezdtem könyörögni neki, hogy maradjon. De ő mindig csak némán nemet intett és ilyenkor olyan kemény lett az arca, mintha vasárlarcot vett volna fel. Éreztem, hogy valami ismeretlen erő kerítette hatalmába. Hangosan sírni kezdtem, majdnem sikoltoztam, mert éreztem, világosan éreztem, hogy ez az erő hatalmasabb, mint én és elvesztettem őt. Ő is sírt, kemény arcán némán folytak le a könnyei. Felállt és az ajtóhoz lépett, hogy megnézzze, nem hallgatózik-e valahol Kisimre. Borzasztó volt ez az éjszaka. Nem tudtunk elszakadni egymástól, csak vergődtünk. Reggel ötkor, amikor már halálosan ki voltunk merülve, fel-

álltunk. De előzőleg legalább egy negyedóráig hallgattunk. Megcsókoltuk egymást, de mind a ketten tudtuk, hogy ez már a búcsúcsók. Mit akar még tudni? Válunk. Imre már Coblenzben van.

Újra megigazította magán a takarót és fáradtan nézett maga elé. Sokáig semmiféle hang nem jött a torkomra. Aztán csak annyit tudtam mondani, ezt a néhány ostoba szót:

— Hát igen, ez így van.

Nemsokára elbúcsúztam. Olyan érzéssel léptem ki a szobából, mintha malomkövet vittem volna a mellemben. Kisimre engedett ki a kertajtón, aztán elkísért egy darabig. Szótlanul mentünk egymásmellett. Az ég üres volt és fekete, nagy szelek száguldoztak odafönt. Szótlanságunkban mintha mind a ketten azokra a vad viharokra gondoltunk volna, amelyek mostanában a népek és fajták életében tombolnak. Lent az utcasarkon megálltam a budai kávéház előtt.

— Bejössz egy kicsit velem?

Ilyenkor vacsora előtt alig voltak néhányan a kávéházban. Leültünk az egyik ablakmelletti asztalhoz. Cigaretára gyújtottunk és hallgattunk. Néha a fiú arcába pillantottam, ebbe a meggyötört ifjú arcba, amely oldalt fordulva mozdulatlanul nézett ki az ablaküvegen át az utcára. Mintha most is azt kutattam volna ebben az arcban: vajjon az apjára hasonlít-e vagy az anyjára? Kis idő múlva megszólaltam:

— Anyád mindent elmondott.

De ennél többet nem is tudtam mondani, csak utána-néztem a kimondott szavaknak.

Kisimre rápillantott és miközben óvatosan leverte cigarettájáról a hamut, azt kérdezte tőlem nyomott hangon, majdnem suttogva:

— Te most gyűlölöd az apámat?

Némán ingattam a fejemet.

— Nem — mondtam, olyan hangon, mintha önmagamnak mondtam volna. — Azt hiszem, az ő helyében én is így cselekedtem volna. Nem olyan egyszerű ez, fiam. Én magyar vagyok, apai, anyai ágon talán ezeréves magyar. Ott születtem abban az alföldi kisvárosban. Arany János-

arcú emberek ülnek vasárnap a templomban. A piacon a Kossuth-szobor. Minden magyar körülöttem, csodálatosan és végzetesen magyar. És tegyük fel, hogy mikor én hét-éves vagyok, az apámat váratlanul elhelyezik Szerbiába, Nisbe. Mondjuk, ha kereskedő, vagy mit tudom én, bányamérnök lett volna. Én nem tudok egy szót sem szerbül, de beiratnak a szerb elemi iskolába. Pár év múlva az évről-évre ünnepeken szerb hazafias verset szavalok. Otthon az anyámmal magyarul beszélek. Kossuth és Arany velünk jöttek, ott vannak, ott élnek a szobáinkban. De közben múlnak az évek, szerb leányt veszek feleségül. Szerb író lesz belőlem, tagja a szerb akadémiának. És eljön az idő, a nagy történelmi csodatétel: a Száva fölött felemelkedik egy harmincmillió magyarországi, kibontakozik és újra megnő Nagy Lajos birodalma. Mi történik velem ott Nisben? Mi megy végbe a lelkem mélyén? A szerbek árulója vagyok-e avagy a magyarságomé? Én meg tudom érteni azt, amit apád tett.

Csengettem a poháron, hívtam a pincért és fizettem. Mintha ezzel akartam volna pontot tenni mindenre. De kis ideig még ott maradtunk. A fiú arcába pillantottam.

— Te mit határozta?

Olyan mélyen beleszívott a cigarettájába, hogy az ajka is megvonaglott. Aztán nyugodtan, minden hangsúly nélkül, nagyon egyszerűen azt mondta:

— Én anyám mellett maradok.

Felálltunk és kifelé indultunk. Az autóbuszmegállónál várakoztunk. Egyszer csak megszólalt a fiú:

— Kedves bátyám, nincs neked valami összeköttetésed a minisztériumban?

— Melyikben?

— A belügyben. Ha volnál szíves ezt a kérvényt...

Előhúzta a zsebéből.

— Add ide, majd szólok valakinek...

Nem volt több időnk beszélgetni, mert a tizenkettes autóbusz szinte odazuhant a megállóhoz. Felugrottam, csak az ajtóból tudtam már integetni a fiúnak.

Odahaza belenéztem a kérvénybe. Így szólt:

«Nagyméltóságú Miniszter Úr! Alulírott ifjabb nemes Fehrenburg Imre mély tisztelettel kérem, hogy nevemet édesanyám családi nevére, Bogárdyra változtathassam . . .».

Leengedtem kezemben az írást. Most egyszerre megjelent előttem Kisimre arca, ott a kávéházban, amint azt mondta nagyon egyszerűen: Én anyám mellett maradok.

A szó, anyám, e pillanatban megnőtt és más értelmet kapott. Nemcsak azt a szívenütött asszonyt jelentette, aki a díványon feküdt, félig a borszinű angol pléddel letakarva, mosolyában egy kis fájdalmas erőfeszítéssel. Valami mást is jelentett most ez a pár szó, hogy «anyám mellett maradok». A fiú arcára írva, ebbe az ifjú arcba és ebbe az ifjú életbe vésve az emberi sors szinte látható jegyét jelentette. A titkos jegyet, amelyet az ég küld. Az ég és a fellegek, mikor először tükröződnek az újszülött tekintetében. Ez a szó: anyám, a földet jelentette, amelynek szűk határa életet adott.

EGY PERCNYI FÉNYT

*Kis, vézna pont — két végtelen
vonal közt: ez az életem;*

*egy sóhajlás, egy gondolat,
mely szétfoszlik egy domb alatt.*

*Lobbanó, sápadt gyujaláng,
mely míg a fácskán végigráng,*

*egy pillanatig beragyog
pár kusza arcot, alakot.*

*Egy percnyi fény — ó, istenem! —
s utána éj, vak, végtelen . . .*

Hát érdemes sírni ezen?

KORTÁRSÁK

Irta: *Marék Antal*

DALLOS SÁNDOR

GYÖKEREIVEL, a szellem láthatatlan capillárisaival belenyúlik a letűnt századokba, hol rejtett szépségek hullottak a temetőbe s tűntek el a feledés homályába. Ősei vannak, névtelenek és szomorúak, kik küldték őt, hogy összegyülemlett érzelmeiknek kifejezést s örök életet adjon. A néma századok üzenete kemény és acélos parancs, aminek a kései utód szerény alázattal engedelmeskedik. Kevés írónál lehet érezni ezt a kapcsolatot, az ismeretlen multtal való szerves rokonságot, mint éppen Dallosnál. Csoda ez, aminek jelenléte csak erősíti bennünk a tiszteletet a rendszer szigorú fegyelme s bonyolult összefüggései iránt.

Dallos Sándor ízzig-vérig magyar. Magyaros az arca, a beszéde és az írása. Az ember, aki mögött öreg és az elmúlt századokban lemaradozott elődök arca sorakozik s fényesedik. A szava, ami izes, egyszerű és nehézkes, mint falusi emberek járása és sugárzó, mint a hajnali napfény. Az írása, ami mindenkor vasárnapi hangulatot sugároz magából és áhítatot parancsol.

Ki hát ez a fiatal író, a kortárs, aki él a viharos században s nem sejtí, hogy a horizont fekete felhőkkel van tele? Ki ez az író, aki nem tud könnyedén szárnyalni a magasságok felé, hanem szorongva térdepel a földön s gyermeki csodálattal figyeli a földön mászó bogarat. Honnan ez a tisztaság benne, amikor annyi szorongattatás érte, annyi valóság döngette mellét s homályosította a világosságra táguló két szemét?

Valóságszemlélete, olykor kiáltó naturalizmusa mellett is szemérmes. Szemlélődésében nincs meglepetés, mert minden, ami történik, oly természetes és annyira magától értetődő. Az élet egyetlen szerves egészet alkot gondolatvilágában, melynek részei egy zárt és harmonikus egészet képeznek. Részei a középponttól, az írótól — egyenlő távolságra vannak s kinyújtott karral könnyen elérhetők.

Soha nem képes ámulásra. Az írást szereti s állandó ünnepi harangzúgás közepette hódol előtte. Dallos örök ünnepet ül, ha ír s ez a hangulat megüli minden írását, mint az átázott levegő a májusi esőben fürdőző tájat.

A falu felől jött s elkerült a városba. E változás okozta harcból, amely egyben két világnézet gyürkőzését is jelzi, kultúrájával és egyéb adottságaival a város került ki győztesen. De mint minden győzelem mögött árnyékot vet a halál, olyképpen itt e harcban is elpusztult valami. Dallos ennek elvesztését mindörökre fájlalja és siratja s ezen nem lehet többé segíteni. A gyökerek itt-ott megszakadtak és sokszor csak távoli és alig értett üzeneteket küldenek az elhagyott és megtagadott tájról. E megszakításokat nem pótolja a kultúra és mesterségbeli tudása sem, ami e toldozott gyökérszöveten keresztül felszívódik és éltet, az már nem az igazi életerő.

Dallos Sándor előszeretettel beszél csavargó éveiről. Ez az élmény nagy volt számára és felejthetetlen. Megízleltette vele a szegénységet és a szabadságot. A felelőtlenséget, hol a magasra hágó nap alvó és gondtalan arcra hullt. Megismerte a természetet a maga csodás valóságában, hol a madárdal a hőn vágyott szépséget varázsolta a hallgató koronájú fák és a heverő ember közé. A csavargás jelentette a penitenciát, amelynek rövid, de emlékezetes története után eljutott a polgári élet komfortjáig, egy viszonylagos polgári jólét szigetére. Visszaemlékezésének tág keretében megfér az emberi szenvedés, az emberi jóság és mindenekfelett a fiatalság derűje s fénylő bizonytalansága. Ez volt hát a legfontosabb, amit hirdetni kellett. A fiatalságot, minek derűs és erős éveiben nem volt fájó a szenvedés s elviselhető volt az igazságtalanság, a nélkülözés és a nyomor.

Dallos sohasem lett volna forradalmár, még akkor sem, ha élete nem torkollik a polgári rend széltől védett öblébe. Ha Dallos ott maradt volna a füzesek alján, vagy a pincehelyiségben, akkor is szépet álmódott volna. Bogárban, pincerácson, salétromos foltban a falon s a részeges mester bortól feldúlt vonásai között. Mai Plátó ő, aki a borsón is szépet álmodik.

Dallos tehát nem forradalmár, ha nem is egészen polgár. Új körülményei közé átmentette régi élete batyuját s az ihlet óráiban kitergetti kincseit s újra meg újra gyönyörködik bennük. Dallos számára a polgári élet kevés élményt jelentett. Hát igen, a gyerek, aki ennek a viszonylagosan jó polgári életnek melegében született, az eszközök, amik könnyebbé teszik az életet, a barátai, akikben nem csalódott . . . Azontúl, jóformán semmi. Mindez a tragédia magvát hordaná magában, ha nem Dallosról volna szó. Az elhivatottság érzése átsegítette a zökkenőkön s elindította az irodalom országútján. Dallos elálmélkodott s elfelejtette azt, hogy küzdéseinek végső célja a boldogság és az igazság. Két fehér kendő lobogott feléje, nem a búcsúé, hanem a hívogatásé.

A jóság írója, meleg emberi szív lüktet láthatóan a mellén, mint egy különös, természetellenes kitüntetés. Az isteni kéz ki-preparálta szívét rejtettségéből s szemmel láthatóan s kézzel foghatóan a mellére tűzte. Senki se higgye, hogy a való világ az, amit Dallos oly mesteri eszközökkel s oly színpompás stílusban leír. Nem. Az élet, amit Dallos ismer, áttevődik egy másik síkba, amely kicsit magasabban áll, mint a való életé. Az ember, a cselekedete, az érzése, tetteinek kulisszája mind, mind lebeg a valószínűtlenség horizontján, mint az éjszakai tenger felett a kikötőváros utcalámpái. Mégis valószínűtlen történéseit annyi eleven erővel tölti meg, hogy hinni kell neki. Tudomásul kell venni, hogy mennyi jó és igaz ember él a földön, kik egy eszményi láthatatlan világ jóra intő törvényei szerint cselekednek.

Csodáljuk tehát a hősi elszántságot, amivel Dallos, a kortárs, az emberek hitetlensége és nyugtalansága közepette is kitart világa mellett. A bátorságot méltányoljuk, amellyel annyi hitetlenség közepette hirdeti a lélek jó és igaz érzéseit s a testi vágy megsemmisülését a lélek nemes szándékainak súlya alatt. Fanatizmus, hit és fiatalság kell ehhez s mindez hiány nélkül felelhető Dallos egyéniségében és írásaiban. Nem lehet elmenni mellette meghatódottság nélkül. Szavai, mik olykor drámai feszültséggel vannak telítve, mint vihar előtt a levegő elektromossággal, különös jelentőséget nyernek a kor nyugtalan vívódásai közepette. Kortünet ez a szinte zokogva felszakadó vallomás, ez az emberi jóság valamennyi lépcsőfokát megjáró kemény, magyaros széppróza. Ha Dallostól kortársai nem tanultak mást, mint a fegyelmet és a jóságot, akkor is betöltötte hivatását. E kettőre feltétlen szükség van, ha azt akarjuk, hogy a horizonton megszakadjanak a felhők s előtörjön diadalmasan a napsugár.

Dallos műveinek szociális tendenciája egészen más értelmű, mint azoké, akik kifejezetten szociális világnézettel jelentkeztek eddigelé a magyar irodalomban. Dallos nem akar segíteni a szegényeken és az elesetteken, nincs komoly terve a segítség nyújtására, de azzal, hogy ezeket közel hozza az olvasóhoz, nagy szolgálatot tesz nekik. A szegények és elesettek finom ruhát, tiszta lelkiséget kapnak Dallostól s így lépnek a történés forgásába. Kissé színpadias ez így, az élet szaga átítatódik valami mesterségesen összeállított illattal s a kulisszák is megszépülnek a rivalda lámpáitól. Minden fénylik az írásában s minden oly meseszerű. Valódi életet csak akkor kezdenek alakjai élni, amikor a mű olvasása után megszabadul az olvasó az író hatásaitól, leoltja élesen világító színes lámpáit, valódi ruháiba bujtatja őket s lelkének rezzené-

seiben tovább élnek és botlanak hősei és gyámoltalanjai. Igen, az arcokat nem lehet elfelejteni, azok megmaradnak úgy, ahogyan azt Dallos egyszerű eszközökkel, mint pásztorfiú művészi faragású botját metszi éles zsebkéssel, élővé és valóságosává kidolgozta. Semmi raffináltság nincs ebben a prózában. Ahogyan a tülök hajlatán nincsenek félhangokat megszólaltató billentyűk, akképpen nincs Dallos írásművészetében sem a mesterkedésnek széles skálája. Nemes egyszerűség jellemzi írásait, aminő a falusi parasztházak tiszta szobájában szerénykedik. Ez az egyszerűség bizonyos idő múltán mindenkor követelően jelentkezik a magyar irodalomban. Dallos, a kortárs, az újra elindulást is jelenti. A gyökerek, amik az aszfaltba ágaztak el, elszáradtak s helyükbe új gyökerek ereszkedtek a földre, kúszva s növekedve a mélyebb rétegek számára, keresve a nedveket, amiken keresztül kivirágozhat az irodalom fiatal fája.

Nagy kérdőjel a jövő szempontjából az, hogy meddig tart ez a hit, ez a tisztaság s ez a jóság? Az élet nem koptatja-e le az író lelkéről e pompás díszeket s nem fordítja-e irányát a kiábrándulás gorkiji sötétsége felé? Mi dől el itt? A harc, aminek győzedelmes megvívásához az kell, hogy az író reménye s hite érintetlen maradjon, hogy az életben csak az irodalmat s az irodalomban az életet lássa. Kevés önámítás kell ahhoz, hogy az író az érettség tisztán látó éveiben is megmaradjon hívő léleknek s álmódzó fiatalnak.

TÉLI MAGÁNY

*Madarak s könyvek között élek,
verselő, méla remete.*

*Napjaim összefolynak, mint az
órák s madarak éneke.*

*Embert nem látok napokig sem,
csak a párás üvegen*

*futó árnyékát; olyan mindegy:
ismerős-e vagy idegen. —*

A postám: olykor egy-egy reklám.

*Ujság — más nem igen akad,
minthogy két rongyos felhő résén
néha kisüt a nap.*

MAGYAR TAVASZ

*A szellő künn már babusgatva hussan,
s itt vagyunk a sugaras márciusban —
valamikor így kezdtem volna verset
én a tavaszról naivul. Ma nyersebb*

*lenne a szóm, ha tudnék összeszedni
strófát még róla. Kár is emlegetni:
már külön a mienket: semmi értelem
sincs benne. Szomszédunkban a történelem*

*dübörög diadallal, s mi a sorsot
lessük tétlenül: meglenni hogy olcsóbb,
s dolgunkat másra bizzuk. Elszalasztjuk
ezt az üzenetet is. Elhalasztjuk*

*a tettet. Mit súg a tavaszi szél?
Nem érdekel már minket. A veszély
rémit, hogy úgy neszezve, mint a tolvaj
sompolygunk megijedt s bágyadt mosollyal.*

*Ki tudja? Mert az elmúlt tavasz óta
nincs márciusunk: a hajdani nóta
úgy hangzik szánkon, mint rozsdás, avult lemez.
A lélek hol van? Elsorvadt. Nem ez*

*a márciusi szó ma: szavalat,
amelynek frázisánál a falat
sikkad el szánkból, végső éltető.
Vágyunk kevés, s mind-mind elérhető,*

*járunk, de már sorvaszt a méreg
belülről: fánkat ledönti a féreg.
Már nem merünk többé egészen élni,
csókolni, tenni, hangosan beszélni,*

*csak félig hajtjuk ki a poharat:
amennyi nekünk más után maradt,
a rezdülő falevél is megingat, —
s föld is kidobja gyáva csontjainkat!*

EZÜST TROMBITA

Irta: Tóth László

AVÉN cseresznyefa hosszú ágai roskadoztak a sötétpiros gyümölcstől. Nagyszemű, ropogós, leveses és húsos volt ennek a hatalmas fának a termése és Miska a kerti létra legfelső fokán ülve boldogan gyömöszölte magába a fényes szemeket. A fa körül szétszórva már vagy egy cseresznyafaerdőre való magot hullajtott alá a magasból, de sehogy sem tudta abba hagyni. Az egész nagy gyümölcsösből ennek a fának cseresznyéjét szerette legjobban, pedig az édességében volt valami fanyar zamat, de a héja ragyogó volt s ahogy beleharapott, olyan kemény volt a húsa, hogy szinte harsogott. Régi nagy-nagy híre volt a családban ennek a fának. Azt az ágacskát, amiről nagyanya beszemezte, vagy negyven évvel ezelőtt nagyapa hozta Meránból, ahol akkor beteg torkát volt gyógyítani. Szegény nagyapának nem használt a híres gyógyító levegő, a kór pár év alatt összeroncsolta a torkát, amelynek hangját estéről-estére csodálkozó és remegő közönség hallgatta azelőtt. Nagyapa elment az álmodni, de a fa itt van, megnőtt, kivirult, hatalmas ágakat bontott s óriási koronájával uralkodott a kis völgy fölött, amely az erdős hegyek felől a Duna felé vezette a keskeny vízmosást. Öreg volt a fa, a kérge már itt is, ott is sebhelyes. Egy-egy levágott ága helyén ferdén metszett csonk meredt elő, de azért eleven volt és bőven termő. Azonfelül pedig még a helye is kiváltságos volt, mert a szőlő meredek lejtője szinte a gyökerétől indult el s a másik oldalon is ott kezdődött a domb enyhe lankája. Úgyhogy a fa mint valami kilátótorony kínálkozott annak, aki fölmászott rá, hogy szerte hatalmas látókörben elnézhessen a Nagyszálig és délfelé az újpesti gyárak kéményéig. Alkonyat után, mikor az ég kivörösödött és a fehér felhők széle aranyosan fénylett, a Szilas tisztásánál messze be lehetett látni a Nyerges és a Széltorok közé, egész addig, amíg a Koporsó-hegy sötétzöld, szinte fekete tömege eléje nem állt a messze szálló tekintetnek. Szembe még a gödöllői Öreghegy kék háta is föltűnt néha, bár inkább csak az őszi napokban, a közelebbi főtí-hegy meredek körvonala mögül.

Miskának nem volt nagy gyakorlata a famászásban, de segített rajta az ócska létra, amit a kertészlegény támasztott a

fához. Miska általában nem volt túlságosan ügyes az efajta dolgokban, még most sem, pedig már elmúlt tizenöt éves. A társai mind túltettek rajta, ha birkózásról, tornázásról volt szó, vagy arról, hogy a szarkafészket le kell hozni valamelyik jegenyefáról. Miska sokat úszott, sokat evezett, jól futott, magában azonban mindezt mindig lenézte és a cseresznyefa tetején Herman és Dorottyát olvasta és próbálta magyarra fordítani:

«*Mentek szembe a lehanyalló nappal...*» — kezdte most is, de tovább nem tudott jutni, mert alulról, a ház felől zengő trombitahang csendült föl hirtelen: Ti tá, ti tá... ta ta-ti... Ti tá, ti tá... ta ta-ti.

— Anya hív — gondolta magában kedvetlenül — biztosan vendégek jöttek megint...

Azután tölcserént csinált a tenyeréből és elnyujtott hangon lekiáltott a völgybe:

— Itt vagyok... Jövök már...

Lekászolódott a létráról, rövid vadásznadrágjának hátulsó zsebébe bedugta Herman és Dorottyá apró kötetét. Gyorsan letépett még egy csomó cseresznyét és megindult a keskeny, köves, meredek úton. Közben kétségbeesve állapította meg, hogy fehér trikója tele van apró lila foltokkal, amiért a mama föltétlenül össze fogja szidni.

Mert a mama bizony igen erélyes volt... bizony...

Közben a ház felől megint megszólalt a trombita hangja: Ti tá, ti tá... ta, ta-ti... Ti tá, ti tá... ta ta-ti.

— Mikor kapom meg végre ezt az ezüst trombitát? — kérdezte magában türelmetlenül.

Igen, türelmetlenül, mert esztendők óta ez volt a legnagyobb vágya: az az ezüst trombita, ami valamikor dédapáé volt és az édesanyja arra használta, hogy őt minduntalan megkeresse vele és visszahívja csavargásaiból a házhoz. Pedig ezek a csavargások nem vittek nagyon messze. Csak a saját szülőjük és gyümölcsösük határáig, vagy legfeljebb a következő domb hátáig. Miskának azonban mégis csodálatos és boldog órái voltak azok, amelyeket így fönn tölthetett, mert a kertjük egy része olyan meredek volt, hogy ott egy-két gyümölcsfán kívül csak vad bozót nőtt, erdei bokrok, esetleg mogyoró vagy vadrózsa. Ez a rész tele volt titokkal, sejtelmességgel és ismeretlenséggel. Néha nyúl ugrott ki a bozótból, vagy eltévedt fogoly röppent ki belőle, de a fekete rigó ott fészkelte mindig és a sárgarigó is ott füttyentett.

Miska reggelente meg a délutáni csöndes órákban itt bűjt el, mert itt hosszú és csodálatos történeteket tudott elgondolni

magában, amelyek évek óta folynak új meg új szereplőkkel, akik az eltűnő régiek helyébe lépnek és még évekig fognak tartani meglepő fordulatokkal és különböző csodálatos férfítettekkel. Ezeket természetesen mindig a bátor Miska maga hajtotta végre, csak a hölgyek váltakoztak gyakorta, akikért a hősi és lovagi szolgálatoakat el kellett végezni. A történetek néha meg is ismétlődtek, kivéve a bennük szereplő hölgyet, aki hónaponként, sőt hetenként változott. A nyilvánvalóan rettenhetetlen Miska állhatatosságára bizony szomorú fényt vetett az a már többször előfordult tény, hogy egy héten néha több hölgy is szerepelt a történetek soha meg nem szakadó folyamatosságában. Ezek az önmagáról szóló gyönyörű mesék azonban soha sem jutottak el a csattanóig, mert közben újra meg újra fölriadt alulról a trombita hangja : ti-tá, ti-tá ta-ta-ti.

Igen, dédapja trombitája valósággal varázsló volt s a mesék különös világából mindig a valóságba ráncigálta Miskát. A fiú azonban nem azért vágyott rá, hogy birtokba vegye s ezzel lehetővé tegye a mamának, hogy minduntalan visszahívja magához. Miska ismerte az édesanyját, aki a legédesebb kényeztetést állandóan a kemény szigorral vegyítette, hogy akkor is ki fog találni valamit, amivel állandó ellenőrzését fönntarthassa fölötte.

De Miska szerette ezt a trombitát, amely ezüstmű volt és a hangja olyan édes, olyan gyönyörű zengésű, mintha valami csodálatos égi orgonának egyik súpja lenne. Igen, csak az orgona szavához lehetett hasonlítani az ezüstrombita hangját, pedig nem volt ez valami óriási trombita, csak egészen kicsiny furcsa jószág, afféle vadásztrombita, amivel a vadörök szokták elindítani a hajtókat. Arra is szolgált valamikor dédapánál, aki híres vadász volt s valahonnan Burkusországból hozta magával egyszer ezt a finomívű hangos csecsebecsét. A keskeny fúvórész után kis karika következett, — ezen lógott a trombita. A karika fölött a cső elvastagodott és a másik oldalán két rövid billentyű fényeskedett rajta, azt kellett megnyomni, hogy ki lehessen csalni belőle a három hangot. Mert csak bizonyos három hang vált ki a trombita ellapostított, rövid tölcseréből, amelynek egyik oldalán ebekkel verekedő vaddisznó, a másikon kürtöt fújó vadász volt finom cirádákkal belevésve.

Miska régen ösmerte már az ezüstrombitát. Egyideig nagyapánál látta, aki azt mondta róla, hogy a trombita egyik hangja a legtisztább párisi Á s ehhez is hangolta a hatalmas fekete zongoráját, amelyen esténként hosszú és különös zenedarabokat játszott.

Miska akkoriban kezdte megismerni a betűket, pedig nem

járt iskolába. Azt azonban látta a trombitán, hogy a fúvóka és a tölcsér közötti részen három nagybetű van bevésve, egy nagy I, egy nagy L és egy nagy D. De Miska hiába kérdezte, senki sem tudta megmondani neki, hogy ez a három betű mit jelent.

— Biztosan annak a kezdőbetűi, akié ez a trombita volt . . .
— mondta egyszer nagypapa, a ma édesapja.

Ez a rejtély tehát, amely a kis Misi képzeletét mindig erősen foglalkoztatta, mindeztideig megoldatlan volt, azaz csak eddig a nyárig. Mert Miska éppen pár nappal ezelőtt kitalálta — vagy legalább is szentül hitte, hogy kitalálta — mit jelent a három betű. Ebben egészen különös szerepe volt annak a szóke német kislánynak, aki egy hete érkezett és három házzal odébb lakott. Cseregyerek volt, akit Pozsonyból küldtek szülei magyar szóra cserébe a szomszédék Pistájáért. Piszé, kicsit szeplős, vékony leányka volt és Dorothea-nak hívták, röviden Dórinak. Miska rögtön megismerkedett vele s úgylátszik, feltűnő becsvágyat érzett, hogy hozzájáruljon Dóri magyar nyelvkincsének gyarapításához, mert már a harmadik napon saját költeményeit olvasta fel neki magyarul abban az elrejtett kis hűvös lugasban, amely a kert elvadult részében a forrás fölött bújta meg. A forrást tudniillik határozottan költőinek érezte Miska, noha a vízből semmit sem lehetett látni, mert a kőépítmény és a drótrácsos ajtó mélyen elrejtette a forrás tükkrét. De körülötte sárgavörös vadliliomok nyíltak, a lugas padkáján pedig éppen elfért egymás mellett két gyerek — mert a korhadtt öreg lóca felnőtt emberpárt már alig bírhatott volna ki. Dóri tizenhat éves volt és egy kukkot sem értett abból, amit Miska olvasott neki, de a rímek csengéséből rájött, hogy ezek versek, Miska szemének a sugárzásából pedig meg kellett éreznie, hogy hozzá szólnak. Mikor Miska befejezte az olvasást, nagyot sóhajtott és várakozóan ránézett Dórirra. A leány is sóhajtott egy nagyot, hallgatott, azután kezét rátette a fiúéra és azt mondta :

— Ich liebe dich —! azután hirtelen kipirult, felugrott és elszaladt. Miska megpróbált utánaeredni, de Dóri már eltűnt azon a kis részen, amely az ő házigazdájának kertjét Miskáék kertjével hátul, a közbeeső szomszéd telkének megkerülésével összekötötte.

Ugyanebben a pillanatban pedig megszólalt az ezüstitrombita is és így Miskának a házi fegyelem szabályai szerint le kellett menni a házhoz. De közben a szívébe nyilalt a boldog megismerés : Ich liebe dich ! I. L. D. ! Dédapa bizonyosan valami gyönyörű nőtől kapta ezt a trombitát, aki rávésette ezeket a

betűket, hogy nagyapának mindig eszébe jusson : ott, messze, Burkusországban valaki szereti.

Miska csodálatos történetet talált ki dédapáról és a gyönyörű szőke porosz grófnőről. Nyilvánvaló, hogy grófnő volt, mert ilyen finom holmit csak előkelő hölgy ajándékoz szerelmesének emlékül. Ez a történet egyre bővült, egyre érdekesebbé lett és Miska éppen most akarta elmondani majd Dórinak, akivel megbeszélték, hogy tizenegykor találkoznak a titkos kerti átjárónál, amit — ezt be kell vallani — Miska egy titokban elcsent balta segítségével vágott ki a drótkerítésből.

— Most tessék, mindjárt tizenegy, az előbb jött meg a dél-előtti hajó és a mama épp most hívja le ! Rémes lesz, ha megint unalmas vendégek jönnek, esetleg az a csendes házaspár, akik minden évben kijönnek hozzájuk s déltől estig egy szót sem szólnak, de ott ülnek apáék nyakán és az idén még nem voltak itt. Vagy pedig és az ijedség a szívébe nyilallott — két unokafivére jött meg, akikkel azután szépen, illedelmesen kell játszani a homokban és nem szabad hozzájuk nyúlni, mert ha az ember Janikát pofonvágja, akkor a mamája egész nap bóg.

Lassan, kedvetlenül ballagott le. A ház előtt, a konyhaajtóban mosolyogva, kipirult arccal várta az édesanyja :

— Misikém, Misikém ! — kiáltotta feléje messziről. — Gyere csak, itt a jó, friss töpörtyű ! . . . Ezt külön neked csináltam ! — beperdült a konyhába és már hozta is ki aranyszélű fehér tányéron az apróra vágott, rozsdabarnára sült párolgó früstököt. Gyorsan letette a veranda asztalára, azután sótot hozott, villát és egy nagy karéj kenyeret.

— Friss kenyér, még meleg, vigyázz ! Na, gyere Buksikám, tudom, hogy ezt szereted . . .

Miska a kamaszok kegyetlen és hirtelen ridegségével dühösen válaszolt :

— Ezért a vacak töpörtyűért hívtál le? Ezért ugyan kár volt, hanem azért leült melléje és falánkul nekiesett.

Az anyja elborult szemmel nézett rá :

— Misikém, én azt hittem, örülni fogsz neki.

A fiú érezte, hogy komisz volt, de nem tudta bevallani :

— Jó, jó — dünnyögte, — te tudod, mama, hogy én ilyenkor olvasok . . . Nyári kötelező olvasmányok — tette hozzá hirtelen, azután ránézett az anyjára s egyszerre meg kellett, hogy álljon az evésben. Láta, hogy az anyja szeme könnyes :

— Tudom, fiacskám, hogyne tudnám . . . — azzal ott hagyta.

Miska érezte, hogy utána kellene mennie, valami kedveset kellene mondani neki. És mégsem tette. Vállat vont.

— Legalább máskor nem fog így hívni! — és gyorsan behabzsolta a maradék tőpörtyűt. Fölállt és indulni akart újra a hegyre.

Az anyja újra megjelent a konyhaajtóban. Miska mamája szép asszony volt. Nem abban az értelemben, ahogy ma szépek a nők, ahogy a molesztárok, vagy a divathölgyek szépek. Nem. Miska mamája egyszerűen, természetesen volt szép, mint egy margaréta a mezőn. A haja már szinte kékesen fekete, arca szív alakú, szépen ívelt szemöldöke alatt különösen tiszta és okos szürke szeme világított. Piros szájának a vonala egyenes volt és gyönyörű fehér fogsor ragyogott benne. A fején könnyű kis fehér főkötő, az alakján fehérbabos sötétkék perkáruha, amelyben kedves gömbölyűsége egyszerűen, hivalkodás és titkolózás nélkül mutatta a szabályos formákat. Valami különleges természetesség ömlött el egész lényén. A közvetlenségnek és az őszinteségnek fénye tündökölt rajta. Olyan szép tudott lenni, olyan gyönyörű amikor nevetett, ami híres nyelvének egy-egy jó mondását fölbugó kacagása kísérte. De most szomorú volt és csendes.

— Megint fölmégy? — kérdezte.

— Igen, ha lehet.

— Pedig szerettem volna, ha lenn maradsz, hogy nincs itt senki. A lányt átküldtem a faluba, akárki bejöhet az udvarra. Talán itt is olvashatnál a verandán. Nem? — A hangja szelíd volt, de inkább parancsoló, mint rábeszélő.

Miskában megint felfortyant a kamasz lázadás:

— Nem, kérlek, engedj fel. Itt mindig megzavar valami... Kívülről kell tanulnom — és elővette a zsebéből a Herman és Dorottyát.

Azután hirtelen és látszólag minden ok nélkül rámutatott az ezüstitrombitára, amely vékony fekete zsinóron most is ott csüngött az anyja oldalán.

— Ezt meg már igazán ideadhatnád nekem egyszer! Menynyit kértem. De persze tőled hiába kért az ember valamit...

Az anyja ránézett és Miska hirtelen lesütötte a szemét.

— Persze tőlem hiába kérsz! — mondta csöndesen az anyja, azzal visszament megint a konyhába s hirtelen betette maga után az ajtót.

A fiú ott állt egy kis lelkiismeretfurdalással s azzal a tudattal: hogy most gyorsan utána kellene mennie az anyjának, meg kellene simogatni, kezet csókolni, azt mondani:

— Mamikám, ne haragudj, nem akartam !

Már meg is indult, de az ebédlőből a kakukos óra éppen akkor kiáltotta el a tizenegyet. Miska hirtelen sarkon fordult és szaladt föl a hegynek.

Lihegve, kifulladásra érkezett föl a forráshoz, Dóri már ott ült a padon és szemrehányó arccal fogadta :

— Miért késtél, félttem itt egyedül ! — és gyorsan hozzátette : — Bandi e akart kísérni, de leráztam . . .

Bandi a német kislány házigazdájának idősebb fia volt. Most végezte a hetedik gimnáziumot s ő volt ezen a kis nyaralóhelyen a még nem érettségizett fiatalság elismert vezére. Remekül táncolt, teniszezett, cigarettázott, kártyázott, pompás ruhái voltak és csodálatos fejeseket ugrott a Dunába. Miska utálta. Bandi pedig lenézte Miskát, akit röviden mindig csak «holdkóros»-nak nevezett.

— Miért, talán tetszel a Bandinak? — kérdezte a fiú hányiveti hangon, de közben a szíve nagyot dobbant ijedtében.

— Na ja freilich. De nekem nem kell ! Hát gyorsan mondd el, amit ígértél. Azt mondtad, hogy valami nagyon érdekeset fogsz mesélni . . .

A beszélgetés németül folyt. Ez Miskának kissé nehezebben ment, mint Dórinak, de azért belejött. Folyékonyan és érdekesen kezdte elmesélni dédapa csodálatos kalandját a porosz grófnővel, — persze úgy, ahogy ő magában kitalálta.

— Tudod, van nekem egy ezüstitrombitám . . .

— Az, amivel a mamád mindig hív? — kuncogott a leány . . .

— Igen . . . azaz, hogy most odaadtam a mamának . . . tudod, mert ő sokszor van egyedül, esetleg szüksége lehet rám ! Sok csavargó jár erre !

Dóri nevetve nézett rá :

— És mi van azzal a trombitával?

— Ez az a nagyon érdekes dolog. A dédapám hozta még Poroszországból, amikor orvosnövendék volt Berlinben. Egy porosz grófnőtől kapta ! — ezt némi göggel mondta Miska.

— Hogy hívták a grófnőt?

— Izé . . . várj csak . . . hogysis . . . — dadogott Miska s ijedten vette észre, hogy történetéből a legfőbb hitelesség ki-maradt. A dédapa szerelmének a neve. De azután gyorsan mondott egy nevet :

— Gróf Leiningen Viktória.

A lány csodálkozva nézett rá :

— A Leiningenek nem poroszok !

— De van egy águk Poroszországban — hazudta gyorsan a fiú és már folytatta is a történetet :

— Dédapa egy bálon ösmerkedett meg vele s a grófnő mindjárt neki adta a második négyest. Dédapám nagyon szép férfi volt... Ott mind bolondultak utána a lányok — nyelt egyet és hozzátette —, azt mondják, hogy nagyon hasonlítok rá !

Amí ugyan igaz volt, de Dórirra láthatólag semmi különös benyomást nem tett.

— Na és akkor kimentek egy erkélyre és a dédapám azt mondta...

Ebben a pillanatban alulról megszólalt a trombita. Egészen bizonyos volt, hogy ez a trombita szólt, csak hogy most egy kicsit máskép : tá, tá ti, ti, tá, tá !

— Megint hívnak ! — mondta élesen Dóri.

— Nem, ez nem a mi jelünk — felelte gyorsan Miska és ezzel magát is megnyugtatta — szóval, kérlek, kimentek az erkélyre, a nagyapám a Viktória grófnőnek megfogta a kezét és azt mondta, hogy : szeretlek, ich liebe dich ! — és közben Miska maga is átkulcsolta a megremegő leánykezet és megegyeszer mondta, de most már nyilvánvalóan nem a dédapja nevében :

— Ich liebe dich ! — és nagyot lélezett utána.

Dóri odabújt hozzá és úgy kérdezte :

— És mi volt azután?

— Azután — mondta rekedten Miska —, azután nagyapa magához vonta a grófnőt és... és... — azt akarta mondani : megsókolta... De egy hang nem jött ki a torkán.

Ebben a pillanatban megint megszólalt a trombita, de egymás után sokszor, gyorsan, követelően : tá tá tá, ti ti ti, ta, ta ta, tá tá tá.

Miska most már idegesen rezsent meg. Dóri pedig kivonta magát a fiú karjából és gúnyos biccentéssel odavágta :

— Menj már, nem hallod, hogy hív a mamád, menj a mamád szoknyájához ! Odavaló vagy ! — azzal felkelt és megindult.

— Dóri — mondta a fiú —, ne menj el, most akarom elmondani !

— Nem érdekel ! — mondta a leány. — Menj már ! Nem hallod, hogy szól a trombita ! — és kellemetlen hangsúllyal tette hozzá — Lehet, hogy segíteni kell a mamádon ! Mondtad az előbb ! Hátha épp most jött be valami csavargó !

Miska is fölállt.

Alulról egyre sürgetőbben és szakadatlanul szólt a trombita.

— Igen, megyek — hadarta a fiú, — tényleg, lehet, hogy

kellek az anyámnak!... De holnap gyere ide tizenegykor. Ez olyan érdekes, hidd el nekem — a hangja elfulladt a kétségbeeséstől — olyan gyönyörű ez a történet és olyan szép a folytatása. Meg kell, hogy hallgasd.

Dóri tétovázva állt, felhúzta a vállát:

— Eddig nem volt nagyon érdekes.

— De holnap... majd meglátod: Olyan érdekes, szép hosszú regény ez! Úgy-e eljössz tizenegykor? Vagy később, én... én megvárlak...

— Jó, talán... lehet... esetleg eljövök. Na de siess már, nem hallottad?

Lentről egyre szólt, türelmetlenül szólt a trombita. De ez a hang most nem volt zengő: szakadozott volt, szinte rekedt!

Dóri megindult, futni kezdett s pár pillanat múlva már el is tűnt a bokrok között.

Miska is ment. A trombita most már gyengén szólt, azután elhallgatott egészen.

— Na, biztosan nincs semmi baj! — de azért valami szorongással sietett lefelé.

Ahogy a ház elé ért, felkiáltott:

— Mama!

A veranda előtt, a földön ott feküdt az anyja és fájdalmasan nyöszörgött. A homloka véres volt s ahogy meglátta a fiát, jobbkezét bágyadtan emelte feléje:

— Gyere, gyere, Misikém segíts, borzasztóan fáj...

Miska kétségbeesve rohant oda az anyjához:

— Mi az? Mi történt?

— Megbotlottam és elestem... Azt hiszem, eltörtem a lábamat...

— Jézus, Mária! — kiáltott a fiú. — Mamikám, drágám, a fejed is véres!

— Igen, a sarokköbe beleütöttem, ahogy elestem, de nem ez a baj, hanem a lábam.

Miska lehajolt, megfogta az anyja bokáját, de az rettenetesen meg volt dagadva.

— Drága mamikám, rögtön hívok valakit, várj egy kicsit! — lelkesedett a fiú. Beszaladt a konyhába s hozott egy pohár vizet. Az anyja ivott pár kortyot, azután Miska a vízzel óvatosan leöntötte a mama homlokát, megint beszaladt, törülközőt hozott, megnedvesítette s rátette az anyja fejére.

— Maradj itt nyugodtan, mamikám. Mindjárt jövök, hozok doktort. Nem, először lehívom Pétert!

Hátraszaladt a zöldséges kertbe. Hívta a kertészt, jöjjön, segítsen.

Ketten azután nagynehezen becipelték a verandára. Lefek-tették a nádpamlagra.

Az anyja magához húzta Miska fejét:

— Köszönöm fiacskám, hogy ilyen jó vagy hozzám...

Miska szörnyen szégyelte magát.

— Ezért az idén karácsonykor majd neked adom a trombitát. Már nagy fiú vagy. De most még hagyd nálam. Látod, milyen jó, hogy itt volt és mondjárt jöhettél...

— Mindjárt? — gondolta magában Miska és szeretne volna a fejét beverni a veranda oszlopába. Azután gyorsan átszaladt a szomszéd házba, ahol megkérte az anyja barátnőjét, hogy jöjjön át hozzájuk. Onnan elrohant a doktorhoz. Szerencsére otthon találta. Régi ismerős volt. Jött is rögtön.

A vizsgálat eredménye jobb volt, mint hitték.

— Erős ficam — mondta a doktor —, na majd mindjárt helyre teszem.

Az öreg orvos tett-vett, rendelkezett, közben a mindeneslány is előkerült és egy félóra múlva már lesötétített szobában, az ágyban a mama helyrerántott bokáján ott volt a borogatás. Az orvos írt valami csillapítót:

— Három hét múlva táncolni fog, szépasszony! — mondta — Hanem derék fia van. Jól viselkedtél, öcskös! Bátran, rendesen. Szervusz! — kezet nyújtott és elment.

Miska pedig szégyenkezve leült az anyja mellé. Ölébe hajtotta a fejét és elkezdett sírni. Nem is tudta, miért sír, de olyan jól esett, hogy az anyja keze cirógatta.

Másnap reggel az anyja már vidám volt és friss. Nevetett a balesetén. Maga küldte Miskát:

— No csak menj, fiacskám. Olvasd a Herman és Dorottyádat, azután majd kihallgatlak. Mennyi van föladvá?

— Az, amikor kéz a kézben mennek szembe a lehanyatló nappal.

— Az szép — mondta az anyja. — Te még nem is tudod, milyen szép! De mi, én meg az apád már tudjuk, milyen szép az, amikor két ember kéz a kézben megye szembe a lehanyatló nappal... — elhallgatott.

De Miska nem ment, csak amikor az anyja újra meg újra unszolta, akkor indult neki. Ijedt volt és reménytelen.

Már féltizenkettő is elmúlt s úgy érezte, hogy nem is érdemes fölmenni. Dóri úgy sem lesz ott. Az anyjának nem mond-

hatja el. Miért is nem mondhatja el az ilyet az ember az anyjának?

Lassan ballagott fölfelé, minden lépésnél szeretett volna megállni. Mentől később akart odaérni, hogy annál inkább joga legyen hinni: Dóri itt volt, de nem győzte várni és azért elment. Ahogy a forrás közelébe ért, még lassabban és halkabban járt. Édes, forró nyári csönd volt a völgy szakadékában. De ahogy közelebb ért a lugashoz, onnan, mintha valami mozgást és hangot hallott volna. Dóri!... Nincs egyedül? Szívét megmarkolta valami hihetetlen rémület. Hirtelen oldalt fordult, megkerülte a lugast és hátulról lassan közelítette meg. Kémlelve nézett előre a sűrű bokrok között és egyszerre majdnem felkiáltott:

— Bandi! — de torkán akadt a szó. Tagjai szinte megdermedtek. — Nem! Nem lehet tévedés: ez a Bandi kékcsíkos flanellruhája. És... mellette, igen... ráhajolva Dóri. A fiú előbbre tolta magát a sűrűben, — alig három lépés választotta el tőlük. Hallotta, ahogy a leány mondja:

— Szeretelsz te ént?...

Bandi nem felelt szóval, hanem átfogta a leányt és mohón megcsókolta. Miska csöndesen visszahúzódott és ugyanazzal a kerülővel otthagytá őket. Azután futni kezdett és vagy kétszáz méterre a forrástól, a nagy almafa alatt állt meg.

— Gyalázat! — kiáltott fel elkeseredetten. Azután hirtelen elhatározta, hogy erős férfi lesz és kitepi szívéből a hűtlen emléket. Ezt így, ezekkel a szavakkal fogalmazta meg magában és el volt határozva, hogy végre is hajtja. Esetleg ír hozzá még egy-két verset, de ez már lemondás lesz, búcsú, felejtés... Hirtelen kezdett is motoszkálni a fölében egy sor, hogy...

«Más csókja ég az ajkadon, másra borulsz szerelmesen...» — de hirtelen eszébe jutott, hogy ezt már olvasta valahol, ha nem is egészen így...

Amikor leért, bement az anyjához.

— Na már megtanultad, ilyen hamar? — kérdezte nevetve az anyja.

— Meg, megtanultam, mamikám — s azzal megint oda-borult az anyjára és el kezdett rettenetesen sírni...

Elmúlt a nyár...

Az ezüstitrombitát nem kapta meg soha. Karácsonyig valahogy elkallódott. Közben hurcolkodtak, talán ellopta valaki, vagy bennmaradt az ócskaládában... Valószínűleg ez történt, mert csak hosszú évek múlva mégis csak újra látta az ezüstitrombitát.

Amikor egy reggel az édesanyja, aki közben már őszülni kezdett és fekete főkötőt hordott, bejött hozzá egy nyári reggel faluról. Meglehetően fáradt és csendes volt, mintha hirtelen egészen öregasszonnyá lett volna. Leült az asztalhoz, ahol Mihály reggelizett s a táskájából kivette — a régi ezüstrombitát.

— Képzeld, Miska, tegnapelőtt megtaláltam, tudod, hol volt? Az apád komódjának titkos rekeszében. Ki tette oda? Nem tudom... Na de nem baj — mondta azután szelíd mosollyal —, legalább nem hívtalak vele többé...

Letette a trombitát az asztalra:

— Én azt hiszem, nem is foglak vele már hívni soha. Nem tudom, én... Miska, nagyon rosszul érzem magamat...

Miska hirtelen felugrott, telefonon felhívta a házból az orvost. Az öt perc múlva már ott volt és megvizsgálta az anyát.

— Pihenni kell, kedves néni — de megnyugtatóna intett Mihály felé —, nincs semmi komoly baj!

Miska kikísérte és megkérdezte:

— Nincs semmi komoly baj, igazán? Elmehetek az irodába?

— Nyugodtan — felelte az orvos.

Miska kezetsókolt. Azt mondta, ebédre hazajön. De többé nem látta élve az anyját, mert mire beért az irodába, már telefonüzenet várta, — siessen haza.

Az ezüstrombita ott volt az anyja kezében, amikor Mihály hazatért. Nem vette el tőle.

* * *

Az éjszakában fölriadok néha és hallom az ezüstrombita hangját: ti tá, ti tá, ta ta ti... ti tá, ti tá, ta ta ti... és szeretnék kiugrani az ágyból, nekirohanni a világnak, hogy megkeressem! Pedig tudom, hogy engem már nem hív azon a trombitán soha többé az a hang. Soha többé! Ó, hogy mennék most, hogy szaladnék! De talán... talán majd egyszer, valamikor megint megszólal a trombita: ti tá, ti tá, ta ta ti.

És ekkor majd elindulok a hangja után...

KRASICKI IGNÁC LENGYEL KÖLTŐ MESÉIBŐL*

AZ ÚR ÉS A KUTYÁJA

*Egész éjjel ugatott Bodri egy tolvajra:
reggel — álmos gazdája végigvágott rajta.
Másnap hagyta a tolvajt szabadjára lopni:
mert éjjel nem ugatott, — most azért kapott ki.*

AZ OKOS ÉS AZ OSTOBA

*Azt mondta az ostoba egyszer az okosnak:
«Minek kell neked az ész, ha olyan okos vagy?»
Addig nyúzta, míg amaz megszólalt: «Hát annak,
hogy semmit se feleljek egy ilyen állatnak!»*

A GÓLYA, A HALAK ÉS A RÁK

*Csendes tópart; gólya állt ott —
öreg volt már, alig látott:
ízes hal már régesrégen
nem fickándozott csőrében.*

*Hogy hát éhen mégse haljon,
ravaszul így szólt a parton:
— Vigyázzatok, halak, rákok,
azt hiszem, baj szakad rátok.*

*Tegnap este a füzesbe
a halászok, a vénebbek,
maguk közt így beszélgettek:
«A munkánk így lassan halad,
le kell csapolnunk a tavat;
sok a kis hal, sok a nagy hal,
menjünk nekik kosarakkal».
A halak mind sírni kezdtek.*

¹ Krasicki Ignác gróf, a lengyelek kiváló meseköltője, 1735-ben Dubieckóban született. A polgári életben fényes papi pátyát futott be: 1767-ben ermlandi, 1795-ben gneseni érsek lett. Berlinben halt meg 1801-ben. Költői képességei meséiben és paraboláiban nyilatkoznak meg legerőteljesebben, legmaradandóbb formában. E munkáit mély emberismeret, bölcs életfelfogás, magasabbrendű humor és ízes nyelv teszik még ma is élvezhetőkké.

Szólt a gólya: — Nem ijesztlek,
sőt bátorítlak titeket,
szökjetek meg, amíg lehet;
van még egy tó az erdőben,
jut ott nektek is hely bőven,
míg itt dolgoznak rogyásig,
jó lesz nektek az a másik.

Nagy lárma lett: — de micsoda! —

«Vigyél oda! Szállíts oda!»

Most a gólya beljebb ment és —

kezdődött az életmentés:

csőrébe vett egy-két halat, aztán őket — az ebadta! —
a bokrok közt — hám! — bekapta.

Rákhús is kellett neki, elvitt hát egy rákot,
de egy másik megleste: szörnyű, hogy mit látott!
Egy szólt sem szólt senkinek s mikor jött a gólya,
torkába csimpaszkodott s szépen megfojtotta.

Volt, ki rajta is kifogott —
ahogy az már lenni szokott.

A SZŐLŐVESSZŐ

(Arab mese)

Az első szőlővesszőt még Ádám
dugta a földbe. De jött a Sátán
s pávavért öntött rája az őrült;
aztán mikor már szépen kizöldült,
fajtát cserélve,
majomvért hintett minden levélre;
később az érő fürtöket este
oroszlánvérrel megpermetezte,
majd disznóvérrel jól meglocsolta . . .

És lám, azóta

úgy van az ember: egy csöpp ivástól
páválkodóan, büszkén rikácsol;
aztán majomként ugrál s ha jócskán
ivott már, — ordít, mint egy oroszlán;
s végül, legyen bár Ján vagy Szaniszló,
a földön fetreng, akár — a disznó.

Lengyelből fordította: Bardócz Árpád

A VÁROSRA, HOL SZÜLETTEM

Város, város fergeteg
hátadon meg ármány.

Kakuk tojta a tojást,
kuvik kiköltötte,
csipogott a nyavalyás
és megette a sármány.
Háromnapos boszorkány
nyelvét ráöltötte,
katlanába tette,
katlanba sütötte,
mély kútba vetette,
mély kútból kivette,
tollait kiszedte,
seprűvel ütötte,
seprűre kötötte,
seprűjével elrepült,
heted napon fiat szült,
fia őt megölte,
madarát elvette,
sült madárt megette,
s széthullott a csontja,
szertefolyt a vére,
lángolt anyja kontya,
fergeteg lett délre.

Város, város fergeteg
hátadon meg ármány.

Boszorkányfi feltámadt,
feltámadt boszorkány,
megnyúzott egy egeret;
feltámadt a sármány.
Boszorkány őt ütötte,
boszorkányt ő marta,
előjött a kuvik is
kakuk jött mögötte,
kakuk őt zavarta.
Mesebeli gomolyag
egymást leteperte,
üldözte és verte,
tollát bekeverte,
hullott tolla szerte,
lett belőle fergeteg,
messze földre szállott,
szellemhadat kergetett,
leejtett egy tollat,
lett belőle város.

Ó, te átokverte, te,
ó, te meséből lett,
rút banya lehellete
rajtad, drága fészek;
ó, te ködös és gonosz,
ó, te édes, ó, te rossz,
ó, te arany, sárjalú
óriás szülőfalu!

ELSŐ TALÁLKOZÁSOM A KELETÁZSIAI MŰVÉSZETTEL

Irta: *Felvinczi Takács Zoltán*

AMADARAT úgy tanítják repülni, hogy kilökik a fészekből. Harminckét évvel ezelőtt még igen fiatal voltam. Annak is éreztem magamat. De amellett eltöltötte egész valómat egy másik jóleső érzés is. Most, utólag tudom megnevezni, hogy mi volt az : a fészekben ülés érzete. Ott ültem kellemes elhelyezkedésben Szépművészeti Múzeumunkban. Volt kedvemrevaló kialakult munkaköröm és az a meggyőződés élt bennem, hogy ezt a munkakört úgy töltöm be, ahogy kell. Az egyetemtől becsülettel váltam meg. A rendszert, amit ott kaptam útravalónak, átvittem a gyakorlatba. Valamikor, természetes hajlamomból, végtelenül megszerettem a nagy, magyarból lett német Dürer Albrecht művészetét. Dürer-kutató lettem. Boldoggá tett az, ha felfedeztem valahol a mester egy-egy, mindaddig fel nem ismert kezevonását, vagy valamit, ami művészete fejlődését ilyen vagy olyan úton befolyásolta.

Úgy éreztem, hogy helyben vagyok, kiváltságos rendhez tartozom, a tárgyilagos kutatók, a józan tudományos rendszer szerint dolgozók nagy közösségének tagja vagyok. Lenéztem azt, ki ösztönére bízza magát és kilendül arról a biztos vágányról, amelyen a szakemberek haladnak, józan megfontolással, kitűzött céljuk felé. Valósággal büszke lettem rá, amikor meghallottam, hogy a költő és művészeti író, Koronghi Lippich Elek, aki akkor a vallás- és közoktatásügyi minisztériumban a művészeti ügyek előadója volt, azt mondta rólam valakinek : «Nincsenek szárnyai».

Hát lehet-e, gondoltam magamban, nagyobb dicséretet mondani egy tudományos munkát végző emberre annál, hogy nem hagyja el a kézzelfogható valóságot és nem bontogatja a képzelet szárnyait? Hát még, ha tudná Lippich, hogy többször szoktam nagyító üveggel vizsgálni a rajzokat és metszeteket, mint pusztá szemmel? Ha tudná, hogy előttem nincs annyi becsülete egy kötet fényes elméletnek a művészetről, mint egyetlen kétségbevonhatatlan megállapításnak, amely szerint ezt, vagy azt a képet, teszem fel Dürer festette-e, vagy valamelyik tanítványa? Minél több írás, annál több szalmacséplés. Egyetlen szerény igazság megállapítása, egyetlen mondatban, többet ér akárhány ragyogó fejtegetésnél, amely hol itt, hol ott határolódik el bizonytalanul

és kezdhető ki másfajta egyéni alapon mások által. A tudományban csak lépésről-lépésre lehet haladni. Ha jól állnak egymáson az egyenként felrakott kövek és téglák, biztos az épület. A végső igazság kialakul magától.

Rendületlenül vallottam ezt a felfogást, amikor dr. Kammerer Ernő, a Szépművészeti Múzeum akkori igazgatója, egy őszi napon magához hívatott és bevitt a Magyar Tudományos Akadémia palotájába, hol a második emeleten már a Magyar Történelmi Képcsarnok anyaga függött a falakon. Mire a helyszínére értünk, meg is tudtam, hogy ezután az lesz a hivatalos teendőm, hogy a letűnt korok nagyjainak és a történelmi jelentőségű eseményeknek meg helyeknek ábrázolásairól leírásokat készítek az új katalógus számára.

Magamban — csak úgy befelé — sóhajtottam egyet. Ime: még egyetlen évet sem töltöttem el a hivatásomnak legjobban megfelelő helyen, a rajz- és metszetgyűjteményben, amelyről azt képzeltem, hogy végérvényes szellemi hajlékom lesz, már is át kell nyergelnem. De hát — érveltem magammal szemben — «az első a hivatal és a második a becsület». A Stühler-féle neorenaissance-épületnek meg volt a nemes és vonzó patinája. Bebejártam többször délutánonként is. Ott dolgoztam, míg csak rám nem alkonyodott. A nyugtára készülő nap melegebb, aranyosabb, az árnyékok is mélyebbek ilyenkor. Szóval a késő délutáni világításban tömörebbek lesznek a formák, mígcsak bele nem olvadnak a sötétségbe. Be kell ismernem: tárgyilagosságomnak ártalmára volt az idő, amit a Történelmi Képcsarnokban töltöttem. De nem volt hosszú, életemnek ez a korszaka.

1907 júniusában megnyílt a Történelmi Képcsarnok, ami nekem azt jelentette, hogy befejeződött a rám hárult munka.

Visszatelepedtem hát régi helyemre, a Szépművészeti Múzeumba. Itt azonban új szerepet kellett betöltenem megint. Közvetlen főnököm, Térey Gábor, aki akkor a régi képtárt rendezte, megint csak engem szemelt ki munkatársul. Képek leírásával, katalógus sajtó alá rendezésével foglalkoztam megint. A sok különböző anyag, ami kezemen átment, kétségtelenül gyarapította tudásomat, szélesbítette látókörömet, de egyúttal kizavart az egyensúlyomból. Beláttam természetesen, hogy aki egy közgyűjtemény szolgálatában áll, az nem rendezheti be életét úgy, mint egy független magántudós. De hiába, aki magával hozta a világra a veszedelmes hajlamot arra, hogy valamibe belebolonduljon, az sohasem fog nyugtot találni, ha szenvedélyének nem élhet.

Valami egyéni mérget kívánt a természetem. És ha nem hánytak-vetettek volna akkor engem, mint minden magamkorú embert, a tavaszi hullámok is, bizonyára haladéktalanul kerestem volna valami különös szellemi kábítószer. Valószínű azonban, hogy tudatos kereséssel nem találtam volna meg az igazit. Elém toppant azonban újra a látszólagos véletlen, amiben én a sors vaskövetkezeteseggel működő kezét látom.

Kammerer Ernő egy délelőtt újra hívatott. Most már télidő volt, 1907 december eleje.

«Vay Péter, kiről bizonyára hallott már, most tért vissza Japánból, hol állami megbízásból műtárgyakat gyűjtött a mi számunkra. Kérem, legyen segítségére a kis keletázsiai anyag feldolgozásában.»

Tartozom az igazságnak azzal a vallomással, hogy elfogott a keserűség.

«Hát így megy ez a tudományos pályán? Egyszer német metszetek, azután olasz meg hollandi képek, közben együgyű vándorpiktorok képzeletében felburjánzott korszerűtlenségek, amiket történelmi képeknek szokás nevezni! Mi lesz így az emberből?»

Kammerer azonban, aki nagyon jóérzésű és amellet lefegyverző modorú, udvarias ember is volt, valósággal belémfojtotta a szót: «Magát tartom legalkalmasabbnak erre a munkára. Na meg azután nem is fog soká tartani.»

«Nem is fog soká tartani», ismételtem magamban, «hiszen kis gyűjteményről van szó.» Ez már csakugyan nem lesz egyéb, mint közbizalom az életben. Talán nem is lesz kellemetlen. Hiszen azok a kis tussal festett vickánczó alakok, melyeken megakadt a szemem két évvel ezelőtt Párisban a Guimet Múzeumban, nem is voltak olyan rosszak; sőt nagyon is tele voltak étellel. Bronzokat is láttam ott, meg a Cernuschiról nevezett gyűjteményben, mindenféle torzított emberi és állati alakokat. Sok volt bennük a túlzás. Szó nélkül: nagyobb különbséget el sem lehet képzelni, mint azokat, meg a görög eszményképeket. Az egyiknek magasra tornyosodott a koponyája. A másiknak a hasa olyan gömbölyű volt, mint egy hólyag. Nem néztem meg őket valami nagyon jól. Kevés időt töltöttem a keletázsiai műtárgyak közt. De annak ellenére, hogy kimosódott már sok minden az emlékezetemből a Párisban látottak közül, ezek most is elevenen állnak a szemem előtt. De hát érthető is. — Kifejező erő tagadhatatlanul van bennük.»

«Na és azok a sárkányok meg oroszlánok Potsdamban, a Pekingből való csillagászati műszereken! A sörényes kis bestiák

úgy vágtatnak, mintha csak repülnének. A négy lábuk előre-hátra, mintha csak ki akarna szaladni a testükből. A derekuk meg egészen behomorodott a nagy lendületbe. És milyen csodálatosan vannak megmintázva! Parányi méretekben óriási formák! Alig tudtam elszakadni tőlük. De meg azután a japáni bronz-démonok se voltak utolsó legények Berlinben, az Iparművészeti Múzeum lépcsőházában. Széjjelpattanásig dagadtak és feszültek rajtuk az izmok. Az arcuk beletorzult a nagy erőlködésbe, amint a fejükre nehezedeő vázát emelték.»

Miközben így beszélgettem önmagammal, egymásután merültek fel emlékezetemben olyan régi benyomások, amelyek már régóta pihentek a feledés leple alatt.

Mikor érettségim után felkerültem Pestre, sorra vettem mindazokat a helyeket, ahol művészetet lehetett látni. Köztük az Iparművészeti Múzeumot is. A sok minden közt, amit ott láttam, egy valami győzedelmeskedett mindenem: a japáni fésűgyűjtemény, melyet Szemere Attila hozott a felkelő nap országából. Őszintén bevallom, hogy semmi másra se tudok visszaemlékezni az ott látottak közül. Át tudom érezni azonban ma is teljes egészében azt a gyönyörűséget, amit egy-egy aranylakk-csoda szerzett akkor nekem a csillogó háttér előtt tompa arany fénnel rajzolódó Fuji hegygel és a mellé sorakoztatott írásjelek különös lendületű, kanyargó vonalaival.

Sohase jutott eszembe azon gondolkozni, hogy miért is volt ez így. Most, hogy kilököttnek éreztem magamat abból a fészekből, amelyet a tudomány iránti tisztelet sugallta józan meggondolásból építettem magamnak, úgy tűnedeztek elő ezek az életösztönből fakadó és magamat kényszerhelyzetemmel szemben igazoló gondolatok, mint valami gondviselés által küldött váratlan segédcsoportok.

* * *

Percek alatt győződtem meg arról, hogy Monsignore Vay a legjobb modorú és legkellemesebb emberek egyike. Lekötelező kedélyességgel lépett be Kammererrel együtt abba az Aréna-útra néző szobába, amelyben a Japánból érkezett ládák közt vártam rá. Nem igen mondhatom, hogy a ruháján kívül valami sok paposat hozott volna magával. Ibolyaszínnel szegett fekete reverendájának, valami egyéni szabása volt. Könnyed, majdnem hanyag eleganciával viselte. Fesztelen fellépésében annyi előkelőség volt, hogy a minden emberismeret híján szűkölködők is felismerhették benne első pillanatban a született arisztokratát. Sovány alakjával, rózsás keskeny arcával, kék szemével és sötétszőke hajával azt

a férfiszépséget képviselte, amely különösen angol földön otthonos. Egyáltalán nagyon sok angolos vonás volt benne, ami nem volt holmi majmolásnak az eredménye, hanem annak, hogy éveken át nevelődött a szigetországban.

Szerették azt mondani rá, hogy abbé-típus. Nem volt sok abbéval dolgom az életben. Amit azonban róluk tudok, nem talál tökéletesen Vay Péterre. Azt hiszem, azzal jellemezhetem őt legjobban, hogy nagyvilági embernek nevezem, aki magyar arisztokratából, angol formák szerint lett azzá és akinél a világlátottság és különösen a távol Kelet ismerete adta meg mindennek a betetőzését.

Felismerhető volt benne azonnal a nagyszabású ember, kiben ugyancsak kifejlődött az, ami keveseknek adatott: a hatodik érzék, ami képessé teszi azt, akiben megvan, arra, hogy megsejtsen, felfogjon azonnal mindent és amellett semmiben se legyen kicsinyes. Igaz ugyan, hogy ezzel szemben hiányzott belőle az, amit verejtékes munka nélkül nem lehet megszerezni, de ebből szemmelláthatólag nem csinált nagy kérdést. Vay Péter grófon meglátszott, hogy izig-vérig impresszionista, veleszületett nagy ösztönnel, finom érzékkel és nagy, általános műveltséggel. Az élet tetején szeretett járni. A művészetből a legragyogóbb jelenségek, a legátütőbb erejű egyéniségek érdekelték. Azokból is annyi, amennyit közvetlen szemlélettel felfogott. A lényeges értéket azonban fel is fogta bennük, sokszor csodálkoztam rajta, hogy milyen biztonsággal. Keletázsia művészete valósággal rá volt szabva.

Vay Péter kitűnően beszélt a nyugati világnyelveket. A kínait és japánit azonban nem tanulta meg. A mesterjelzéseket se olvasta. És mégis megérezte azt, ami a távol Kelet művészi alkotásaiban értékes; megérezte a nagy különbséget a kínai és a japáni között. Részletkutatókat egyáltalában nem folytatott. A japáni művészek közül éppen hogy a legkiválóbbak neveit tanulta meg. A kínai művészek közül sokkal kevesebbet tartott számon. De ami a távolkeleti népek művészete szempontjából alapvető fontosságú, azt tökéletesen magáévá tette.

Ismeretségünk első napjaiban már megtudtam tőle, hogy Nipponban az ízlés és a művészet korlátlan urai legkevésbé sem esküsznek arra a tarkaságra és halmozottságra, amiről a Nyugaton azt hiszik, hogy megfelel ott a legfőbb követelményeknek. Felvilágosított, hogy — éppen ellenkezőleg — vonalban, formában, színben a legszigorúbb egyszerűség és a legelvontabb levezetett az, amit ott nemesnek és a nagy lélekhez és elméhez méltónak tartanak. Vay Pétertől hallottam legelőször a zen-buddhizmusról,

arról a szemlélődő jellegű szektáról, amely Keletázsiban a kizárólagosan tussal dolgozó festőművészet fellendüléséhez a szellemi alapot szolgálatta. Az első Buddha-ábrázolásokat, amelyekkel komolyan foglalkoztam és amelyeket azóta se szüntem meg csodálni, Vay Péter hozta magával Japánból.

Az anyag, amit a múzeum számára szerzett, nagyon különböző tárgyakat tartalmazott. Előkerült a ládáiból néhány kitűnő szobrászati alkotás és buddhista festmény, sok pompás, erőteljes színekkel nyomott érdekes fametszet, párszáz aranyozott és ezüstözött bronz- és vasveret — kardok markolatainak és hüvelyeknek díszei — és sok egyéb kisművészeti alkotás, amiért annyira tudnak lelkesedni a japáni művészet szerelmesei. Előkerült azonban az egészben igen érdekes szállítmányból elég sok selejtes dolog és hamis jelzéssel ellátott kép is.

Ez így egyszerűen kimondva furcsán hangzik. Ha azonban tekintetbe vesszük mindazt, amit a dolog elbírálásához tudnunk kell, akkor Vay Péter érdemeit legkevésbé se fogjuk lekicsinyelni.

Mikor ő künn volt Kínában és Japánban, az ottani közgyűjtemények gyermekkorukat éltek. Tokyóban, Kyotóban volt ugyan múzeum, de a régi nagy mesterek festményeinek, szobrainak legnagyobb része még templomokban és magángyűjteményekben rejtőzött. Ott úgy dugdosták a műkincseket az idegenek előtt, mint valami szentségeket. Nagy részüket annak is tekintették; annak tekintik ma is.

Kínában a pekingi császári palota volt az egész nagy birodalom központi nagy múzeuma. Oda került minden nagyobb értékű ingó műemlék; nem annyira vétel útján, mint inkább ajándékként, a tartományok kormányzóitól és másoktól, akik az udvarral összeköttetésben voltak, azaz akiknek valami várnivalójuk volt az Ég Fiától. Ezek a műkincsek azonban nemlétezők voltak a külvilág számára. Hiszen a hely, ahol őrizték őket, a „Tiltott Város” volt. Elképzelni is lehetetlen volt tehát, hogy oda művészetkutatás céljából bejusson valami nyugati barbár.

Azok a keletázsiai gyűjtemények tehát, amelyek a múlt század végén és a huszadik század elején keletkeztek, csak abban az esetben álltak megközelítően egyenlő színvonalat képviselő műtárgyakból, ha bennszülött szakértők fáradozásainak eredményei voltak. Mikor Vay Péter megbízást kapott a Magyar Államtól arra, hogy művészeti múzeumunkat egészítse ki egy tanulságos kis keletázsiai gyűjteménnyel, még nagyon keveset tudtunk arról, hogy mit termelt Kína és Japán művészete a múltban.

A londoni British Museum megszerzett már korábban, még a nyolcvanas években, egy kínai és japáni képekből álló gyűjteményt a tokyói angol követség egykori orvosától, dr. Andersontól. Ma ennek a gyűjteménynek már csak nagyon kis részét mutogatják. Mert jóhangzású nevek olvashatók ugyan a londoni festményeken, de ezeket a nagyigényű jelzéseket nem írták a képekre a nevek jogos tulajdonosai, hanem más, sokkal kevésbé illetékes személyek.

A Vay Péter-féle képek túlnyomó nagy részben kisebb igényűek. Kevésbé nagy nevekkal ékeskednek. De ezek a nevek legalább nem hamisak. Történt is velük kapcsolatban egy-két csoda. Egyszer a tokyói művésziskola egyik kitűnő tanára, máskor az uyenoparki császári múzeum kúrátora fordult meg Budapesten és nézte végig Vay Péter gróf szerzeményeit, amelyeket most már a Hopp Ferenc Múzeumban őrzünk. Véleményük úgy hangzott, hogy a mi anyagunk általánosságban jobban tetszik nekik, mint az Anderson-féle, mert igazibb.

Vay Péter gróf tehát nem volt tudós, nem volt szakember, nem volt fegyelmezett munkaerő. De tehetett-e arról, hogy több ízlése, stílus- és formaérzéke volt, mint a legtöbb tudósnak? És amellett ő jött először arra a gondolatra, hogy Keletáziában képeket vásároljon a mi okulásunkra és egyben megtanítsa bennünket arra, hogy Kínában és Japánban nemcsak dísz tárgyakat készítenek az emberek, hanem a művészet legnagyobb feladataival is foglalkoznak; sőt éppen hogy ők foglalkoznak velük a legtöbb emelkedettséggel, a legfejlettebb művészi érzéssel.

Amint kigöngyölítettem a Vay Péter ládáiból előszedett selyem- és papírtekerceket, új meg új kellemes döbbenetek remegtek végig rajtam. Tussal festett virágzó cseresznye- és szilvaágak, krizanthemumok, paeoniák, éneklőmadarak, esetlen táncokat járó, derültképű szerencseistenek, pincsikutyákhoz hasonló oroszlánok, gomolygó felhők közül előtörő kígyózó sárkányok és tájképek váltakoztak szemem előtt.

Különösen az utóbbiak ragadtak meg emlékezetemben kitörölhetetlenül. Ezek tolultak minden egyéb benyomás elé. A tájképek közül is azok ejtettek meg legjobban, amelyek csak tussal készültek. Képzeletem megtelt az egymás fölött magasba tornyosuló hegyekkel, a völgyekben hömpölygő, füstölgő és szétterülő ködfelhőkkel, a ködtengerből kiemelkedő Fuji-heggyel, a hólepetts csúcsok mögött szürkélő sejtelmes téli égbolttal és a merész nyomatékkal festett sötét fenyők ide-oda görbülő törzseivel és ágaival.

Észrevettem én is, hogy ezek a festmények nem adják Nippon művészetének legjavát, de a bennük kifejezésrejutó felfogás elemi erővel ejtett hatalmába. A képek nagyrésze nem elégített ki, de izgatót, nem hagyott nyugodni.

Most már vége volt minden józan meggondolásnak. Tovább dolgoztam ugyan azon a Dürer-életrajzon is, amelynek megírását néhány évvel előbb vállaltam, de csak becsületből. A keleti áfium már megfészkelte magát bennem. A járt útról leléptem a járatlan kedvéért.

Vay Péterről sok szigorú, sőt lesújtó bírálatot kellett hallanom. Szegény Nécsey László barátom, kit alig kétévi szolgálat után vitt el mellőlünk a tüdővész, ragyogó humorral jelenítette meg a képzelt párbeszédet Monsignore, a Mester, és köztem, az eltévelyedett szakemberből lett tanítvány közt. Tudtam én azt természetesen jól, hogy a rokonszenves pápai protonotárius nem született egyetemi tanszékre, sem arra, hogy a Szépművészeti Múzeum igazgatója legyen. (Főigazgatók akkortájt még nem voltak.) Hiszen mindazok közül, akik ilyen-olyan véleményeket mondtak róla, senki sem ismerte úgy, mint én, aki előbb kénytelen-kelletlen, azután annál készségesebb segítőtársa lettem. Hozzászoktam ugyanis éppen mellette ahhoz, hogy a tárgyilagos ítélet megfogalmazásakor nem egy, hanem sok különböző szempontot kell szem előtt tartanunk.

De én másképpen gondolkoztam. Mert nekem mindennél fontosabb volt az, hogy a Vay Péterrel folytatott eszmecsere és a távol Keletről hozott műtárgyakkal való megismerkedés szabaddulásomat jelentette a szűk körből, a kicsinyes felfogásból. Amíg specialistának szántam magamat csak a formára néztem, csak arra, ami az egyik fajta kézvonást a másiktól megkülönbözteti. Most már a formák között az irányító gondolatot, a szellemet, a stíluskényszer mivoltát kezdtem keresni. A pusztá elemző munka nem elégített ki többé. Fölébredt bennem a vágy arra, hogy összegezzem, szerves egészbe foglaljam a jelenségeket és — hagyjam érvényesülni azt, amit azóta, hogy tudományos foglalkozásra adtam a fejemet aláértékelttem: az ösztönömet.

HALOTT VÁROS

*Kékszürke felhők lomhán nyúladoznak.
A rosszulébredt, fanyar Délelőtt
kedvetlen üli meg a hegytetőt, —
még érzi ízét álmabeli rossznak.*

*Olykor szélfickók gázolnak a fűben,
kergetik egymást el a semmibe.
Egy-egy madárfütty téved még ide,
és rá a csönd behálóz még sűrűbben.*

*A Nap-kerülte táj fölött megállván,
azon tündödl: Nyár van itt, vagy Ősz?
Míg elméd ennél búsan elidőz,
komor fenyők zúgnak a vén hegy vállán.*

— — — — —
*És most ha kedved változást határoz,
mert e látványnak szíved nem örül,
tekinteted a mélyben jár körül,
s rádöbben messziről a halott város.*

*Ezernyi ezer palotája, háza
egymásra szűkül, mégis tág a kép,
s mint festő vásznától ha hátralép,
nyomósabb lesz művének színe, váza:*

*behemót Város két kis szemgolyóban
megtükrözik, — s olyan más az egész,
mintha a csönd utcák zajába vész.
Közbül egy mozdulatlan nagy folyó van.*

*Máskor e folyó nyughatatlan, kőbor,
hol szöke fényű, hol meg esti kék,
de most két partján álomszín vidék,
és vize mint tompán aranyló ó-bor.*

*A hídja is, míg révületben nézed,
oly furcsa mind, amint a légbe nyúl.
Folyó és Város áll hangtalanul,
s láttukra megszáll a süket igézet.*

*Csak áll a Város. Tornyok, házak állnak,
és nincsen hang, és nincsen mozdulat,
nincs jel, hogy ott most élet sír, mulat,
játéka van ott csóknak és halálnak.*

*Csak áll a Város a létből kihulltan,
valószínűtlen és nevetlenül.
Halálos látomás. Lelkedre ül,
mint gyötrő árny valami ősi multban*

*s fölkiért, míg tartod ez árva szemlét,
hogy ott már minden s mindenki halott,
kiásott elkövült világ van ott.
S belédborzong egy szörnyű szó, a Nemlét.*

— — — — —
*Még érzi ízét álmabeli rossznak
s kedvetlen üli meg a hegytetőt
a rosszulébredt, fanyar Délelőtt.
Kékszurke felhők lomhán nyúladoznak.*

BAJ VAN-E A TÖRTÉNELMI REGÉNNYEL?

Ha egy műfaj egyszer divat lesz, meggyűlik a baja az esztétákkal és kicsit magával az irodalommal. Megszállják a szerencsés kezűek, a vérét is kiszívják, s amikor sorra születnek a sokszáz oldalas kötetek, egyre kevesebb lesz mégis a mű. A regényes életrajz — nevezzük így, a történelmi regény igényes neve igazán kevésnek jut ki jogosan — lassan felgöngyölteti a világ valamennyi hírességének életét. Papok és hősök, királynék és királyi démonok egyaránt sorra kerülnek. A közönséget mindig érdekli az intimitás, a kicsit csiklandós izgalom, szeret a spanyolfalak mögé nézni — a regényes életrajz-írók ezt a kíváncsiságot elégítik ki: összeszedik a történelmi huncutságokat, s ha valahol nincs elég anyag, költenek hát maguk hozzá. A hangsúly a mennyiségen, a pikantérián van, s most már mindegy, hogy az a pikantéria történelmi kulisszatitok vagy kiadós borsosság-e. Rettenetes áradata a regényes életeknek öntötte el a magyar könyvkirakatokat is, s bizony, ezek a regény-masztodonok nem túlságosan üdítő olvasmányai a kicsit is finnyás izlésnek. Csodálatos dolog, de így van: a regényes életrajzok írói elérték azt, hogy egyaránt érdektelenül tudtak írni Svédországi Krisztináról és Mórus Tamásról, Pompadourról és Sziennai Szent Bernardinról. A hangsúly a termelésre esik, a sok műre, az oldalszázakra — ami belül van, nem is olyan fontos. Nem is fontos és nem is érdekes. Csoda minden ilyen regényes életrajz, de nagyobb csoda ennél, hogy a közönség még mindig befogadja. Különös szivacs a divat, szomjasan szívja föl a nedvet akkor is, ha duzzadtra telt már vele.

Ilyenek az előzményei annak, hogy Voinovich Géza igazán előkelő ízlése megsokallta a divatot és egyik beszédében a regényes életrajz helyett alaposan megrohanta a — történelmi regényt. A ki-rohanás nagyon indokolt és dicséretes, csak éppen a lendület volt akkora, hogy az ellenfél helyett leterítette az ártatlant az ellenfél mögött. A magyar történelmi regénnyel nincs semmi baj. Ha Voinovich Géza elolvas néhány kapásból összemarkolt újabb történelmi regényt, anélkül, hogy a sorrendi rangot tekintené — például a «Fekete völégények»-et, a «Vas fiai»-t, a «Sibói bölény»-t, vagy akár a magyar regényes életrajz egyik legfrissebb és legnemesebb újdonságát, Kállay Miklós «Báthory»-ját —, tisztában lehet azzal, hogy igaztalanul támadott. Egy előkelő esztéta-lélek joggal irtózik a divat-

újdonságoktól, mert tapasztalatból tudja, hogy az irodalom művek és nem divatok láncolata, a nagy regényes életrajzarat pedig a divat és nem a korizlés megnyilvánulása. A nagy romantikát Werther-epidémia vezette be — s ez jellemző-e a tizenkilencedik századfordulóra, vagy például a Faust és Hölderlin versei? Valami ilyesmiről van most is szó: az ipar kielégít egy pletykavágyat, az elit szolgálja a történelmi regény előkelő és komoly műfaj-eszményét. A magyar történelmi regény egyre újabb ajtókat nyitogat a mély koranalízis, a tiszta pszichologizálás felé, akár olyan furcsa kísérleteket próbál meg fényes sikerrel, mint a «Német maszlag, török áfium» és Kodolányi tatárjárás-kori ciklusa — akár a freudi mély-lélektanral dolgozik, mint Makkai az Ördögszekérben —, akár a gazdag meseszövések oly mestermunkájával, mint Gulácsy Irén Fekete völegényei és Kállay Miklós Báthoryja. Itt nincs semmi baj, az Akadémia és a Kisfaludy Társaság örökös szelleme nyugodt lehet: a veszély nem fenyeget egy nemes, nagymúltú, pótolhatatlan hagyományt. Sherlock Holmes, Nick Carter, Rókus-kórház rejtelmek mindig kellettek, a Szív Titkainak mindig volt publikuma. Tegye a mélyesztétika szívére a kezét: végeredményben nem biztatóbb-e a tömegizlés alakulására és fejlődésére, hogy Ubrik Borbála, a Hasfelmetező Jack, Arséne Lupin helyett egy Napoleon, Angliai Erzsébet Cromwell nagy vonásokkal, szívhezszólón felvázolt történetén hevül a tömeg?

Ettől a hevülettől talán egy lépés csak a komoly történelem-szemlélet megértése, elfogadása, amit egy Szekjü Gyula tanítása nyomán szolgál a magyar történelmi regény olyan előkelő szárnya, mint az erdélyi. Gulácsy Irén mérges válasza a Pesti Hírlap hasábjain indokolt volt, ha nem is helyesen és logikusan. Nem ismerte föl Voinovich támadásának hibás fogalmazását és önkénytelenül elárulta magát, amikor tüzzel-vassal védett egy alacsonyabbrendű történelemszemléletet: a sajátját — amely a «Fekete völegények» nagyszerű sikere után olyan nyílegyenes töréssel vitte tálcán a magyar történelmet a nagyközönség olcsóbb vágyai felé rögtön a Pax vobistól kezdve. Ami vitatkozásának legfőbb sérelme: a Nagy Lajos-regény körüli szülői fájdalom nem túlságosan indokolt. Voinovich rosszul fogalmazott, komoly aggodalomból fakadó támadásának igazán nem az volt a lényege, hogy leprás volt-e Nagy Lajos vagy sem, s illik-e egy zongoraművészről megírni, hogy szerette a nőket. Kár is volt e körül vitába szállni vele. Így csak a rajtakapott regényíró sérelmét éreztük Gulácsynál, de nem az íróét, aki történelemről ír egy örökkön történelmi feladatot betöltő országnak.

Lazajlott a nagy vita. Aki kívül állt rajta, nem tudott igazat

adni se Voinovichnak, se Gulácsynak, mert a lényeg máshol van: kettejük igazsága között, a mezsgyén, ahol a merev esztéta-szemlélet és a rugalmas publikum-írói önérzet sohasem találkozhat. Ez az igazság, melyet ezek a sorok megpróbáltak sebtiben, az aktuális vitához fűzve, megmutatni.

Pax esthetica

GONDOLATFORGÁCSOK

A kémiai kísérletet, ha nem sikerült, megismételhetjük, — az életet ha egyszer elhibáztuk, nincs megisméllés.

* * *

Aki a kis külső örömeket nem értékeli, a nagy belső örömeket nem érdemli meg.

* * *

Az alkotó munka, a teremtés az, ami az embert valódi istenközelségbe emeli. Ez a legegyszerűbb út Istenhez. Alkotó ember éppen ezért sohasem lehet istentelen.

* * *

Elgondolkozva lassanként több halottal találkozom és beszélgetek, mint élővel. Így toródik át tudattartalmunk lassanként az életből a halálba . . .

* * *

A szeretet nem adó, nem követelés, mely mögött ott áll a végrehajtó. A szeretet úgy árad, mint a napfény: csöndesen és állandóan — egyedül a maga csodatevő erejéből.

* * *

A bizottságok csak arra jók, hogy az ügyeket eltemessék, eltorzítsák s a felelősséget megosztás által csökkentsek. Alkotó erő és cselekvési képesség csak egyénben van. Ha Isten a világ teremtésére bizottságot küldött volna ki, — a világ bizonyára még ma sem volna megteremtve...

* * *

Az írás az a művelet, mellyel a betűk, a szavak belekapaszkodnak a papírosba, hogy meneküljenek az elmúlástól.

* * *

Isten és nagyszerű hangszere, a mindenség, felelősségre nem von-

hatók. Felelősségre vonható a villám, mely a fölgyet ledönti? Felelősségre vonható a föld, mely egyetlen rázkódásával virágzó városokat dönthet pusztulásba? Az egész teremtésnek csak egy felelős minisztere van: az ember. S éppen ez a felelősségtudat különbözteti meg az embert a többi élő lénytől. Ez teszi az embert a teremtés koronájává: erkölcsi lényé.

* * *

Minél tovább és minél följebb ballagunk az élet útján, annál jobban elmaradoznak mögöttünk a megértés és szeretet rózsabokrai s annál jobban bepókhálózza utunkat a gyűlölet és az irigység . . .

* * *

A nőnél a megértés útja a szív szűrőjén át vezet. De ha egyszer ez a szűrő bedugult, lehetnek még oly nagyszerű gondolataid, írhat csodákat, — fásult közönybe ütközöl csupán.

* * *

Hányszor látjuk, hogy az egyéni érvényesülési vágy erősebb, mint a nemzettel szemben érzett felelősség! És milyen sok áldozata van ennek a politikai náthaláznak!

* * *

Akik a vallást közeleti szereplésük számára tőkésítik, — csak megvetést érdemelnek.

* * *

Görények ne szavaljanak a szagtalan élet szépségéről és tisztaságáról!

* * *

Az irigység az embert a halálba is elkíséri. Gondoskodás történik arról, hogy barátaink még halálunk után is ellenünk szavazhassanak.

* * *

Hányan ismétlik és motyogják el — hivatalból vagy hivatalon kívül, közönyösen vagy küldetést mimelve — nap, nap után az Isten szót, akiknek Istenhez semmi közük, akiknek az Istenközelség szent miszteriumában sohasem volt részük!

* * *

A középszerűségek és szürkéségek fölmagasztalása a legbiztosabb eszköz valódi értékek tapsokkal kísért háttérbe szorítására.

* * *

Sötétedik . . . A sötétség lassanként ellopja lábunk alól az utat, —

de ime egyszerre, mintegy titkos parancsszóra kigyulnak az ívlámpák és mi nyugodtan, biztosan mehetünk tovább, mert valahol távol, kint a villanyfejlesztő telepen mindenki helyén van . . . Ha hosszas vándorlás után eltikkadva megszomjazunk, csak egy kis csapot nyitunk meg és máris éjjel-nappal örökös készséggel ömlik az üdítő vízsugár. A szomjúság veszélye nem fenyeget, mert odakint a hatalmas kutak körül, a szűrőtelepen mindenki helyén van . . . Mikor vonatunk prüszkölve száguld belé a zimankós éjszakába és önsebességétől megittasodva robog ezernyi váltón és töltésen keresztül, — nyugodtan hajtjuk fejünket pihenőre, — mert odakint a mozdonyon, az őrházakban, az állomásokon mindenki helyén van . . . A napok és napszakok szabályosan követik egymást, tudjuk, hogy a mai este után holnap ismét megvirrad, hogy a föld és a csillagok száguldó útjukban szigorún betartják előírt pályájukat, hogy a mindenség rendtartásában nem lehet semmi baj, mert helyén van Valaki, aki a mindenséget kormányozza, mert Isten teremtő lelke szüntelen ott lebeg a világok fölött . . .

* * *

Minden nappal a jövő fog, a múlt szaporodik. A bizonytalan jövő biztos múlttá szilárdul. A halál aztán jövő-tőke hiányában a múlt számláját lezárja . . .

* * *

Veszélyben van a nemzet, melynek fiai nagy történelmi órák ihletét és lendületét belső villongásokra és meddő párttusákra pazarolják. Kevesen vannak a hivatottak, de annál többen olyanok, akik a maguk érvényesülését nemzeti érdekek akarják feltüntetni.

* * *

Hányszor történik meg parlamenti tárgyalások során, hogy egyéni-, párt- és osztályérdekek szövődékén fennakad a nemzet érdeke!

* * *

A politikai életnek kevés a tiszta mélysége. Ha megmerited egyed, legtöbbször csak önzés és törtetés iszapját kavarod fel.

Kassai István

AZ ÖNGYILKOS KÖLTŐ DARABJA

A liberális laphármas délutáni orgánumban bökött szembe kövér betűkkel egy cikk fölött a fent idézett cím. Hozzáteve a gyengébbek kedvéért: a lap

színházi és művészeti rovatában és nem egyebütt! Egy kicsit mint az ujságírás dzsungeljében járatos valaki, elcsodálkoztam a dolgon és arra magyaráztam az egészet, hogy talán tördelési hiba történt. A cikket véletlenül még vastagabbra hízlalt címmel esetleg az első, de mindenképen

valamelyik páratlan oldalra szánták, mint a nap budapesti szenzációját. Ahhoz már hozzá vagyok szokva ugyanis, hogy egyes túlbuzgó rendőri riporterek túllépve a zsurnalizmus határterületét, félreismert zsebniket fedeznek fel a jobsorsra érdemes öngyilkosjelöltekben. Elég ehhez egy noteszlapra firkált rímes két sor is az ideálhoz, hogy megszülessék a riport a költőről, a nagyobbra hivatott egyénről. A riportban ugyebár az újszerűség és az érdekesség a fontos? Az a «meglátás», amely semmiségeket is alaposan fel tud fujni a közérdeklődés számára. Bizonyos faji sajátosságokon és a már avatag liberalizmus hagyományain felnevelődött sajtó egészen az abszurdumig vitte ezt az «elméletet». Szerintük csak az lehet valaki költő vagy művész és általában nagyság, ha előzőleg érdekessé válik. Elég ehhez holmi kis botrány a hölgyeknél a régi szép időkben, pedig a «szépségkirálynőség». Így hát némi érdeklődéssel láttam neki a cikk elolvasásának. Vajjon, ki lehetett az a boldogtalan, akit tragikus halála után országunk első színháza érdemesnek talált arra, hogy darabját bemutassa. S már-már némi szemrehányás is ébredt a lelkemben: miért hagyták pusztulásba hullani, miért nem vették észre előbb? Ime az új jobboldali rendszer, amely a magyar tehetségeket belehajszolja a kétségbeesésbe. Olvasás közben azután megnőtt a csodálkozásom a színházi rovatba tévedt rendőri riporterstílus alatt. S egyben jogosan bosszankodtam is egy kicsit. Mert az illető ismeretlen tehetség, az «öngyilkos költő» senki más, mint — Heinrich von Kleist, a kiváló, klasszikus német író, aki igaz, hogy 1811-

ben harmincnégyéves korában dobta el magától az életét, azonban — legalább is szerintem — sokkal fontosabb ennél, hogy más remekei mellett megírta az: «Amphitryon» című darabot is, amelyet most mutatott be a Nemzeti Színház. Az illető lap színházi rovata azonban fontosnak vélte, hogy a bemutatóról szóló előzetes híradás élére se a költő nevét, se a darab címét ne tegye, hanem azt emelje ki, hogy a költő — öngyilkos lett! Az a pisztolygolyó, amellyel von Kleist kioltotta az életét, fontosabb és érdekesebb, mint az «Amphitryon». A törzsvendég szeme nyilván jobban megakad rajta így a kávéházban és ráterelődik figyelme a kivándorlással és a más szakmára való «átképzéssel» foglalkozó beszámolókról. Hát idézzük a klasszikus tiltakozást: «sutor ne utra crepidam...» A rendőri rovat maradjon meg rendőri rovatnak, a színházi a színházi rovatnak, az irodalom-rovat pedig szintén irodalomnak. És különben is — újságírói szemmel tekintve — nem vall valami nagy leleményre a száz és egynéhány esztendőös öngyilkosságokkal borzogatni a gyenge idegzetű újságolvasót. Félünk azonban: ha így halad, az ilyen cikkek még divatot csinálnak s megérjük majd, hogy napilapjaink színházi és irodalmi rovataiban Verlainet mint az «abszint áldozatát», Poe Edgart mint a «gin mártírját», Shakespearet mint a «lordok hátaslovainak karrierre vergődött költőjét», Villon mestert, a «Grand Testament» költőjét mint «körözött» szökevény haramiát fogják méltatni, hogy más példákat ne is említsünk.

A SZELLEM VÉDELMÉ- BEN

A szellemi élet, a magasabbrendű és igazi értelemben vett irodalom világszerte és így megnyilvánuló hanyatlását tette szavá a Kisfaludy-Társaság legutóbbi ülésén Voinovich Géza, a kiváló író és esztéta. Szavai annyira érdekesek, megállapításai annyira megdöbbentően igazak, hogy nem mehetünk el mellettük reflexió nélkül. Rámutat arra, hogy az irodalom megszűnt az általános érdeklődés tárgya lenni. A költészet magánügy lett. Új könyvekről nemhogy az utcán, de még a szalonokban sem beszélnek. Pedig könyv van elég, azonban az értéke is olyan: a szapora és bő termeléssel arányos. Az olvasó nem keres problémát, sem műélvezetet a könyvben, hanem csupán — szórakozni akar. Az író pedig a kor követelményeinek megfelelően — «termel» kötet-számra elmélyedés, mûgond, sőt még az alkotáshoz szükséges lelki felkészültség nélkül is. Sablonja alakult ki az írásnak, amelyet valamirevaló műveltebb ember könnyen elsajátíthat. Alig használt ötletek és helyzetek mérsékelt áron kaphatók. A technika megvan, az alkotás minden külső kelteke általában és — feltételezve a jó összeköttetést valamelyik kiadó-vállalattal — kész az írói «arriváltás» is. Legfeljebb magasabb a magasabb igényű olvasó, aki a kiadói reklámkritikák és baráti

dicséreték szövevényeiben nem járatos, teszi le a becsapottság érzésével a könyvet. Mert mi van — itt általánosságban beszéllek — a ma műveiben? Kevés, ami meg nem tanulható, ami eredeti, ami egyéni. Igaza van abban is Voinovichnak: nincs táj- és természetleírás. Abban is helyeselnünk kell neki, hogy ebben az erdélyi írók a kivételek. Hozzáteszem, hogy sértődés ne essék — kivételekhez tartoznak azok az írók is, akik a vidék talajában gyökereztek. Nem a pesti aszfaltból nőttek ki, hanem gyermekkorukban együtt éltek a néppel, a kisváros, vagy a falu színeit, zamatát, a természet százféle arcát rögzítették magukba. Könyveik pompás leíró részletei azonban legtöbbször csak a lektori asztalig jutnak el, mert visszautalják őket azzal, hogy a közönség únja az ilyesmit, nem érdekli, olvasás nélkül átlapoz rajta. A mese a fontos — hangsúlyozzák. Hát igen. Jókai is mesélt, Mikszáth is nem éppen érdektelenül, csak-hogy ezek a mai mesék valahogyan egységes recipe szerint készülnek. Nem tudja az ember: melyik az egyik s melyik a másik. Olyanok, mintha egy filmvászonról göngyölítették volna le a könyv-lapokra. Szerelmi történetek a megszokott happy-end-del. Természetesen van olyan szerző is, aki nem elégszik meg ennyivel, hanem lelki analízist is kíván nyújtani. Az úgynevezett belső történetre fekteti a fősúlyt, hiszen

ezt tették a múltban és a közel-múltban: Balzac, Strindberg, Flaubert, Proust és mások is. Csakhogy ezek a mai analitikusok nem úgy járnak el, mint nagy mestereik. Az emberi lelket ugyan nem ismerik, hanem annál inkább Freudot, Krafft-Ebinget, Weininger Ottót és más divatos pszichiátert; így nem az egyénbe világítanak bele, nem egyetlen embert vezetnek végig adottságai útján, hanem éppen ellenkezőleg: egy-egy hirtelenben olvasott elmélet vagy «komplexum» kaptafájára nyúzzák és feszítik rá szerencsétlen regényalakjukat. S így kap az olvasó irodalom helyett elfuserált sexualpathológiát és olyasmit, ami inkább a szakirodalom, mint a szépirás körébe tartozik.

Ezeket mint esztéta, kívül az irodalmi tülekedésen és kicsinyes kenyérharcon józan, kritikus szemmel állapította meg Voinovich Géza. Elpanaszolja azt is, hogy a remekműveket agyonszabdadják a mozifilmen, hogy nincs trófi szabadság, merészség: a költő már meg sem próbálja azt, hogy kortársait egyenként, vagy összevéve mérlegre tegye és róluk ítéletet mondjon. A hűvös szemlélő elcsodálkozik ezen, mi pedig, akik benne élünk abban a tömkelegben, amit magyar irodalomnak neveznek, s a kulisszák mögé láthatunk: nem csodálkozunk semmin. Annyira természetesnek, annyira megszokottnak tartjuk a szellem megálázását, kiszolgáltatottságát,

hiszen a legkisebb, legártatlanabb megjegyzést is részünkről rögtön követi a bőrünkön elcsattanó megtorlás. Tudjuk, érezzük, látjuk és tapasztaljuk és — köszönjük a kritikusnak, aki helyettünk az igazságot kimondta. Az igazi magyar költőn és írón nem sokat segíthet, de egy későbbi kor irodalmi emberének adalékul és magyarázatul szolgálhat.

Mme. Sans-Gêne

„ISTEN VELED HAZÁM...”

Kéthasábos, kiabáló betűs cím adja tudtunkra a régi szebb idők elmúlásán kesergő sajtóorgánumban, hogy egyik színész, akit a készülő zsidótörvény rostája miatt nem vettek fel a kamarába, külföldre, nevezetesen Hollandiába szerződött. Ez ugyan magánügy, azonban az illető lapnál sorozatosan közüggé válnak az ilyen külföldi szerződési karrierék. A cikket olvasva többet is megtudunk: «Nem kisebb dologról van szó mint arról, hogy a színházi kamarába fel nem vett színészek egész gárdája szerződést kapott Hollandiában». Így. Azután dagadó önérettel, diadalmasan sorolja fel a lap, hogy ki, hova és mikor megy? Hollandiába kerül ki a kis Rott, Salamon, Dénes Oszkár, az egész Pódium-kabaré, amely történetesen kívül rekedt a kamarán. Ez a kiköltözés olyan nagyméretű, hogy mint a lap nyilván hiteles forrásból megállapítja:

«a pesti színházi világnak egész fiókinvézete működik majd Amsterdamban, H á g á b a n . . .». A cikk egész hangjából a sértett és mégis felülkerekedni akaró öntudat hangja csattan ki. Hátha nem kellettünk nektek, kapunk mi más helyet is! Pengő helyett legfeljebb holland forintban, angol fontban, amerikai dollárban fizetik majd nekünk a gázst! S ez az írás csak egy a sok közül, mert minden nap olvashatunk a kiköltözöttek külföldi sikereiről. Hol egy fényes színházi szerződés, hol egy ismeretlen nevű amerikai egyetem katedrája, hol valami irodalmi díj, vagy előnyös házasság. Mindez úgy feltálatva, hogy kicsit mellbe vágja a hazai közvéleményt. Nesztek, ha nem kellettünk nektek!

Ezen egyedül meg sem ütődik az ember, egészen természetesnek tartja. Jogában áll mindenkinek

ott elhelyezkednie, ahol tud, vagy akar. Ez emberi jog és kötelesség. Azonban ugyanakkor a panaszos, hazát sirató, 48-as hősokeket emlegető levelekből, amelyeket a nyilvánosság ablakába terítenek ki egyes lapok, a honhoz, a szülőföldhöz, a szabadságharc hagyományaihoz való hűség esküdzök ünös-üntalan. Ez pedig zavarba hoz. Melyik az igazi hang: Danton nem akart menekülni Franciaországból, mert nem vihette el saruin hazája földjét. A budapesti fiók-Dantonok azonban nem ilyen következetesek, ök különösebb lelki emóció nélkül express cserélik fel az akácós magyar földet a tulipános Németalfölddel, a pengőt a hollandi forinttal és közben búcsúzól a népszínmű reménytelen szerelmes kántorára emlékeztető kitéréssel süvöltik felénk képletesen: «Megvetlek, Rózsí!»

Pasquino

**ÚJ SZEMPONTOK A MAGYAR IRODALOM-
TÖRTÉNETÍRÁSBAN**

(Megjegyzések Farkas Gyula könyvéhez : Az asszimiláció kora a magyar irodalomban 1867—1914. A Magyar Történelmi Társulat kiadása.)

Irodalmunknak mindig eseménye Farkas Gyula könyveinek megjelenése. Még az is, aki elvileg nem is rokonszenvez Farkas Gyula módszerével és nem látja világosan az efféle rendszerezések célját, melyek megvalósítva valóban irodalmunk széttagozására vezetnének, tisztelettel és elismeréssel hajlik meg a nagy tudós átfogó anyagismerete előtt. Alig van szerencsésebb kezű irodalomtörténészünk, alig van olyan tudósunk, aki nagyobb anyagból válogatná össze adatait, — de alig van olyan is, aki gyakrabban esne a sematizálás, az egyoldalúság hibájába. Tudományos technikáját az adatok céltudatos, biztoskezű csoportosítása jellemzi, de ezek az adatok legtöbbször önkényes elméleteinek szolgálatában állanak. Minden oldalról megvilágítják a kérdést, — de gyakran szem elől téveszti, hogy milyen összefüggésből ragadta ki a kérdéses adatot és az adatért gyakran elveszti biztos ítélőképességét a forrásával szemben. Az adatok tüzijátéka sohasem válik fárasztóvá, mesteri kézzel válogatja őket össze, de a figyelem ébrentartására gyakran — különösen legújabb könyvében — társadalmi síkra tereli a tárgyalást és tudását már társadalmi leleplezésekre használja fel.

Új könyve sem nem értékesebb, sem nem hibásabb, mint az előzők. Előző művei — így különösen a «Magyar romantika» — méltán kiváltották neves irodalomtörténészeink rosszaságát túlzásaival szemben, de egyik sem nyújthatott anyagot egy új irodalomszemlélet kialakulására. Ha Farkas Gyula új műve nyugalmasabb, tudományosabb korban jelenik meg, tehát olyan viszonyok között, mikor aktualitása nem lenne olyan felötlő, mikor állításait és tanulságait egyetlen politikai mozgalom sem csavarhatná el a saját szája íze szerint, nem forogna fenn az a veszély sem, hogy könyve hibás értelmezésben egy új — s mondjuk ki mindjárt nyiltan — téves irodalomszemlélet alapjává válhat. Könyvének szokatlan sikere is mutatja, hogy antiszemita és anti-

germán körök kezében egyaránt súlyos fegyverré válhat a magyar irodalom egysége ellen. Farkas Gyulának kétségkívül nem volt célja irodalmunk antiszemita, vagy antigermán átértékelése, de úgy járt mégis, mint Goethe jólismert bűvészinasza : könyve olyan kategóriákat teremtett, melyek az irodalomtörténetírásban mind- eddig idegenek voltak, ami nem lenne baj, viszont korszerűségük politikai aktualitásuk : nem irodalmi, hanem inkább állattani s újabb felfogás szerint politikai kategóriák. Még egyszer ismétél- jük, hogy meggyőződésünk szerint Farkas Gyula ebben a könyvé- ben sem akart többet, mint a Magyar Romantikában, vagy A Fia- tal Magyarország Korában, tehát, mint ahogy ezek a munkái sem akartak éket verni mai reformátusok és katolikusok, mai dunán- túliai és erdélyiek, mai öregek és mai fiatalok közé, úgy most sem akar különbséget tenni magyar és asszimilált között az irodalmi síkon. Két előző monografiája régmúlt korokat tárgyal — új könyve ugyan szinte napjainkig nyúl, mégis, meg vagyunk győ- ződve, itt éppen olyan lezárt korszakot ért az asszimiláció korán, mint a magyar romantikán s szempontjai csak a tárgyalt kor- szakon belül érvényesíthetők.

Az önmagukban vitathatatlan adatok útvesztőjéből igyekez- tünk kiemelni a munka gondolatmenetét : A világsi katasztrófa és az abszolutizmus következtében a magyar nemesség feladta szellemi őrhelyét — nyomukba azonban nem a magyar nép fiai tódultak, hanem a szerencsés asszimiláltak, német városi polgár- ság, különösen német és szláv népi elemek és zsidók. Ezek azonban vagy egyáltalában nem asszimilálódtak és csak egy gyökértelen budapesti aszfaltirodalmat teremtettek, vagy csak külsőségesen hasonultak a magyarsághoz. Mindkét réteg megegyezik abban, hogy elfordul a magyar irodalmi hagyománytól. A magát hagyó- mányosnak nevező és tudó irány, Lampérth, Szabolcska és külö- nösen Beöthy, szembefordul Gyulai irodalomszemléletével és az irodalom kategóriái közé felveszi a nemzetit. Mikor századunk elején végre egy valóban magyar, a hagyományokkal újra kap- csolatot kereső nemzedék lép fel, az elidegenedett irodalmi fóru- mok nem ismerik fel bennük az igazi magyart és az egész nemzedék ellen az érthetlenség, hazafiatlanság, erkölcstelenség vádját emelik. Ezzel az új magyar nemzedékkel zsidók is haladnak együtt, akik azonban — Farkas állítása szerint — egyes kivételektől eltekintve, éppen úgy távol maradnak a hagyományoktól, mint előttük járt fajtestvéreik. Ez a nemzedék maga is hangot ad Adyn keresztül az asszimiláltakkal való szembefordulásának : innen számíthatjuk a faji öntudat jelentkezését a magyar irodalomban.

Farkas Gyula feltesz egy fajmagyar irodalmat és vele szemben egy asszimilált irodalmat : a mult század végét az asszimiláltak előretörésével, a XX. század elejét pedig az új fajmagyarok és az asszimiláltak harcával magyarázza. Röviden : az utolsó nyolcvan év irodalmi életét a faji kérdések vonalába állította. Vajjon megengedi-e ezt az irodalmi élet elfogulatlan vizsgálata? A munka derekán találjuk a legérdekesebb és a fenti tendencia szempontjából legelhibázottabb fejezetét, melyben tanui vagyunk Beöthy Zsolt szembefordulásának a hagyományokkal. Hogyan ! szisszenünk fel, a fajmagyar Beöthy is? Hiszen eddig azt hittük, hogy a hagyományok sutbadobása csak az úgynevezett asszimiláltaknak és alig-asszimiláltaknak privilégiuma. Érdemes a Beöthy—Gyulai vitát alaposan tanulmányozni, mert ezen dől el Farkas Gyula osztályozó szempontjának elfogadható vagy elfogadhatatlan volta. Beöthy Lampérth Géza verseskötetének előszavában szembeállítja a városi és a falusi költészetet s különösen dicséri Lampérthet azért, mert «eszményeit és lelkesedését is a magyar természetből merítette». Erre feleli Gyulai : «Ősidóktól fogva a költészet tárgya az emberi szív, természet, társadalom és állam . . . Ezekből merítette a költő ihletét akár városon, akár falun lakott... Nem a falu és főváros dönti el a költő sorsát, hanem sok minden összehatás, különösen a közszellem, a nemzeti fejlődés és saját géniusza . . .» Farkas Gyula idézi ezeket a szavakat — nem ártott volna, ha ő is megfontolja, mielőtt könyve írásába belekezdett. Hogy mennyire idegen volt Gyulaiék előtt az az értékelési szempont, melyet Beöthy nyomán más megalapozással Farkas Gyula érvényesít, arra igen érdekesen, szintén Farkas könyvéből kapjuk a választ : «Csak esztétikai szempontok érdekelték őket — írja Gyulairól és Péterfyről könyvének 126. lapján — ,a világnézettel magával nem bajlódunk — írja Gyulai egy helyen — csak költészet legyen az, ami kifejezi'. (Ezért tudta pl. később is Ignotus első művét, a Slemil Keserveit melegen értékelni, noha maga a téma és felfogása aligha lehetett rokonszenves előtte).» Gyulai és a valóban a hagyományos vonalban maradt, de anyai ágon német vérségű Péterfy Jenő kritikájukban valóban csak esztétikai szempontból a fajmagyar Jókaiival és Vajdával hadakoztak, de a szerző származásának szempontjából írásmű és írásmű között sohasem tesznek különbséget. Gyulai élesen szembefordul Beöthy szűkeblű és esztétikától idegen kategóriáival. Ha van törés a magyar irodalomban, ez nem fajmagyarok és asszimiláltak között, hanem Gyulai és Beöthy, egy művészi és egy hazafias nemzedék között van. Más kérdés természetesen, hogy egy nemzedék mennyi asszi-

miláltat fogadott be — Beöthyék kétségkívül többet, mint Gyulaiék, vagy az őket közvetlenül követő nemzedékek s többet, mint Adyék. De nem tesz különbséget magyar és asszimilált között az az esztétikus és irodalomtörténész, akiben egyszerre tudatosodott az irodalomesztétikai hagyomány újjáéledése, Horváth János sem. Ismét csak Farkas könyvéből idézek, hogy saját adataival cáfoljak rá a munka végső következtetéseire: «A zsidóság beolvadása faktum — írja Horváth János és idézi Farkas könyvének 257. lapján — s első tünetei most jelentkeznek nagyobb arányban irodalmi nyelvünkön... Mihelyt írónak adják ki magukat, megszűnik velük szemben minden tapintat. Akkor époly író a zsidó, meg a sváb, meg a tót, mint a többi. S ha a nyelvet, művészete anyagát nem tanulta meg, csak magára vessen. Ez az én antiszemitizmusom». De nem ez Farkas Gyula antiszemitizmusa és antigermánizmusa. Az ő irodalomtörténete tulajdonképpen az irodalompolitikai erőviszonyok alakulásának történeté, ha valóban szintézisét akarta volna nyújtani a kornak, akkor egyenlő mérlegen meg kellett volna mérnie az asszimilált és fajmagyar írók alkotásait s talán alkalma lett volna kimutatni az előbbieket súlytalanságát. Nem faji válság az, amin irodalmunk a múlt század végén keresztülmegy, hanem hagyományválság. Ebbe magyarázott bele Farkas Gyula nagyon tévesen faji köröközkat.

Emellett szükségesnek tartjuk megjegyezni, hogy nincs szándékunkba vitába szállni Farkas Gyula értékelésével, mert nagy általánosságban ez elfogadható. Írói arcképei — Vajda, Reviczky, Tolnai — valóban maradandó értékei könyvének. Nekünk nem bizonyos zsidó és sváb írók elmarasztalása fáj: mindezzel tökéletesen egyetértünk, csupán attól félünk, hogy a könyv tanulságai falat fognak emelni magyar és asszimilált író közé. Attól félünk, hogy a könyv fegyver lesz azok kezében, akik el akarják venni a német, szlovák eredetű írótól a jogot és a lehetőséget, hogy magyar írókká lehessenek. Nem vagyunk hajlandók a XIX. század harmadik harmadának irodalmában mást sem látni, mint a fajiságok harcát. Az irodalom sokkal kevésbé egyszerű, mint ahogy azt Farkas tetszetős rendszerei beállítják. Felmerül a kérdés, vajjon az asszimiláció szükségképpen hozta-e magával a hagyományoktól való elfordulást, vagy éppen a hagyományok elsorvadása tette lehetővé a rohamos asszimilációt az irodalomban is. Nem kapunk választ arra sem, hogy mi volt tulajdonképpen az asszimiláció szelleme, mi volt az, ami az asszimilált írókban a hagyományok elvetésén túl közös volt s ami egyúttal elválasztotta őket a

fajmagyaroktól? A hagyományoktól való elfordulás, amit Farkas Gyula méltán nagyfontosságúnak tart, nem volt csak az asszimiláltak privilégiuma. Az úgynevezett magyarok, Szabolcska, Lamperth, sőt Beöthy vajjon miféle hagyományokat folytattak? A klasszicizmus hatalmas, áttörhetetlen gátat emelt hagyomány és jelen közé: a fiatal költőknek nem maradt más választásuk: a hagyományt megtagadni, vagy epigonná süllyedni. A bátrabbak, a jobbak — Justh, Reviczky, Bródy — megtagadták, akár honnan jöttek is. A hagyományoktól való függetlenülés tekintetében nincs különbség magyar és asszimilált között: csupán annyi, hogy az egyik réteg csendesebben, tisztelettel tette félre, a másik hevesebben, támadóbban lépett fel, asszerint, hogy a tulajdonképeni asszimiláció, az epigonná válás mennyire fenyegette. Természetesen a hagyományok megtagadása megnyitotta a magyar irodalom kapuit az asszimiláltak számára is. A kor irodalmában nem az idegen nevek százalékszámának növekvése a fontos, hanem az irodalom színesedése, gazdagodása.

Az asszimiláció korának irodalmából faji szemléletet nem lehet levonni: egy ilyen irodalomszemlélet lehetősége azonban Farkas Gyula sokak számára megvilágító erejű könyve nélkül is adva volt. Az asszimiláltak tömeges jelentkezésének az irodalomban valóban történelmi okai vannak, ne gondoljuk azonban, hogy ennek a jelenségnek nincsenek előzményei. Gvadányi, Dugonics, Rajnis, Vitkovics a XVIII. század végén éppen olyan asszimiláltak voltak, mint a Rákosiak, Herczegek, Kiss Józsefek. Dugonics éppen olyan túlzó nacionalista, mint Rákosi Jenő, míg egy Rajnis zökkenő nélkül illeszkedett be a magyar irodalom fejlődésébe. Toldy Ferenc nem áll egyedül idegen származásával a magyar irodalomtörténészek családfáján, nagy elődei, Czvittinger, Wallaszky voltak olyan jó magyarok, mint ő, bár még nem is nevezhetjük őket asszimiláltaknak. A század derekán két magyar költősors beszédesen mutatja, hogy a származás nem döntő: az egyik idegen vérű magyar nagy költő lett, a másik csak közepes: az egyik Petőfi volt, a másik Kerényi. Farkas Gyula a kor irodalmi tudatával érvel: de a kor irodalmi tudata távol tartott egy Kiss Józsefet, egy Vajdát, egy Tolnait, egy Reviczkyt, de ugyanekkor befogadott egy Herczeget, egy Gárdonyit — ennek igazán nem lehettek faji okai. Ha egyes egészségesebb törzsökös magyar írók ösztönösen tiltakoztak az asszimiláltak nagyobb térfoglalása ellen, ez még nem azt jelenti, hogy minden asszimiláltat idegennek érezték. De mindezeket túl nagyon kétséges, hogy szabad-e az irodalmat az egykorúak szemén át nézni. Hiszen így ki kellene zárunk

régi irodalmunkból mindazt, amit az egykorú irodalmi tudat nem fogadott el, tehát középkori magyar verses emlékeinket, a széphistóriákat, Balassa Bálint egész szerelmi költészetét, a Hármas Históriát, az iskoladrámákat és még sok mást.

Farkas Gyula felosztását bizonyító adatainak nagy súlya mellett is erőszakoltnak és feleslegesnek kell tartanunk. Könyve, mely a magyar irodalmat az asszimiláltak térfoglalásával akarja megmagyarázni, téves nyomokon halad, mert nem magát a bajt, csak egyik tünetét állítja középpontba. Ezt a könyvét is épúgy jellemzi az erőszakos sematizálás, a merev elkülönítés, mint előző két munkáját. Nemzedék és faj-elméletével teljesen mechanizálta és elszűrkitette az irodalmi életet, úgy, hogy gyakran az a benyomásunk, hogy az egész írói gárdának egyéb feladata sem volt, mint Farkas Gyula elméleteit igazolni. Ebben a könyvében pedig letérést látunk a tiszta irodalomtörténeti síkról.

Sárkány Oszkár

GÁSPÁR JENŐ

A «Napkelet» sohasem állott a bizonyos oldalon annyira divatosá vált személyi kultusz és pajtáskodó agyondícsérés szolgálatában, most azonban — az igazságnak megfelelően — meg kell állnia egy érdemes magyar költő és író működésének egyik nevezetes állomásánál. Készakarva kerülöm a megszokott díszítő jelzőket, mert hiszen Gáspár Jenőnek, aki most érkezett el írói működésének huszonötödik évfordulójához, csendes jubileumán nincs ilyenre szüksége. Az elmúlt február 18-án éppen huszonöt éve volt annak ugyanis, hogy Andor József, a nagymúltú és kitűnő «Élet» című katolikus irodalmi folyóiratban közölte a húszéves költőnek Memnon-versciklusát. 1915-ben

volt ez, abban az évben, amelynek békés csendjébe beledübörgött már a háború vasszekere. Gáspár Jenő vidékről jött, a székely falu őseréjét, tisztaságát, hitét és dalos kedvét hozta magával a főváros kozmopolitizmusába. Ennek a két világnak az összeütközése és a magyarság tragikus összeomlása robbantotta ki lelkében a «Petronius búcsúdala» című hatalmas allegorikus költeményét, amelyet 1918 tragikus őszén százezer példányban nyomtatott ki a Területvédő Liga. A vates megtette kötelességét, azonban nem figyeltek fel rá. Azokra az igazságokra, amelyek fejére olvasott jogosan az akkori társadalomnak.

Nem külső szenzációk jegyében, de annál biztosabban és megalapozottabban ívelt felé Gáspár Jenő írói pályája.

Az Új Nemzedékhez került segédszerkesztőnek, emellett tovább írta csipkefinomságú, melegérzésű költeményeit. Ezeknek a gyűjteménye 1923-ban «Örök hárfa» címmel jelent meg. «Sikolt a föld» című regényében az elszakított erdélyi föld jaja szólalt meg, hogy felrázza az «elaludt szíveket». E művével került be igen fiatalon, 30 éves korában, 1924-ben a Petőfi-Társaságba. Sorban következett többi műve. Regényei közül a Ciklon, A kék sziget, A szonáta. «A kék sziget» Capriban játszódik le, amelynek varázsa megihlette a székelly fenyők tisztaszavú énekesét. «Bibor» című regényében a kereszténység és pogányság végső összecsapását rajzolja meg drámai módon. Monumentális «A világ orvosa» című regénye, amely két várost, a holt Jeruzsálemet és élő Rómát, «Isten városát» hozza elénk. Az aranypáva a magyar föld problémáját vázolja plasztikusan három egymástól távoleső korban: Mátyás király, Mária Terézia és a Trianon utáni időkben. A «Piano» című költeménykötet Olaszországban írt szép verseit tartalmazza. A «Nagy Tavasz» regényében az 1914 vérszüretjén elesett hős fiatalok emlékét idézi.

Gáspár Jenő megkapta a főváros Ferenc József-díját és a Zichy-nagy díjat is, azonban az a körülötmjenezés és han-

gosság, amely egyes költői pályák velejárója, nem járt ki neki. Ennek az a magyarázata, hogy ő kezdettől mostanáig törés nélküli igazi keresztény, vérbeli magyar fajiségű és nemes etikájú költő volt és ettől semmiféle várható anyagi vagy erkölcsi előny sem tudta legcsekélyebb mértékben sem elteríteni. Nem vagyok hivatva arra, hogy őt méltassam, helyét megjelöljem a magyar irodalomban, csupán regisztrálok, emlékeztetek, rámutatok. Az értékelés a jövő feladata, tőle pedig még sokat várunk és kívánjuk neki azt a magyar költőnél oly ritka «független nyugalmat» további kiváló alkotásokra.

Mihály László

A csodálatos halászat. (Guy Pourtalès regénye. Athenaeum.)

A genfi tó partjainak bágyadt panorámáját teríti elénk Guy de Pourtalès regénye, «A csodálatos halászat», amelyet a francia Akadémia 1937-es nagydíjával jutalmazott. A regény hőse, Paul de Villars gyerekéveiben, a szülői ház kertjének fái közt a tó kék vizét látja felcsillanni vitorláival és sirályai-val; szemben a felhőkbe mosott savoyai partokon nagyapja villája fehérlik; balról egy «kis ház» könyököl a tóra, itt lakik Paul, amikor már meghalt az édesanyja; s csak egy árok választja el unokahúga, a kis vadóc. Antoinette Galland otthonától. Az egész tó az övé, partjai emlékeket őriznek. De ismerősként köszönti a genfi dóm esti harangzúgása is s a fiatal Paul de Villars rokonságot tart

a címeres házakkal, a Rue des Granges valamennyi családjával. Ebből a tág otthonból és széles családból indul el a világba és ide tér vissza. Thomas Mann és Martin du Gard után ismét egy család regénye.

Ahogy a tó partjairól ködös, felhős, mégis ismerős messziségekbe téved a szem, úgy ködlik át a századeleji Svájc, «Franciaország a második haza» s a világháború Európája is a Villars-fió ifjúságán. Ősei francia királyoktól származnak, német polgárasszonyt hoztak Neuchâtelből és derék bankárnemzedékre sűrűsödött a vérük a tudományok és a pénzvilág egyszerű életű fővárosában. Apja, nagyapja még a régi ritmusban élnek, «Calvin hosszú és rideg árnyékában», csak még hallgatabbakkal és titokzatosabbakkal, már különcök. Paul, az unoka: lázadó, művész. Az idő építi és bomlasztja a polgárdinasztiákat, mintha valamilyen természeti törvény teljeseződnék be rajtuk. A növény magja eszert így gyökeret az új talajban, szárbá szökken, törzsbe keményedik, ágakat fesejt, virágokat hajt és elszárad az utolsó, a legillatosabb szirmokkal. Mann-nál valahogy következetesebb ez az életani tétel, mint a lírai és gyengédhangú Pourtalèsnél. A békés tó üvegházi, fojtott csendje meghosszabbítja a családok virágzását. A világesemények nem szántják fel, csupán messziről érintik a svájci város békéjét. A régi urak nagy vagyona össze morzsolódik, nem értenek már a tőzsdejátékhoz, de hű a föld s ha meg is kell csonkítani a birtokot, a tóra tolakodó, új, rikító vikendtelep árán megmarad a kastély.

Pourtalès hősei «dilletánsok». Kevert vérükkel a kétnyelvű

hazában szívük szerint választják a második hazát. De olyan apostolok ezek a genfi urak, ha szegénységet is fogadnak, nem fenyegeti őket a böjt. A világháború is úgy pereg le előttük, mint egy pompás, kosztűmös és szívfacsaró hadijáték, mondai távlatokba növe hősöskel. Ami kívül vérell és halállal zajlik, az itt is két pártra szakítja a családot, de csak illedelmes vitákat támaszt a gazdagon megrakott ebédőasztal körül. Galland «vére jogán» a németekhez szit s nagyúri eleganciával romló márkát vásárol, Paul belerohan a háborúba, végigküzd a francia civilizáció önkéntes védelmezőjeként, megsebesül, aztán hazajön s otthon nem változott semmi, legfeljebb «összement a vidék, mint egy «régii flanellőtöny». Gondoljunk Martin du Gard hőseire, arra az irtózatosszerű fészítőerőre, amely tövig hasítja a családot, szinte ellentétes áramként oszlik meg a két testvérben; Jaques Thibault lázadására a polgári kényeszerubbony ellen, amely törvényszerűen elpusztítja a lázadót is, Martin du Gard hősenek drámájához hasonlítva, a Villars-fió lázadása nem több, mint egy merész kirándulás.

És az idő múlik és lehűti a lázt. Elmoossa lassanként az ellentéteket. Paul kissé kiábrándul, még inkább meghiggad, megtanul hallgatni s míg valamikor a világ legnagyobb zenésze akart lenni (ó, Romain Rolland visszajáró banalitásait), most azt gondolja: «beérem azzal, hogy az leszek, ami vagyok!» A tó visszavonzza a fiatalokat és a fiatalok előbb az egészen öregekhez találhatnak vissza, majd lassanként a megöregedett apák is megbékülnek a fiatalokkal. A Rue de Granges szintje alább-

szállt. Friss, kíméletlenebb és nyersebb erők törnek fel a felsővárosból, vagyont gyűjtenek a háborún, amelyen vesztek az öregek. Egy-egy családtag kiröppen, lehull, ha túl messze merészkedett a hagyományoktól, de a másik fiú folytatja apái mesterségét s a felsővárosból hoz asszonyt a házba. A Gallandok és a Villarsok még tartják magukat, de az új nemzedék mégis más, mint a régi volt. Az idő múlik, nivellál... Az idő ügyeskedő, finom, rokonzenves művésze Guy de Pourtalès. Nem a prousti idő ez, az emlékek kincsesládája, sem Huxley szemfényvesztő ideje, amely néha tótágast állítja a világot, egy csendes, széles, mély mederben folyó idő, amely feltartóztatlanul hömpölyög, sötéten, hidegen és békésen, érezzük a szelét... Pourtalès szeret elpepecselni a ködös távlatokkal. Mintha lágy ecsettel simítaná át portréi körvonalait is, szelid lazúrral vonja be a keményebb színeket, fáradt, alkonyati szürkesség, csendes szomorúság érezkedik tájaira.

Két nőalak világít ki a regényből. Az egyik Louise, Paul, a művésznövendék szerelme, akiben a lelket ostromolta, de akit sohasem talált meg teljesen, mert túl hasonló hozzá és túlságosan «lélek». Paul úgy tekint rá, mint a tiszta vágyra, visszavisszahúzó hozzá, mint a fiatsághoz. A másik: Antoinette Galland, Paul makacs, különc, keserűn szép unokatestvére. Egy viharos éjen, a genfi tavon szabadjára engedett csónakban hangtalanul és szinte ismeretlenül odaadja magát Paulnak. Pompás, sudár, hajlékony és szívós, mint egy fiatal fa. «Paul makacs, fájdalmas szerelemmel szereti». Csalódásban született

ez a szerelem, testben átforrósodott és lassanként kiteljesedő.

«És hová vezet útjuk? El fognak utazni... Vissza fognak térni. Az emberpár hasonlít a vándormadárra, amely eltűnik és újra megjelenik, de sohasem állíthatjuk bizonyossággal, hogy ugyanaz a pár tért vissza...»

Teljes feloldódásban végződik a regény. Megbékél halállal, szerelemmel, étellel és lemondásokkal. Minden tétel külön-külön elhal kesernyés mollban.

Szép könyv, nemesen puha könyv. Nagyon finom epigonírás. Pourtalès azok közé a sirály-jelenségek közül való, akik a nagy témákat, a lázadó remekműveket követik csendes, kietartó hűséggel.

Kádár Erzsébet

Molnár Ferenc: Őszi utazás. (*Athenaeum*-kiadás.)

Molnár új regényének tartalmát egy pár szóval elmondhatjuk. Nagy Margit hatalmas termetű (ezt sokszor hangoztatja a szerző), gyönyörű, úri-leány, ki egyrészt férjébe nagyon szerelemes, hű feleség és legalább nyolc gyermek anyja szeretne lenni, másrészt tele van életerővel, fantáziával és szabadságvágygal. Ezért kikoszorazza nyápic vőlegényét, otthagyja atyja házát, s a füledt levegőjű kisvárost s nekivág a világnak, hogy szabadon élhessen, kalandokat s a főntebbi célnak megfelelő férjet keresen. Nagynénjével Velencébe utazik s ott megismerkedik Karr Gilbert állítólagos new-yorki bankárral, ki azt az aján-

latot teszi neki, hogy legyen a titkárnöje. Margitnak megtetszik az energikus, érdekes, jól megtermett, bár már nem fiatal férfi, kétes ajánlatát rövid habozás után elfogadja s nagynénjét faképnél hagyva vele utazik Monte Carloba. Mint lassanként kitudódik, Gil nem bankár, hanem katonakém, aki hadianyaggyártási titkokat akar megtudni s eleinte erre a célra akarja felhasználni a feltűnően szép és okos leányt. Később azonban beleszeret. Margit, ki már régen szereti — egyelőre félretéve családanyai terveit — szeretője lesz. Gil így megszegi följebbvalói titkos parancsát s régi szeretője, hogy Margittól elszakítsa, elárulja és börtönbe juttatja. Margit visszautazik nagynénjéhez, ki tapintatosan nem érdeklődik viselt dolgai iránt.

A szerző nem foglalkozik a mai idők komoly, nagy problémáival, még a kisebbekkel sem, nem akarja az emberi lélek mélységeit kutatni, vagy a mai társadalmi élet nagyszabású rajzát adni, megelégszik a mulattatónak szerény szerepével. Romantikus kalandregényt ír, mellyel néhány óráig elszórakoztatja az olvasót.

A romantika sohasem vész ki a regényből, helyesen adagolva ma is szívesen vesszük, de kizárólagos uralmát ma már kevesen látják örömmel. Molnár regényében az érdekes, fordula-

tos, folytonosan előre rohanó események bonyodalma a fontos. Nem baj, ha nem valószínű is mindig, csak pillanatnyilag érdekes legyen. Molnár írói tulajdonságai jól érvényesülnek az ilyenfajta regényben. Tömör, nem bőbeszédű, ötletes, fordulatos és élénk elbeszélő módja sohasem untat. Meséjének gyors folyama egyszer sem akad el, lélekrajzait inkább a párbeszédekbe szövi vagy futó zárójeles megjegyzésekbe foglalja (olyanok ezek, mint a régebbi szindarabok «félreszólásai»), környezetrajzait könnyű ecsettel vázolja, de mindig hangulatosan (itt a velencei és riviérai mondaine élet a mese háttere). Alakjait pontos megfigyeléseivel jó figurákként állítja élénk anélkül, hogy elmélyítené jellemüket.

Aki a könnyeden mulattató, kellemes és érdekes elbeszélést szereti, bátran elolvashatja Molnár kis könyvét, de aki a regényben egyebet is — főként komoly irodalmat — keres, az üresnek fogja találni.

Szinnyei Ferenc

Fodor József: Összhang nélkül. (Versek. Athenaeum.)

Nincsen még költőnk, ki oly egyedül állana lírájával társai között, mint Fodor József költészete. Egyedül és társtalanul áll; nem lehet rásütni az egyetlen mester hatását. De ez vonatkozik kisugárzási körére is,

mert rajongókat, híveket sem tud maga mögött e líra. Fodor versei, melyeket «szálló életnek» nevez, a szellem, a jó, a rend, a szabadság, emberség, Isten fogalmak által megszállott retorikás ódaizű nagy monológok. Ily sajtáságokkal érthető elkülönültsége és rajongóinak hiánya is.

Témái eszmék, ideálok. De ezekért nem l'art pour l'art rajong e költő. Közel sem. Ő a jót, a szépet és igazt realizálva szeretné látni. Meglopni az égi lángokat és itt a földön az emberiség között szeretné elültetni, hogy igazságaik mellett nemesedjék az emberiség szíve. Megszüntetni az «emberfaj csúf örületeit» s ezért e versek nem állanak meg a költői öncélúság: a szép, a forma, a rím játékaival, de fájdalmasan szakadnak le költőjük szívéről, mint a sebre tapadt flastrom, véresen. Az Olympusok fénylő ormai alól kiáltja e lélek «áldott mind, ki az Emberért küzd». E küzdelemben egyetlen fegyvere a «büszke szellem-erő», mely egyedül terítheti le a homályt. A test e küzdelemben gyenge «úntan fejet fordít a naptól», és ezért a test, a föld, a tárgyak mind csak arra jók, hogy korlátaik, kereteik a lelket sértve izmosítsák a küzdelemhez, a szárnyaláshoz. Így érheti el az Igazt és az Istent, az emberiség örök célját. De, amily hévvel küzd az emberiségért, a népert,

a nagy közösségért, «mely mint pillér tartja a történelmet» ép oly lelkiismerettel szól az ember jogaiért. A szabadságért csak a XIX. század szabadságharcainak költői tudtak úgy lelkesedni, mint ő. Retorikájának barokk kincisével kiált:

*«Fel! légy a kor zászlója! Még az éj
Tart, tündököl a fény! Mi egyedül
Fűt: az Igaz legyen s egy szenvedő
A szabadság!»*

A nagynak, szépnek, jónak forrása ez «édesorcájú» szó. Apokaliptikus soraival, rajongásával szinte nem e kor gyermekeként hat. Valóban magányos jelenség, árva magyar kiáltó ő, korunkban fogalmakért, ideálokért rajongó lírájával. De ez az egyedüllét egyúttal fájdalmas ihletője is:

*«Mint száműzött hazájába vissza,
Úgy futok most önmagamba én,
Vérezve, fájva: magam vagyok
csak
Magamnak a föld kerekén.»*

Bár kevesen vannak, kik ennyire önmagukból indulnak, de Fodor mégsem emberi énje intimitásait, bajait, családi körét, szerelmeit verseli, hanem lelke az ideális ember magamegleléseért küzd. Keresi a «Szabadság, megértés és testvériség — Honát: s mit a tudás szép szörnyei — Mennyként tárnak köré, közös örömré; —

Óh, van miért, cél — s erő, küzdeni!» E küzdelemben a mentő tudásért a lélek Istennel sokszor remek bizakodó, fájdalommal sorokkal találkozik.

Verseinek belső világát, tematikáját, ihletőit láttuk. Most köntösét a formát, ritmust, nyelvét és retorikáját vegyük; ezekben s ezek miatt fogjuk meglegelni a titkot, rajongóinak hiányát, mert az ismert eszmékért, gondolatokért izzó belső világ az nem lehetett. Formái kettősek, vagy hidegen tökéletesek, vagy pedig a keretért való erős küzdelem látszik meg fölépítésükön; s ez áll ritmusára is. Nyelve erős, tömör, mondhatni márványboltozású nyelv, de áll rá e jelző zömöksége és ridegsége is. Itt kell rámutatni képeire és retorikájára is, mert a fodori lírának egyéni, szokatlan retorikája van, akár a szónoki prózának. Versei már mondtuk, nagy monológok, mondatai így vagy roppant körmondatok, vagy pontosvessző, kettőspont közé szorított tömondatok. Tehát mindkettőből, legalább is a közönség számára úgy kell kihámozni az értelmet. Jelzői sokszor fullasztóan nehezek, pl. bűnös-cinkos-gyönyörködő, derűs-gyult stb. Képei már ezekenél fogva is bonyolultak, szinte egyik a másikba omlik, nincsen keretjük. Itt a különbség a Berzsenyi, Fodor ódai retorika és képek között. Az előbbi

képei mindig pontosak s a nehez, filozofáló mondatokban is e képek villantják tovább az értelmet. Fodor lírája mindezekkel együtt egyéni, nagy elszántsággal megalapozott, keményen keresztülvitt társai közt egyedülálló alkotás.

Takáts Gyula

Dawson Christopher : Európa születése. (*The making of Europe.* Ford.: Németh Andor. Athenaeum. 1938.)

Mondják, hogy az ötödik század elején egy germán betörés után az Örök Város tíz napig olyan üres volt, mint a Szahara közepe, vagy az Északi-sark. A nagy Diocletianus többmillió városában alig száz évvel később tíz egész napig nem élt egyetlen teremtett lélek. Ez a tíz nap a történet folytonosságában a szünet, amely az ókort a középkortól elválasztja. Itt kezdődik Dawson könyve Európa születéséről.

Dawson, akit inkább kultúr-filozófusnak tartanak, mint történetírónak, egyéb könyvei révén már az egész világon régen ismerős. Metafizikai és vallásos szellemű könyvei («Progress and religion», «Enquiries into religion and culture») páratlan nyugalommal, átható tudással és megragadó gondolkodói szenvedéllyel a mai ember vallásos és kulturális határhelyzetével foglalkoznak. A középkor elejéhez is az vezette, hogy a mi

korunk egyre inkább hasonlítani kezd amahhoz. Hogyan? Elképzelhető, hogy Clemenceau milliós Párisában, vagy II. Vilmos Berlinjében esetleg száz év múlva, esetleg előbb, lesz tíz nap, amikor e városok oly kihaltak lesznek, mint az Északi-sark? Akkor, régen, a népvándorlás volt az a *külső* erő, amely ezt a szörnyű intervallumot előidézte. Ma is van egyfajta népvándorlás, de ez *belső*. Ez a vertikális, az alulról való népvándorlás, az alsó néposztályok pusztító feltörése, amely, lehet, az újkor kultúrájába fog kerülni. Ez a jövő, ahogy Nietzsche mondja, már ezer jelben beszél. S lehet, hogy az a kor, amely most kezdődik, végzetesen hasonlít majd ahhoz, amelyet Dawson leír.

Ez az állandó utalás, ez az aggodalmas, de szigorú, komoly és eltűnődő szemlélet, amely gyanakvóan figyeli a történeti korok fatális hasonlóságát: az *akkor és most* között, teszi Dawson könyvét megragadóan érdekessé. Minden esemény mögött, legyen az politikai, kulturális, társadalmi, gazdasági, ott rejtőzik a kutató homályos sejtelve: hátha nálunk is így lesz, hátha ma is így van?

A témának ilyen módon való kifejtése szabja meg a könyv tartalmát. A szerző elsősorban azt nézi, mit ment meg a középkor az ókorból —

mintha arra a kérdésre várna választ, hogy ugyan mit fog megmenteni a jövő a ma kultúrájából? Ezért foglalkozik a római császársággal, a katolikus egyházzal, a klasszikus hagyománnyal és kereszténységgel, végül a barbársággal. A könyv a nyugati kereszténység kialakulásának rajzával végzi. És itt majdnem felteszi a kérdést: vajjon mi fog kialakulni a mi jövőnkben? Mi lesz a kereszténység szerepe száz év múlva? A múltban a kereszténység volt az, amely a nagy egységet megteremtette. Ugyan mi fogja teremteni a jövő nagy egységét? Egy másik könyvében a mai kereszténység fölött olyan megsemmisítő bírálatot mond, mint mestere, Newman bíboros. Mélyreható és alapvető változás nélkül a kereszténység nem maradhat fenn: «a reformáció utáni individualizmust és szektarianizmust le kell vetni és vitális kapcsolatot kell teremteni a valósággal...», «de ez nem elég, az embernek tökéletes változáson kell átesnie és vissza kell térnie az anyagból a szellemhez». A tömeg ma valott vallása teljesen halott és «semmi sem veti vissza az embert olyan mértékben, mint egy halott vallás» (nothing so repulsive as dead religion). «A világnak nincs szüksége új vallásra, hanem a vallásnak az életre való új alkalmazására» (the world needs not a new

religion, but a new application of religion to life). A kérdés tehát ez: «hogyan válik a kereszténység az emberi élet vitális középpontjává?»

Az «Európa születése» azt mutatja meg, hogy a mult itt talán párhuzamosan fut a jellel. Ott és akkor vitális középponttá lett. Hogyan? Dawson könyvének ez éppen legfőbb mondanivalója. Elbeszéli, hogy miképen lett a kereszténység az emberi élet vitális középpontja.

Bár a könyv olyan időről szól, amely ezeröttszáz éve mult, az ember mégis azzal teszi le, hogy abszolút dolgokat tudott meg saját koráról. Ez minden igazi nagy történeti könyv hatása. S akinek még azelőtt kétségei voltak afelől, amit már Hegel, Kierkegaard, Nietzsche, Spengler és mások mondtak, most biztosan látni fogja: az új barbárság betörését, az alulról való népvándorlást, a kultúrapusztító elementáris erők betörését. Egy nagy idő végére értünk és közeledünk ama szörnyű intervallum felé, amikor az Örök Városban talán ismét lesz tíz nap, amikor olyan üres és halott lesz, mint a Szahara közepe.

Hamvas Béla

A vitéz Belizár. (Robert Graves regénye. Ford.: Pálóczi Horváth György. Athenaeum-kiadás.) Kr. u. a VI. század!... Vajjon beérhetetlen messzeség-e ez a

mai embernek? Megkísérelünk lerögzíteni néhány történelmi fogalmat s felvázoljuk hevenyén az épülő Európa arcát. A nyugatrómai birodalom már nyomtalanul eltűnt, sőt: Attilát és húnjait is beszippantotta a nagy színpadi süllyesztő. E török-mongol lovasok hamarosan belemerülnek a germán néptengerbe, ahogyan általában az árják és mongolok — Irán és Turán — vérséges keveredése még századokon át sistereg a népvándorlás laboratóriumában. A bukott császárság helyén, az olasz csizma szélesedő szárán gót királyságok tántorognak, mintha állandóan renegene alattuk a föld. Tőlük északra és nyugatra alemannok, frankok, burgundok, vizigótok és más germán atyafiságok törzsi királyságai terpeszkednek; a szálas brittek már átvergődtek a csatornán s Észak-afrikában, a pún köztársaság helyén kékszemű és világosbőrű germán vandálok ütöttek sáttort. Keleten azonban, Konstantinápolyban még él a császárság «jogutódja», a keletrómai birodalom; sőt él még majd körülbelül ezer évig, amikor bizonyos délről érkező barbárok rontanak rá s a császári sast egészen Moszkváig űzik. A moszkvai nagyfejedelem veszi át a görög császárság címét, hagyományait és orthodoxiáját. Hasonlóképp történik nyugaton is. A hatalomra emel-

kedett germán uralkodók mihamar feltámasztják a szendergő nyugati császárság eszméjét. A frank nagy Károlytól kezdve különböző címeken, előbb mint *szent római*, aztán *német-római* s végül egyszerűen mint *német* császárság álmodják világbirodalmi álmukat. (A Bonaparték frank császárságai jelentékeny, de epizódszerű kísérletek voltak a nagykarolyi birodalom reinkarnációjára.) Az egyik «jogutód», a német császárság (s bifurkációja : az osztrák) 1918-ban, a másik, a bizánci hatalom törvényszerű örököse, az orosz pedig már egy évvel korábban, 1917-ben fejezte be életét.

Ime, ezekkel a *tegnap* történt eseményekkel visszaívelünk napjainkból egészen a VI. századig.

Ez az elgondolásunk nyomában világossá válik, ha a birodalom alakulásait s az új fővárosok alapításait hatalompolitikai szempontból vizsgáljuk. A régi császári székhely, Róma már a IV. században nem biztonságos. Egyre szaporábbak az északról leviharzó és kivédhetetlen barbár betörések. A caesarok Ravennából, Dalmáciából és Konstantinápolyból intézik a birodalom ügyeit. Mikor azután a császári hatalom nagy Theodóziusz halálával kettéhasad, ez voltaképp annyit jelent, hogy a birodalom fővárosa katonai és földrajzpolitikai szükségszerűségből a

több biztonságot nyújtó Arany-szarv-öböl partjára tevődik át. A nyugati birodalomrész ekkor már csak árnyékcászárság. Az intéző hatalom gót királyok és barbár tábornokok kezében van s midőn Odoaker, a germán bandavezér bejelenti a nyugati császárság csődjét, egy rendkívül mélyreható esemény történik. A bizánci császár római patriciussá s Itália királyává nevezi ki ezt a kalandort. E tényével a császárság egy új intézmény, a *hűbériség* alapjait rakja le (természetesen ez az új intézmény csak jóval később, Nagy Károly «római» császársága idején érik a kristályosodás állapotáig), másrészt kénytelen elismerni a nyugati birodalom testéből kiszakadó új nemzeti királyságok törvényességét. Sitt nem szabad elfelejtenünk, hogy az V. században már meroving királyok uralkodnak a frank törzseken s független brit, burgund, lombard és hiszpán-gót királyságok vannak kialakulóban.

Történetünk — A vitéz Belizár — idején az olasz félszigeten már lehanyatlott Nagy Theodorich gót királysága s keleten Justinianus a császár, akit szintén «nagynak» tisztel a história. Ez a becsvágyó férfiú, aki nevét a *jus Romanum* kodifikálásával tette elmúlhatatlanná, természetszerűleg még nem láthatta át kora történelmi tényezőit s hosszú ural-

kodása alatt számtalan kísérletbe fogott, hogy az elszakadásban lévő nyugati birodalomrészeket a császárság testéhez visszarágassa. Törekvéseiben hathatós segítségre talált a kitűnő Belizárban, e valóban lángeszű tábornokban, aki végtelen hadjárataiban megsemmisítette a vandálok afrikai királyságát, kiűzte a gótokat Itália földjéről, eredményesen harcolt a mohó és imperialista perzsa uralkodóval, II. Khorrauval s megvédte a fővárost a szörnyű bolgár-hónok inváziójától. Fölösleges volna e hiábavaló erőfeszítések méltatására kitérnünk, inkább rámutatunk arra, ami Graves-nek is célja: *mi volt a VI. században a keletrómai császárság*. S ki kell mondanunk, Justinianus császársága semmiesetre sem hasonlított jobban Marcus Aurelius, Diocletian vagy éppen a keresztény Constantin birodalmához, mint akár az Aachenben székelő Nagy Károly «római» császársága. Maga Justinianus sejthetőleg, Belizár pedig egész bizonyosan szláv származású (bjeli car : fehér király). A bizánci császárság már keresztény: a roppant arányú történelmi dráma, a a kereszténység és pogányság háromszázados vetélkedése egyszerűsmindenkorra véget ért. Itt már nem pogányok és keresztények, hanem arianus eretnekek és orthodox katolikusok viaskod-

nak egymással s a vita a Fiúisten kétlényegűségéről s a Szentlélek isteni voltáról folyik. A régi birodalom politikai és közigazgatási intézményei még élnek, de mily változott tartalommal! Ezt az új császári birodalmat hamarosan a maga képére gyúrja át a görög nyelv és a görög műveltség és ezt a *görög-római* civilizációt romanizált szlávok s egyéb barbárok mentik át és fejlesztik tovább! Éppen úgy, amint nyugaton a rómaiivá szelidült vad germán törzsek századokon át lobogó étellel és erővel töltik meg a *latin-római* rendszer kiélt kerekeit.

Hálásak vagyunk a kitűnő Graves-nek a termékenyítő történelmi gondolatokért.

Szakáts László

Magyar Könyvtárosok és Levéltárosok Egyesületének II. évkönyve. (Szerkesztette Bisztray Gyula dr. főtitkár.) A mostanában alakult egyesület tevékeny életének szép bizonyítéka ez a kis kötet, amely a gyűléseken elhangzott előadásokat és az egyesületi életről szóló jelentéseket foglalja magában. Rédey Tivadar a könyvtár és közönség, Iványi-Grünwald Béla a levéltár és közönség viszonyáról, Trócsányi György a magyar nemzeti bibliografiáról, Doromby József a hadra kelt sereg írásbeli ügykezeléséről értekezik. Fitz József elnöki megnyitójában a mai könyvtári problémákról, Bisztray Gyula az egyesület egyévi munkájáról, Asztalos Miklós a könyvtárosképző tanfolyamról számolt be.

S Z Í N H Á Z

VIA MIALA

John Knittel színműve a Nemzeti Színházban

A görög tragédiák mély izzású sötét légköre s a modern, de színpadon ritkán érvényesített drámai mag, a bíró dilemmája bogozódik ebben a darabban utolsó pillanatig nem ernyedő, nagy belső feszültséggé. A bíró, hivatása szépségének igazi rajongója anélkül, hogy sejtelme volna róla, beházasodik egy olyan családba, amelyen rég titkolt bűnnek napfényre kívánczó, gyötrelmes árnyéka ül. A Via Mala ember nem járta, vad völgyzugolyában évekkal előbb elpusztította szörnyeteg apját a Lauretz-család. Az öreg Lauretz, akihez képest a vén Karamasov tehetségtelen kezdő lehetett, halálra gyötörte gyermekeit, romlásba döntötte egész családját s az egész környék felélékezett, amikor az iszákos, duhaj Lauretz nyomtalanul eltűnt. Mégis rettenetes tudat, hogy tulajdon gyermekei ölték meg, anyjuk segítségével. A bűn már-már a feledés mélyébe merült, amikor a kerületi bíró halála révén az iratok éppen a meggyilkolt Lauretz vejének kezébe kerülnekfelülvizsgálatra.

A darab, amelyet az angol nevelésű svájci író eredetileg regénynek írt meg, tulajdonképpen itt kezdődik. Ami a regényben eddig történik, a darabban csak mint a cselekményből kivehető előzmény szerepel. John Knittel, aki regényét maga dramatizálta, nagyon szerencsés kézzel ragadta meg ezen a ponton az események fonalát és mindvégig biztosan, kitűnő színpadi érzékkel fogta össze úgy, hogy ami legritkábban szokott megtörténni, vérbeli drámává tudta regényét átformálni.

A bíró sejtí, kik Lauretz gyilkosai s a vallatás művészetének igazi mesterműve, ahogyan végre gyónásra bírja őket. Helyzete kétségbeejtő válaszütra sodorja. Bírói hivatásának kötelességtudata, a törvény parancsának tisztelete és mélységes szerelme tusakodik lelkében. Felesége, az angyali Sylvia, aki valósággal a mennyei principiumot képviseli a sötét családban, ártatlan a gyilkosságban. Csak később szerzett tudomást róla, de megfogadta testvéreinek, hogy sohasem árulja el. A bíró

mélységes szerelemmel szereti feleségét, mégis keserűséggel tölti el, hogy Sylvia bizalmatlan volt hozzá s boldogságának ez a hajótörése a második fenyegető árny lelkében. És ebben a harmas bonyodalomban az író mégis talál megnyugtató megoldást. A bíró minden földi törvéynél magasabb álláspontra helyezkedik, a tiszta emberi méltányosság és az isteni megbocsátás, a megszenvedett bűn önmagát kiengesztelő erejére. Egy kis pia frauszszal úgy intézi, hogy a feledés kriptafödele végképp rázáródjék a régi bűnre s a bűnösök is megtisztulnak az évekig tartó rettenetes tisztító tüzeiben és a lelkükből felszabaduló gyónással kidobják magukból a végzetes és szennyes terhet.

A Nemzeti Színház kitűnő fordítással és a darab minden drámai izzását művészi erővel kiteljesítő előadással sietett a szerző támogatására. A fordítás Rédey Tivadarnak gondos, minden kifejezést latra tevő s a színpadi beszéd szempontjából is tökéletesre csiszolt munkája. Az előadás az idei évad egyik leghibátlanabb drámai együttesének igaz gyönyörűségével szolgált. Külön eseménye volt az előadásnak a Színház egyik fiatal művésznőjének, Lukács Margitnak kirobbanó sikere. Ügylátszik, a Nemzeti Színház azon az úton van, hogy megtalálja rég nélkülözött nagy tragikáját. Lukács Margit elindult a Via Malában ezen a magas ívelésű pályán s értékes eredményeket is érhet el, ha a színház is segíti ebben. Uray Tivadar a bíró szerepében, a vallatás nagy jelenetében ragyogtatta művészi képességeit. Timár és Gobbi Hilda a realista színjátszás aprólékos gondjával építették fel szerepüket. Szelezky Zita kissé passzív felfogásával nem mindenben értettünk egyet. Ebben a paszszivitásban a szent tisztaság fehér izzásának kellett volna tevékenyen sugároznia.

Kállay Miklós

Földindulás. *Kodolányi János színműve a Belvárosi Színházban.*

Egy régibb, nagyerejű elbeszélésből, a *Sötétség*ből vitte most színpadra Kodolányi legzaklatóbb tárgyát, az Ormánság magyar népének pusztulását, talajvesztését, végzetes «földindulását» az egykezés fertőzött erkölcsi légkörében. Amiről beszél, minden erős

helyi színezete ellenére is, nemzetünk nagy és egyetemes kérdésévé növekedett, szépíróink nyomán azóta egy egész, jobbára fiatal tudóstábor világított rá magyarságunknak erre a legszörnyűbb sebére; s ha Kodolányi gyermekkori élményeiből merít is, a viszonyok, amiket elibénk vet — sajnos — semmit sem veszítettek időszerűségükből. Művének ma

is megvan legközvetlenebb kapcsolata társadalmunkkal, fajtánk jelenével és — jövőjével.

Novellájának drámai feszítőereje színpadon is megteszi a magáét, nyomasztó «sötétség»-éből a fülledt ég morajlása közben félelmetes villámcsapások csattannak fel, az író hú marad fanatikus valóságtiszteletéhez, hú marad hangjához is, melynek rekedtes árnyalata itt oly hiánytalanul talál a temetői varjak gyászbeszédéhez. A konok, mérgezett lelkű «családi politika» szemünk láttára gyújtja magára az anyagi boldogulás oltalmára szánt házfedelet s a dráma csúcspontján, az egyke-gyermek halálának döbbenetes jelenetében, valóban a nemzeti önismeret borzalmas mea culpája üvölt fel.

Ami erre következik — az égiháború után föltetsző, biztató reménységű szivárványív — bármennyire könnyít is meggyötört lelkünkön: drámailag erős törést jelent. A fogyatékos tudású falusi orvos tévedését a végtelen irgalmú Isten jósága igazítja helyre, — de ami odáig a darabnak legnagyobb erőssége volt, hogy: az egyéni sorson túl az egyetemes magyar tragédia felé is mutatott, itt hirtelen megroppan: az «igazi igazság» — mint ez különben a naturalista írók művében éppen nem szokatlan — romantikus fordulatban, már-

már egyenest mirákulumban oldódik föl.

Ilyenformán valahogy úgy érezzük, hogy Kodolányi kitűnő féldrámát írt, pontosabban: egész drámát a színpadi játék fele időtartamába szorítva, olyan feszültséggel, hogy majd szétveti a kereteket; azután meglazulnak kezében a szálak, s az ószövetségi zordon-ságú próféciára már csak egy kevésbé meggyőző, jámbor *amen* következik.

Az újjászervezett Belvárosi Színház igaz becsülést érdemlő buzgósággal szolgálta a szerző ügyét. A kitűnő együttes a rendezést vendégként ellátó Hosszú Zoltán irányítása alatt pompás munkát végzett. Páger Antal realista ábrázoló művészte különösen a mértéktartásnak remeke: hang- és mozdulathatások helyett a lélek hullámzásának gazdag rajzával gyönyörködtetett: második felvonásbeli hosszú néma jelenetét — felesége bűnvallása alatt — nem egykönnyen lehet elfelejteni. Vaszary Piroska kemény «mater familias»-a is nagy ékessége színjátszásunknak, kivált a dráma első felében; a zárórészt valamelyest túljátsozta. Mihályfi Bélát először láttuk -paraszt szerepben, férfias méltósága, a kemény kérgen is átütő meleglelkűsége itt is jól érvényesült. Eszenyi Olga szenvedésében már egy kissé *színészibb* fordulatok is érez-

hetők voltak. Az epizódban feltűnt Szende Mária extátikus ereje, Egyed Lenke és Orbán Viola túlzás nélküli jellegzetessége és Tompa Bélának minden torzítást kerülő ízesége.

Varga Mátyás díszletei kitűnően simulnak a dráma levegőjéhez.

A színház új igazgatója ezzel a kijelentéssel foglalta el helyét: «Programmom: Kodolányi János drámája». Ennek a programnak nyilván ki kell még szélesednie. De annyi mindenetre igen rokonszenves benne, hogy: igazi irodalomhoz fogad hűséget.

Az asszony és az ördög.
Somerset Maugham és Zoe Akins színműve a Pesti Színházban.

Maugham nagy fogadkozások közt abbahagyta a drámaírást, neve most mégis újra színlapon szerepel, bár nem társszerzőül, csak tárgy szerzőül: egyik novelláját dramatizálta egy sokkal kevésbé előnyösen ismert nevű írónő. Az eredmény — igen érthetően — nem túlságosan örvendetes: a kitűnő író neve alatt szabályos ponyvaáru került forgalomba.

Lady Elisabeth szerelmi «trojká»-jával ismerkedünk meg a darabban, a dúsgazdag gyárosfiúval, az író-sznob diplomatával, meg a higgadt orvossal. Mind szerelmesek belé, de az asszonynak «ördöge» van:

egy durva minőségű lakáj-szörf, valóságos szerelmi rabszolgatartó. Ez elől hiába menekül házasságba, a boldogtalan gyárosfiúnak életébe kerül Elisabeth kegye. A diplomata ép bőrrel megússza. A kitartó orvos ellenben végül sikeresen vállalja az ördögűzést: hatása alatt a ladyben megébred a tisztább élet vágya és egy revolverlövessel önmagát szabadítja meg a gonosztól. De csak a drámában. A novellában az utolsó percben megint elkapja az örvény. Az ilyen szerelmi tébolyban nyilván ez is az egyetlen lehetséges megoldás. A dramatizáló jó véghez juttatta az ügyet, igaz, hogy — gyilkosság árán.

Ennyit állapítsunk meg — Maugham védelmében. A többi — néma csönd. Pedig a színház mindent megtett a dráma rangjának emelése érdekében. Legnagyobb érdeklődést az új drámai hősnő bemutatkozása keltette. Kétségtelenül igen biztatónan sikerült. Karády Katalinban a hatásos megjelenésen, nemes orgánumon kívül a jelentékenység ígérete is megvan, s ha még nem szabadult is fel egészen az iskola gépiesebb nyomai alól, máris vannak pillanatai, amikor mintha mélyebbről törne fel drámai ereje. Mellette ezúttal Básthi szolgál rá a legtöbb elismerésre, valóban jó úton halad az amorózótól a — jellemszínész felé.

Somló István, Greguss Zoltán és Fáy Béla becsületes, gondos munkát végez, Köpeczi-Boócz az epizódban jeleskedik, Somlay is rövidre jutott, de egész művészi súlyával áll helyt feladataért. Vörös Pál igen szép

diszleteket tervezett, a fordítás — Dobos Mária munkája — meglehetősen fordításízű. Föltétlen dicséretet érdemel ellenben Tarján György lelkes és körültekintő rendezése.

Rédey Tivadar

F I L M

UTAZÁS A FILM KÖRÜL

Akár kismozzi, akár nagymozzi előcsarnokában nézünk szét, kezdődhet esti vagy délutáni, ünnepi vagy hétköznapi előadás: a pénztárnál fogynak a jegyek, várakozó tömeg zsigong a sztárok fényképei előtt. Járunk moziba télen és járunk moziba nyáron; vannak, akik a délután vagy az este egy-két óráját akarják eltölteni itt, vannak, akik családdal mennek moziba, ünnepélyesen, ünnepnaposan; vannak, akik berohannak, mert csak folytatólagos előadást tudnak végignézni s jelenet közben otthagyják a filmet. Akár ezek, akár azok, akár amazok közül valók vagyunk: moziba mindnyájan járunk.

Ennyi vágy! Mert a moziba vágyainkat visszük mindannyian. Szívünkben a sajtó messzeségvágygyal ülünk be valamennyien a mozi elsötétített nézőterére. A film az a korrallal kiérlelődött új hajtása a művészeteknek, amely mindenkire hat, éppen ebben van egyetemes jelentősége.

Mindannyian igazi formáját keressük az életünknek, azt az életformát, ami hajlamainknak, hivatottságunknak legjobban megfelel. Arra vagyunk kíváncsiak, hogy a film hőse — éppen úgy, mint a színpad, regény, mese hőse —, aki tulajdonképpen nem más, mint idealizált énünk — hogyan foglal állást a külvilággal szemben, hogyan oldja meg azokat a bajokat, amelyek bajaink lehetnek, azokat a helyzeteket, amelyekbe juthatunk; hogyan él, hogyan lesz boldog. Így rengeteg életformát tapintunk ki, próbálunk át, dobunk el újra meg újra; és amit a film nyújt: éppen ez a pergő változású, gazdagon kevert sokféleség, megszámlálhatatlanul megannyi lehetőség az átélésre.

A hős pedig, a filmnek hősokeket megjelentő hőse: a film-színész csak akkor lesz *sztár*, csak akkor marad kimagaslóan igaz emlékünkhöz róla, ha a szerep hozzásegíti, hogy igaz emberségében

nyilatkozzék meg előttünk. Éppen azok a film minden körben és rétegben elismert művészei, akik egyéniségüknek, legbelsőbb lényüknek mintegy kikristályosításával egy típus legtisztább képviselői. Garbo, érett művészetével, titokzatosságával maga a megoldhatatlan asszonyiség, az Asszony. Marlene Dietrich izzó, föllobbanó és lefojtott szenvedélyével a Nő ; a táncos és törékeny Lilian Harvey : tündér, Clark Gable a Férfi, Robert Taylor a Fiú, az Ifjú, és Shirley Temple kedvességével és bájosságával a Gyermekek. Nem véletlen tehát, hogy valaki sztárrá lesz és az sem, hogy valamennyien kíváncsiak vagyunk arra, aki szebbnek, tökéletesebbnek, vagy teljesebb életűnek mutatkozik nálunknál. Szép embereket akarunk látni, magunk is szépek akarunk lenni, titokban vagy bevallottan, elítélhetően vagy elismerve ; ezért szeretjük a sztárokat.

A forrongó keresődés, jobb valóságok és megvalósíthatások felé, volt megérlelője technikai téren is a film születésének. Vitatkozhatunk azon, hogy a film : képi színészet-e — hiszen annyi drámát visznek a vászonra —, vagy más művészetek tolmácsolása — mennyi irodalmi művet, regényt, novellát filmesítenek meg —, új képzőművészet, avagy lépés a «Gesamtkunst» felé ; — de vitathatatlan az, hogy kultúránkhoz a film a technikával kapcsolódik a legszervebben. Még a színész játéka is szériában, gyárilag «készül», egy-egy jelenet, játékmozzanat bármennyiszer fölvehető ; a legnagyobb szerep a gépnek jut s a gépi fejlődésnek van minden alárendelve. Mir jelent ez? Ki van alakítva egy hideg, tiszta traverz : a technika acélváza, a mechanizmus. Ezt a vázat élettel lehet és kellene megtölteni, nem halott, nem gépi, hanem szervesen beleépített zenével, nem gépi, hanem életteljes, kialakult és szerves filmszínészi játékkal és a vizualitás művészetének, a kiteljesült képiességnek szerves harmóniával hangolódó színeivel. A mai hangnak, színnek, a színpadi színészet játékelemeinek alárendelt életű filmet ezek a behatoló elemek — a már kialakult fejlettségű némafilmhez viszonyítva — megzavarták fejlődésében. Ez azonban csak látszólagos. A film rugalmasságát és fejlődésképeségét éppen az bizonyítja, hogy minden új elemet magába tud olvasztani, anélkül, hogy sajátoságaik mögött elveszne. S hogy egyelőre alá is van rendelve ezeknek : ez a termékeny magábfogadás fázisát jelzi és kibontakozásában eljuthat oda, hogy hanggal, színnel, zenével csak akkor építsen, ha egy egységes szándéknak alávetve, éppen ezek egészítik teljessé. Ez a szándék pedig a rendezőben, a film hivatott művészeiben tudatosodhat.

A filmrendező szintétikus művész, egy új, a filmmel együtt született művésztípus. Csak másodsorban fontos, hogy tökéletesen ismerje technikai eszközeit; elsősorban ha nem is színjász, de színészi adottságokból kialakult tehetség kell legyen s mindennekfelett egy új, képies látású, vizuális művésznek kell benne megvalósulnia.

Reinhardtot rendezői egyénisége, vizuális készsége úgyszólván predestinálta, hogy filmben művet hozzon létre. A Szentiványi álom Shakespeare drámái között vizuális elemekben a leggazdagabb, tehát a legfilmszerűbb. Reinhardt ott hibázta el, hogy *Shakespeare*t akart adni, nem *filmet*. Gazdagon képszerű jeleneteket épített ki, káprázatos képcsoportok zsúfolódnak az álom szimbolumaiban, míg a dráma, a cselekmény mindvégig kifejezetten színpadi.

Greville Örvényéről sokat vitatkoztak azok, akik a rendező szándékait nem értették meg. A lelki problémára épített film nem gyors pergéssel, nem fokozott ritmussal dolgozik, hanem szimbolumokkal és a képkapcsolás ritmusával. Ezért mondták nálunk vontatottnak, akik az amerikai filmek időritmusához szoktak és nem ismerték fel a képritmust. Dialógus nélküli, tiszta képek építik fel a belső történetet; a jellemzés filmszerű. (A sportfiú lakásának falán könyvtárszerű kiképzés; — «intellektuel?» — kérdi meglepődve az asszony. A könyvtár lapja félretolódik, házi-bár van mögötte. Filmszerű lélekrajz! A házastársak ülnek egymás mellett. Az idő egyhangú múlását az asszonynak az óra lapjában megjelenő fáradt arca érzékelteti.) Minden szimbolum a cselekményhez tartozó szervességgel volt indokolt ebben a filmben.

A film legnagyobb művésze Chaplin, az értelemnek ez a fanyar bohóca. — Lehet-e művésznek paradoxabb tragédiája, mint az övé: művészileg kiteljesíti önmagát, alkotásait létrehozza megalkuvás nélkül, elér sikert, gazdagságot, majdnem két évtizede nevelteti a közönséget; s nem azzal arat elismerést, ami lényege, — művészetét csak honorálják, de nem értik meg. Senki nála jobban nem ismeri a film eszközeit, az igazi filmet ő teremtette meg, az ezernyi gátlással, belső és külső nyomorúsággal küzdő hős alakját, a vakmerő és gyámoltalan polgár alakját ő teszi halhatatlanná.

Már maga a maszkja is tudatosan a film eszközeinek alárendelt, abból az időből, amikor a fehér és fekete foltok kontrasztja érvényesült legjobban. Az egész maszk stilizált egyszerűség, ahogy egyszerűek a tökéletesség határán mozgó színészi

eszközei is. Nem drámai elemekkel, nagy mozdulatokkal, a színpad gesztusaival hat, hanem a film finom mimikájával. Mit tud ez a sápadt arc mondani az emberről! Hogy tud átszellemülni a szép előtt, büszkélkedni egy látszólagos hőstett után! Egy Chaplin-mosolyból rekonstruálni lehetne korunk emberének megfélemlítettségét, félszeg büszkeségét, kesernyés alázatát.

Chaplin megmarad a némafilm mélyebb kifejezési eszközeinél s a hangot csak illúzió-fokozásra használja, alávetve mindig a filmcselekménynek. Minden munkáját teljességgel tudatosan építi fel. Csupa szerkezet, csupa formákra egyszerűsített törvény a váz, a történés nem terjeng szét hömpölygő ütemmel, ezen a vázalon halad. Képkapcsolási szimbolumai egyszerűségükben föl sem tűnnek, nem erőltetett szimbolumok, ezért nem is «szépek». Mélyek és igazak. (A Nagyvárosi fényekben a virágokat nézi s a virágok között a lányt. Hátralép, előrelép, hátamögött a felbontott úttest fekete mélységét záró lap emelkedik, süllyed. Amikor előrelép, a mélység kinyílik mögötte, amikor hátralép, becsukódik. Féljük, hogy beleesik ; de ő a szépet nézi átszellemülten : nem veszhet el.)

Érdemes fölfigyelnünk komolyan a filmre, erre az új művészetre. Mert túl a rendezői hibákon, dilettantizmuson, az alacsony ízlésnek és üzletnek tett koncessziókon, itt valóban új művészet keresi formáját. Amint ez a keresés megoldást nyer, a film is kialakult művészet lesz, saját eszközeivel ad átélést a lélekben — művészet lesz tehát — és elveszíti közönségét, a tömeget.

Soós László

K É P Z Ő M Ű V É S Z E T

A FŐVÁROSI KÉPTÁR ÚJ SZERZEMÉNYEI

A művészeti közgyűjtemények legfiatalabbja, a Fővárosi Képtár kiállítás keretében mutatta be azokat a festményeket és szobrokat, amelyekkel újabban gyarapodott. Pontosabban, csak azt a részét az új szerzéseknek, amelyek a Képtár történeti anyagához tartoznak. A modern anyagot fejlesztő friss vásárlások bemutatására külön kerül sor. A mostani alkalommal, a kétirányú gyűjtésről együttes beszámolót, legalábbis a Nemzeti Szalónban különben sem lehetett volna adni, miután maga a történelmi anyag négy termet foglalt el. Ami, tekintve, hogy mindössze két év szerzeményeiről van szó, mennyiség dolgában fel-

tétlenül jelentős eredmény, a Képtár ügyeinek intézése körül egyaránt vall áldozatkészségre s élénk tempóra. Csatlakozva a Képtár beszámolójához, egy teremben az az intézmény is bemutatva új szerzeményeit, amely a főváros multjával, művelődési viszonyaival, változó sorsával összefüggő emlékeknek egyenesen izgató érdekességű tárháza, amelynek régi s még régebbi tárgyain Pestnek, Budának s végül Budapestnek életregénye rajzolódik elő: a Székesfővárosi Történeti Múzeum.

A Fővárosi Képtár létesítése, a hozzáfűződő kulturális érdekek mellett, azzal az előnnyel is járt, hogy bizonyos rendszert vitt a főváros művásárlásaiba. Ezekkel a vásárlásokkal a főváros régóta elismerést érdemlően adta jelét művészetszeretetének, de tagadhatatlan, hogy azok nem egyszer ötletszerűen történtek s «támogatás» címén nem mindig a művészi értékszempont érvényesült. Azokból a festményekből, amelyekhez műpártoló gesztusai folytán évtizedek alatt jutott a főváros, természetesen csak az elitanyag került a Fővárosi Képtárba, amelynek feladata most: továbbépíteni a gyűjteményt, immár azon a tisztult, muzeális színvonalon, amelyre az intézményt rendeltetése kötelezi. Míg azelőtt, a kiállításokon és műtermekben történt magisztrátusi vásárlások szinte kizárólag az élő művészeknek szóltak: a Képtár programjában immár a magyar képzőművészet multja is benne van.

Ennek a multnak különböző szakaszaira tartozóan a Szépművészeti Múzeum oly értékek birtokában van, amelyekkel a Fővárosi Képtár nem kelhet versenyre. De alapításánál a cél nem volt és nem is lehetett az, hogy ily versenyt ambicionáljon. Abból azonban, hogy festészetünk legjavának, a vezető magyar mesterek munkáinak reprezentatív gyűjteménye a Szépművészeti Múzeum: még korántsem következik, hogy a Fővárosi Képtár számára nem kínálkozik megfelelő, bő és érdemes gyűjtési terület. Egy-egy korszak művészete ugyanis, bár legjellemzőbb erővel a kimagasló egyéniségben, a zseni alkotásaiban él, azért teljessé, valóban «korrá» a tehetségek egész rendjének munkájával válik. A Fővárosi Képtár számára tehát innen mutatkozik a kézenfekvő feladatkör s a hálásabb gyűjtési eredmény: nem annyira a művészi csúcok, mint inkább a hozzájuk vivő utak s a körülöttük és alattuk elterülő vegetációk irányából. Ez távolról sem azt jelenti, hogy valamelyik neves mesternek magántulajdonból felszabaduló alkotása, chef-d'œuvre-je esetén, a Képtár ne siessen jelentkezni s ha módja van rá, a művet megszerezni. Csak arról van szó, hogy egynek sincs sok értelme: nagy

neveket még hanyatlott forma, gyöngé művek árán is erőszakolni. Szükségszerű hivatást betöltő intézménnyé a Fővárosi Képtár biztosabban alakul, ha ehelyett a kisebb jelentőségű mesterekre vet súlyt. Ha a különösebb szerepet nem játszó, de azért korukat jellemző tehetségeknak ad — persze mindig a minőség alapján — oly teret, amire a Szépművészeti Múzeumban nincs lehetőség, részben helyszüke, részben a szempontnak, illetve a mértéknek más alkalmazása miatt. Ami a modern gyűjtést, a folyvást megújuló mai művészi termelést illeti: ezen a téren persze jóval kedvezőbb, sőt teljesen szabad a helyzet. Itt könnyű elképzelni olyan eseteket, amikor a Fővárosi Képtár, gyorsabb melléállással, oly értéket szerez meg, amire később az állami gyűjtemény, mint elszalasztott alkalomra kénytelen visszatekinteni. Ezen a ponton kétségkívül a «verseny» lehetősége is megvan.

A történeti anyagnak, amelyhez újabban jutott a Fővárosi Képtár, a gerince a XIX. század első felére esik. Arra a korszakra, amikor az egymásrakövetkező évtizedekkel már a magyar földről való, hazai származású művészek száma is élnékülni kezd, bár a többség még a kívülről, főleg Ausztriából jött festőké, akikről el kell ismerni, hogy Pest-Budán letelepedve, jó polgáraivá hasonultak a fokozatosan magyarosodó és csinosodó városnak. Ezt az időszakot izlés, forma és szellem alapján, biedermeyernek szokás nevezni. A Lyka Károlytól eredő meghatározás azonban, amely táblabírókornak nevezi, találóbban illik rá, mert a pesti német színházban a «purgerek» ugyan Kotzebueért lelkesedtek: a kort mozgó törekvések valójában a nemesi íróasztaloktól indultak el, a levegő, amely kitöltötte, elsősorban a kúriák felől áradt.

A Fővárosi Képtár új szerzeményei között számos darab képviseli ennek az időnek előtérben álló neveit, az akkori jómódú polgárok, szép delnők és nemes urak szívesen foglalkoztatott arcképfestőit. A népesebb sorozat azonban a szerény és még szerényebb nevéké. Köztük olyanoké, akikről csak az újabb kutatás derítette ki, hogy ebben a polgárosodni akaró, békésen szendergő és édesen szenvedő, nyugodt ütemű, de a felszín alatt nyugtalan mozgásokat rejtő korszakban, a magyar művészet hősi évtizedeiben éltek és dolgoztak, festéssel «foglalkoztak». Mint *Melegh Gábor*, *Kozina Sándor*, *Gyurkovits Károly*, *Doktor Albert*, *Libay Károly*, *Schimon Ferdinánd*, *Szentgyörgyi János*. A figyelmet, a gyűjtésnek azt a széleskörű kiterjesztését, amellyel a Fővárosi Képtár e félszázad felé fordul, csak helyeselni lehet, előbb éppen erről beszéltünk, mint követendő elvről. A szerzemények között

azért vannak oly darabok is, amelyek csak a kutatóra tarthatnak, mint «adalékok». Múzeumi prezentálásuk már óvatosságot ajánl, mert művészet helyett inkább jelentik a kor dilettantizmusát.

Az anyag kiemelkedő értékei: *Brocky* Károlynak, a külföldön kibontakozott, stílus dolgában egyébként nem «biedermeyeres» mesternek három festménye, *Borsos* József férfiarcképe s «holland modorú» csatajelenete, öt *Barabás*, *Weber* Henrik női arcképe s egy *Pesther Zeitungot* kézben tartó öregembere, *Ferenczy* István márványmellszobra *Kölcseyről*, *Marastoni* Jakab s a társainál festőbb előadású *Györgyi* Alajos női arcképe, a «Légyott» című genre, amely már a romantikához átvezető *Molnár* József egyik legjobb műve. A további szerzemények a XIX. század második feléhez kapcsolódnak. Köztük igen szerencsés vétel *Székely* Bertalan fiataalkori önarcképe és színvázlatsorozata, *Madarász* Viktor híres kompozíciójának, a «Zrinyi és Frangepán»-nak egy kisebb méretű példánya, a fiatal *Benczur* Gyula képmása *Benczur* Etelkáról (1868), két *Zichy* Mihály (különösen a fény-árnyék játék, a lámpavilágítás finom sejtelmességébe burkolt életkép, az «Anyai gondok»), *Lietzenmayer* Sándor jellemző kompozíciója (Faust és Margit), *Lotz*-tájkép, *Gyárfás* Jenő ismert «Tetemrehívás»-ának kisebb formájú s bizonyosan később készült változata, három elsőrangú *Pállik*, az egykor igen tehetségesen indult *Pataky* László vásárképe, *Deák Ébner* Lajosnak párisi idejéből való női arcképe, egy könnyed fakturájú *Baditz*-festmény.

Amivel a Történelmi Múzeum gyarapodott, az nagyrészt szintén a XIX. századból eredő budapesti vonatkozású anyag. A gyűjtésnél ez a múzeum természetszerűen nem művészi szempontot követ, de a művészi érték gyakran velejárója a főváros-történeti vonatkozásnak. Az új szerzemények között kitűnő példa erre a bécsi *All* Rudolf vízfestménye a Nemzeti Múzeumról (1847), *Barabás* rajza Arany Jánosról, *Vörösmarty* Mihályról s még inkább *Prielle* Kornéliát ábrázoló vízfestménye, *Székely* Bertalan-nak a koronázásról készült vázlatai. Fővárosi szempontból fölötte beszédes a budai és pesti mesterjegyű ipari holmik, poharak, ezüst-tárgyak, fajánszok gyűjteménye.

TÉLI TÁRLAT A MŰCSARNOKBAN

A Képzőművészeti Társulat téli kiállításán az első terem, *Zala* György és *Karlovszky* Bertalan munkáival, az emlékezésnek szólt. A magas korban nemrég elhalt két mesterrel szemben, a Társulatot valóban kötelességszerűen illeti az emlékezés. Mind-

ketten ennek a messzi alapítású s a művészi érvényesülés valamikor egyetlen fórumaként adódó intézménynek égisze alatt indultak. Valószínű, hogy soha másutt nem állítottak ki, mint a városligeti és azt megelőzően még a nyolcvanas évek Andrásy-úti Múcsarnokában. Ez a ragaszkodás a falakhoz náluk egyszersmind fedőlapja volt a belső magatartásnak. Azoknak az elveknek, amelyeket a művészetről vallottak, annak a meggyőződésnek, amelyet művészetpolitikai harcokban hangosan hirdettek. Zalánál a bécsi, helyesebben középeurópai neobarokk szobrászat, Karlovszkynál a párisi akadémia hagyományai kaptak képviselőt ebben a magatartásban.

Az idő gépezete, a változás törvényszerűsége, a friss nemzedékek más ideálok felé forduló lendülete, a művészetek új arcát alakító korszellem persze nem respektálja sem az egyiket, sem a másikat. Eredményeivel rég eldöntötte, vajjon igaza volt-e a rokonszenves emlékü Zala mesternek, amikor Rodin-től kezdve az új törekvésekkel szemben legfeljebb odáig ment, hogy tudomásul vette őket. Vagy Karlovszky-nak, aki később sem csinált titkot abból, hogy miként párisi tanulmányai idején, a miniatűrta Meossinier-t a festés «helyesebb úton járó», különb mesterének tartja, mint Renoir-t, vagy Degas-t. Konzervatív művész volt tehát mindkettő. Erősen körülhatárolt esztétikai területen állt s azon végig megmaradt Zala is, Karlovszky is. Az elveknek, a felfogásnak és stílusnak azon a keretén belül azonban, amelyet képviseltek: konzervatív természetű alakjuk egyszersmind a képesség és készültség magas fokán elhelyezkedő művészé. Csak az elfogult kritikai szemlélet kisebbítheti ezt az adottságot, amely a maga idejének uralkodó ízlésáramlatával találkozva, Zalát annyira alkalmassá tette a pátoz nyelvén beszélő, nagyszabású szobrászfeladatok elvégzésére, a békebeli Magyarországon elérhető legnagyobb siker kíséretében. Szerepe alapján s oeuvre-jének mérlegelésével is, Zala György alakja művészetünk multjában jelentősebbnek tűnik, mint Karlovszkyé. De ennél a mesternél is főleg a rajzkulturai erények, a mesterségbeli virtuozitás jelenléte oly vitathatatlanul kiütöző, ami java munkáin az időtől, divattól, elméletektől független érték. Arcképfestői sikereit is, kivételes kedveltségét a felsőbb társadalmi körökben ez mindenestre inkább magyarázza, mint az a kissé barokkos elegancia, amellyel modelljeit festette, olyannak tüntetve fel őket, amilyenek azok szívesen látták magukat. Az ilyesmivel, az anyagszerűség hangsúlyozásával, az udvarló ecset fogásaival ugyanis mások szintén éltek, anélkül, hogy Karlovszkyak lehettek volna.

A műcsarnoki megemlékezés azonban, Zalával kapcsolatban, meglehetősen szükségvú volt. Azért, mert néhány lépésre ott áll főműve, az ezredévi emlékmű, többre is szorítkozhatott volna, mint a nagy koncepciók kis műtermi fogalmazványaira, tanulmányokra és vázlatokra. Az utolsó két évtizedből való, a formát nagyon is felaprózó, kemény símaságú, kései művek élénk száma helyett Karlovcszky művészetéről is többet mondtak volna korábról való alkotások. Abból az időszakból, amelynek például a kiállításán a Karlovcszky miniatűr-stílusát fölötte jellemző darabja volt a Meszlényi Adrienne képe, a művész egy másik, szélesebb ecsettel dolgozó idejéből pedig a Fővárosi Képtár tulajdonában lévő «Parasztasszony», vagy Rudnyánszky Magda arcképe.

A tárlaton külön gyűjteménnyel vett részt *Komáromi Kacz Endre*, *Mihalovits Miklós*, *Horváth Béla*, *Kássa Gábor*. Továbbhaladva, a termeket előntő szokványképek szürke özönéből úgy kellett kihalászni a más lapra tartozókat: *Istókovics Kálmán*, *Udvary Pál*, a fiatalon elhalt *Domján Árpád*, *Gaál Ferenc*, *Szlányi Lajos*, *Vidovcszky Béla*, *Benkhard Ágost*, *Hende Vince*, *Förstner Dénes*, *Baránski E. László*, *Remsey Jenő*, *Horváth József* munkáit. A szobrászati anyagból *Antal Károly*, *Andrássy Kurta János*, *Kocsis András*, *Buzi Barna*, *Rumi Rajki István* műveit emeljük ki. Három kis teremben a *Magyar Rézkarcolók Egyesületének* tagjai állítottak ki különböző grafikai eljárásokkal készült lapokat. Nevet nem említünk, mert mindenkit, vagy húsz nevet kellene felsorolni. Az egész anyag artisztikus színvonalában zavartalan, a mai magyar grafika java tehetségeinek együttese.

Dömötör István

CORNEILLE RENESZÁNSZA

Irta: Rónay György

Corneille: roppant hősi tettek és pattogó dialógok emlékét idézi a név, egy «halott» és csöppet sem aktuális irodalom merev héroszokkal népes tájait, a francia klasszicizmusnak azt a «rideg» és «deklamáló» oldalát, amelyet oly könnyű a szív pártjára álló Racine művével szembeállítani. Valóban: Racine hagyomány lett, Corneille magányos és folytatók nélküli kezdemény, aki fölé a tudomány korán odaállította a descartesi filozófia hideg állócsillagát: lehet-e kietlenebb halál író számára, mintha az utókor valamely filozófia bonyolult elméletrendszerét tűzi sírjára koszorúnak? A francia barokk, rokokó és klasszicizmus kiváló vizsgálója, Friedrich Schürer a korabeli barokk-szentimentális regény ellentétét látja művében, melyben a mindenható «raison» nevében az akarat és ész legyűr minden érzést. «Raison» és Descartes: természetes kapcsolat. És rögtön jön az ítélet: alakjai nem elhithető egyéniségek, hanem a királyeszmény fölmagasztalt eszméjének hirdetői; stílusa dagályos, elvont, szegényes. Sz szenvedélyek helyett retorika; konfliktusok helyett nagy akarati tények.

Schürer nyilván téved, amikor a barokkot csak a precízséggel veszi egynek: Corneille tipikus barokk egyéniség és alakjai a barokk heroizmusnak talán legtisztább képviselői. De a kor, amelyben e szigorú és méltánytalan ítélet elhangzik, ügylátszik, nem volt alkalmas a corneillei világ megértésére.

Ma változott a helyzet: egyszerre két francia munka is jelent meg a nagy drámairóról; s hogy nem csak szorgalmas tudósok rekonstrukciójáról van szó, hanem az irodalmi és szellemi érdeklődés fordulatáról is: annak az André Rouveyre-nak tavaly megjelent Silence című regénye bizonyítja, akinek szerelem-felfogásában Roger Caillois a corneillei szerelem-elképzelés újjászületését köszöntötte.

A corneillei dráma lényegét az iskola egy egyszerű és kétes hitelű, könnyű formulára redukálta: a kötelesség és a szenvedély konfliktusa. Holott a La Place Royale ajánlása világosan beszél: a szerelem mindig az akaraton áll, soha nem szabad annyira szeretni, hogy ugyanakkor képtelenek legyünk nem-szeretni, mert

az ilyen szerelem vak tirannizmus, méltatlan iga, melyet le kell ráznunk. A szenvedélynek engedni a corneillei etika értelmében méltatlan és megvetendő dolog; akit szeretünk, az erényért kell szeretnünk, melyet benne az ész fölismer, s mindig úgy kell szeretni, hogy közben szabadságunkat megőrizzük. A Cid híres konfliktusa Caillois értelmezésében más tartalmat kap, s a szöveg őt látszik igazolni: Cid nem azért öli meg Don Gormast, mert ez lovagi kötelessége, hanem mert fél, hogyha nem tenné meg: Chimène megvetését hívná ki. Lényeges különbség: nem kötelesség és szenvedély tragikus konfliktusa, hanem egy különös és paradox szerelem-felfogás parancsa.

Descartes, «raison» és akarat: a filozófián túl a nevelés áll helyt ezért a corneillei világért, amelyben a konfliktusnál lényegesebbnek látszik a tett: az akarat fogcsikorgató heroizmusa, egy komor és nagyszerű hőszemély irányító hatalma. Az akarat apotézisa mögött a jezsuita iskola áll és az akarat hőségének, Loyolai Szent Ignácnak az alakja: Corneille hű és méltó tanítványa volt a rendnek, amely misztikájában is a tett misztikáját vallotta!

Érthető, hogy ez a világ mindmáig idegen maradt a franciák szemében: Racine csillaga mindent elhomályosított, a szerelemnek és világnak s a világban az embernek egészen más, emberibb fölfogását hozva, — fölfogást, amely a romantikában az örületig és az öngyilkosságig tökéletesedik. Szenvedő szerelmesek, szerelmi rabság: annyi remek francia regény tárgya, és annyira elítélendő a corneillei tragédiák világában!

Pedig az akaratnak ezek a zord és sokszor véreskező hősei koruk hősei, a tett barokk extázisának héroszai. Emberfölötti emberek hősiességükben, — és Nietzsche szívesen olvasta Corneillet. «Raison» és «devoir»: talán a leglényegesebb nem is ez, hanem maga a hősiesség elragadtatása, a férfiasság nagyszerű izommutatványa, a szokatlan és borzongató tett apotézisa; ha Corneillet olvassuk, a drámák csúcspontján lehetetlen nem gondolnunk Berzsenyire és a hordóját ostromló «hérói lelkekre»: a Cid szerzőjének magányát ugyanezek a makacs és komor látományok látogatták, ugyanezek a kolosszusok, fölmagasodva a remek tett pátozában, valami fogcsikorgató, nem mindennapi akcióban, amelyben nem is az elvek a fontosak, hanem az akció. Corneille szerelemfilozófiája merő paradoxon a lélekbúvárnak: merő igazság, egyetlen igazság a héroszokkal társalgó költőnek. Embertelen: mondja Schürr; tagadni a végletekig minden emberi gyöngeséget, tagadni egészen az emberi természet fölé magasztosodásig: ez Corneille világnézete, hitvallása; szerelem, mely

nem szerelem, szeretet, mely kegyetlenség! A Wille zur Macht barokk formája, drámai előhangja. Tagadások sorozata, de ez a tagadás nem negatívum, hanem teremtő erő, az a súly, amely alatt a pálma növekszik, olyan ritkítása a légkörnek, amely atmoszférát teremt e gigászok másalkatú tüdejének.

A meg nem értett Corneille: a francia irodalom nagyon is érthető jelensége. S most Corneille föltámadása, «Resurrection de Corneille», mint Roger Caillois mondja: újra titokzatos légköri tüneménye a szellem életének.

A hősiesség új korszaka jött el, legalább is úgy látszik. A roppant tettek dicsőítésének évadját éljük; roppant egyéniségek veszik kezükbe a világ irányítását s az akarat újra váratlan erővel követeli jogait. A színpad benépesül: óriási arányú alakok tűnnek föl rajta.

«A faszizmus lényege a hősiesség, a polgári társadalomé az önzés» — hirdették 1934-ben az olaszországi választási plakátok. A tömegek az új heroizmus ígézetében fogékonyvá válnak a nagy tettek, az akarat nagy teljesítményei iránt és — mint Huizinga írja — olyan feszültségben és rajongásban élnek, amelynek hatása alatt megszületnek a nagy tettek. A «jelentem a történelem színe előtt» gesztusa, maga a «fegyveres béke» borzongató paradoxona mind annak a hősiességnek, heroikus feszültségnek, képtelen teljesítményekre való készségnek a tünetei, amely oly nagyon rokon Corneille hőseinek képtelen hősiességével. A népi-ség mítosza szemünk előtt válik a népakarat történetformáló erejévé, állig fegyverzett csapatok foglalnak el, vagy foglalnak vissza országokat vagy országrészeket — vér és ágyúdörgés nélkül: mintha a corneillei dialógok merész paradoxonai élemednének meg a történelem színpadán.

Corneille reneszánszának előfeltétele a corneillei hősiesség-fogalom és akaratkultusz reneszánsza; a modern akaratkultuszban, a modern vezérek történelmi alakjában egyszerre roppant aktuálisává válik maga Corneille is, akiben a modern szellem előfutárja és prófétája, Nietzsche megérezte és szerette az Übermensch barokkori protagonistáját. Az Übermensch kitágul s előtűnik szélesedik és dagad valóságos Übernation-ná: a corneillei színpad alakjaiban, Cidben és Horaceban magára, rokonára és példájára ismerhet az Übernation paradox hősiességre sarkallt tagja. Kutatót és író-t az ösztön önként vezet Corneille felé: ma aktuálisabb, mint Racine és mint mindaz, ami Racine nyomán lett évszázadokra szóló dogmája az ember-szemléletnek. Demokráciák államférfiai diktatúrák szólamait ismétlik, angolok kez-

dik vallani a fegyveres béke elvét : a franciák joggal fedezik föl nagy klasszikusukban a váratlanul újjászülető elfőfutárt.

Schlegel Machiavellihez mérte Corneillet ; a machiavellista világ önmagához mérheti. Mert e hősök úttörők is, mint a modern hősiesség új világformálás heroizmusában izzó vezérei : Corneille drámáiban elszánt nemzedékharcnak vagyunk tanúi s aki ma az új bővületében a régivel szemben áll : Cidnek és társainak rokona. Akik ma a franciáknál Corneille újjászületéséről beszélnek, akik művükben, mint Rauveyre, Corneille eszméit keltik új életre, egy kicsit a jelen elvarázslottai ; szándéktalanul és politikai elgondolásoktól mentesen, a szellem örök frissességével fordulnak egy nagy, elfelejtett s az idő fuvalmára csipkerózsa-álmából föltámadó hagyományhoz. A szenvedély joga elvész, minden jog az akaraté, s hogy mit akarj, az ész mondja meg s az érdek, -- de a lényeges a tett, az akarat extázisa, mely paradoxonokban tör ki, pusztít és teremt : Corneille világa ez és Corneille világában a ma.

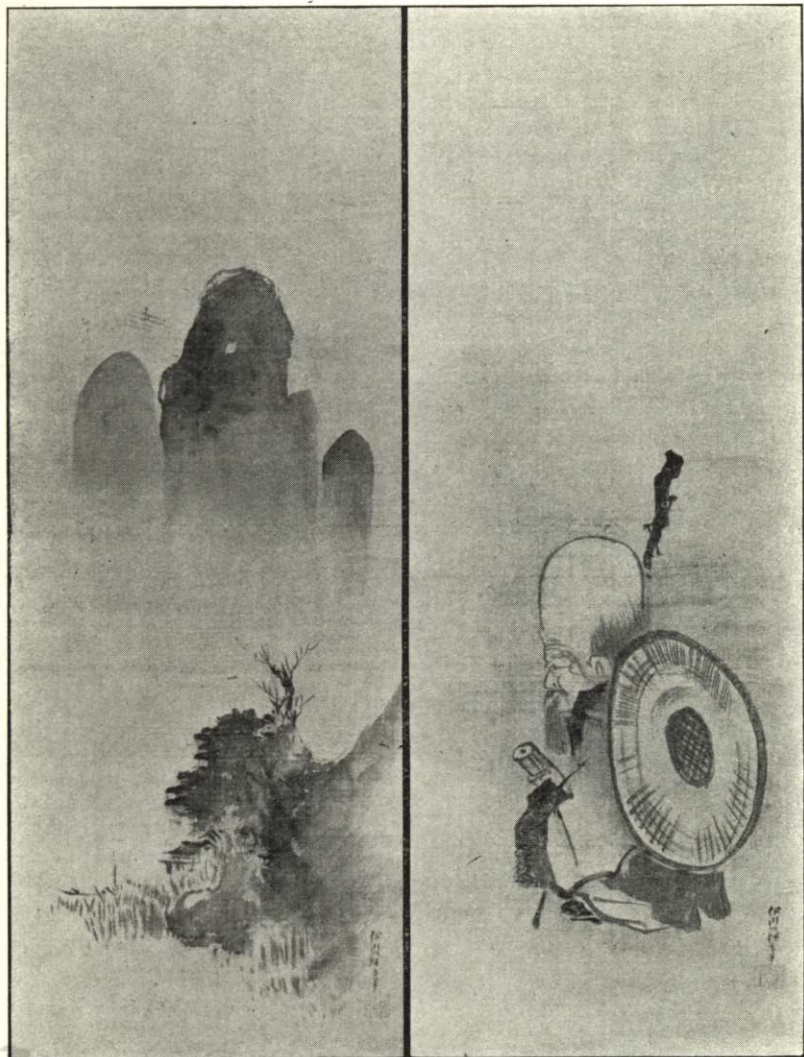
S a történelem paradoxona : a modern germán heroizmus előhangját legtisztábban éppen a francia Corneille zengte el a messzi időben . . .

A NAPKELET minden közleményeért írója felel.

A szerkesztésért és kiadásért felelős : KÁLLAY MIKLÓS.
Stephaneum nyomda, Budapest. Felelős : ifj. Kohl Ferenc.

Aizen, a szerelem istene. Japáni festő műve. Részlet. XIII—XV. század. (?)
Hopp Ferenc Keletázsiai Művészeti Múzeum

Kano, Issen (Yeishin, 1774—1828). Tájkép és Fukurokuju, a hét szerencseisten egyike.

Hopp Ferenc Keletázsiai Művészeti Múzeum

Tachihara Kyosho, Bambuszok ; Katsushika Choho, Bambusz és orchidea ;
 Suisen, Orchidea
 Hopp Ferenc Keletázsiai Művészeti Múzeum

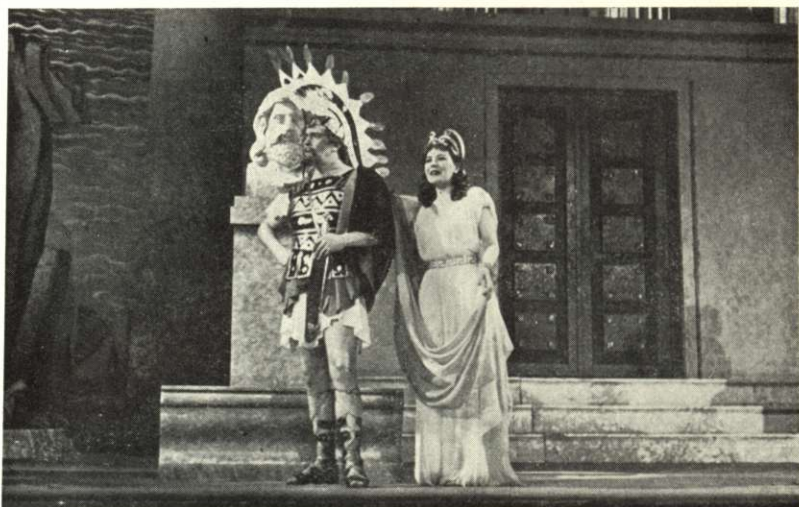
Buddha. Részlet ismeretlen japáni festő művéből. XVII. század. (?)
Hopp Ferenc Keletázsiai Művészeti Múzeum

William Buttler Yeats ifjúkori arcképe

Kleist: «Amphitryon» (Nemzeti Színház). Jupiter (Lehotay Árpád),
Alkmene (Tökés Anna)

Kleist: «Amphitryon» (Nemzeti Színház). Amphitryon (Lehotay),
Alcmene (Tökés Anna)

Kleist: «Amphitryon» (Nemzeti Színház). Soryos (Maklár Zoltán),
Amphitryon (Lehotay)

Kleist : «Amphitryon» (Nemzeti Színház). Jelenet a harmadik felvonásból